

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Urška Petelin

**Slovenska recepcija Gidove Vrnitve iz Sovjetske zveze in podoba
Sovjetske zveze v slovenskem literarnem in dnevnem tisku med
svetovnima vojnama**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Urška Petelin

Mentor: izr. prof. dr. Tone Smolej
Somentorica: red. prof. dr. Monika Kalin Golob

**Slovenska recepcija Gidove Vrnitve iz Sovjetske zveze in podoba Sovjetske zveze v
slovenskem literarnem in dnevnem tisku med svetovnima vojnoma**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Diplomsko delo z naslovom Slovenska recepcija
Gidove Vrnitve iz Sovjetske zveze in podoba
Sovjetske zveze v slovenskem literarnem in dnevnem
tisku med svetovnima vojnama je izdelano s
soglasjem obeh fakultet in urejeno po pravilniku
matične fakultete.

ZAHVALA

Za mentorstvo, konstruktivno kritiko in hitro prebiranje vseh vmesnih različic diplomskega dela se zahvaljujem red. prof. dr. Moniki Kalin Golob in izr. prof. dr. Tonetu Smoleju. Največja zahvala gre mojim staršem, ki so mi omogočili vse, da postanem, kar danes sem. Hvala za več potrpljenja, kot bi ga lahko pričakovala. Anteju sem neskončno hvaležna za vso podporo in prilagajanja.

Slovenska recepcija Gidove Vrnitve iz Sovjetske zveze in podoba Sovjetske zveze v slovenskem literarnem in dnevnem tisku med svetovnima vojnama

V obdobju med svetovnima vojnama je svet, razklan na fašističen in antifašističen pol, od posameznika skoraj zahteval politično opredelitev. André Gide se je leta 1932 opredelil za komunizem in postal goreč *sopotnik* Sovjetske zveze. Ko je štiri leta kasneje odpotoval v domovino komunizma in spoznal sovjetsko resničnost, je napisal do sovjetskega sistema kritičen potopis *Vrnitev iz Sovjetske zveze*, ki je močno razgibal evropski literarni in časopisni tisk. V diplomskem delu smo poleg razvoja Gidove prosovjetske in kasneje protisovjetske misli ugotavljali, kakšni so bili slovenski odzivi na Gidov potopis in raziskovali podobo Sovjetske zveze, kot se je kazala v pomembnejših slovenskih literarnih revijah in dnevnem časopisju med letoma 1935 in 1940. Na Slovenskem sta se v tem času za prevlado borila katoliški in liberalni tabor, hkrati pa je v ospredje prišel prihajati komunizem. Literarne revije so se vse bolj ukvarjale s političnimi in družbenimi vprašanji, informativno časopisje kot najmočnejše sredstvo obveščanja pa je postalo žrtev strankarske, politične ter verske propagande. Na slovensko podobo Sovjetske zveze sta vplivala predvsem dnevnika z najvišjo naklado, *Slovenec* in *Jutro*, ki sta bila že načelno protikomunistično nastrojena, kar se je odražalo tudi v izboru tem in rabljenih jezikovnih sredstev ob pisanju o Sovjetski zvezi.

Ključne besede: André Gide, Vrnitev iz Sovjetske zveze, podoba Sovjetske zveze, literarne revije, dnevni tisk med svetovnima vojnama.

Slovene reception of André Gide's Return from the U. S. S. R. and the image of Soviet Union in the Slovenian daily and literary press between the world wars

The world in the period between the world wars divided between the fascist and anti-fascist pole, thus creating a situation which claimed an individual political affiliation. In 1932, André Gide opted for communism and became a fervent supporter of the USSR. When four years later he travelled to the homeland of communism and confronted the Soviet reality, he depicted his disillusionment in *Return from the USSR*, a work widely discussed in the European daily and literary press. Hereby, the development of Gide's pro-Soviet and anti-Soviet ideas are analyzed. Furthermore, the Slovene reception of Gide's controversial travelogue and the image of the USSR as presented by the relevant Slovenian literary magazines and daily newspapers throughout the years 1935–1940 is examined. During this period, the Slovenian political landscape was divided into liberal and catholic camps, while a third was emerging – communism. Literary press engaged increasingly in political issues, while the newspapers were misused for political and religious propaganda. The image of the USSR was highly influenced by the two dailies with the largest circulation, *Slovenec* and *Jutro*, which were *per se* anti-communist. Their political orientation is reflected in the selection of topics and linguistic means used when writing about the USSR.

Key words: André Gide, Return from the U. S. S. R., image of the Soviet Union, Slovenian literary magazines, daily press between the world wars.

KAZALO VSEBINE

I.	UVOD	9
II.	ZGODOVINSKI OKVIR	12
1.	SLOVENC V DRUGI POLOVICI MEDVOJNEGA OBDOBJA	12
2.	RAZMERE V FRANCII MED SVETOVNIMA VOJNAMA	15
III.	ANDRÉ GIDE IN VRNITEV IZ SOVJETSKE ZVEZE	17
1.	GIDOV ANGAŽMA	18
1.1	<i>POTOVANJE V KONGO; VRNITEV IZ ČADA</i>	19
1.2	ZAČETKI KOMUNISTIČNEGA ANGAŽMAJA	20
1.3	SOVJETSKA RECEPCIJA GIDOVH DEL	22
2.	»COMPAGNONS DU ROUTE« ALI SOPOTNIKI SOVJETSKE ZVEZE	23
2.1	BARBUSSE, ROLLAND, MALRAUX IN ARAGON	24
2.2	DRUŠTVO REVOLUCIONARNIH PISATELJEV IN UMETNIKOV	25
2.3	GIDOV JAVNI NASTOPI	27
	Prvi kongres sovjetskih pisateljev	27
	Prvi mednarodni kongres za zaščito kulture	28
3.	POTOVANJE V SOVJETSKO ZVEZO	30
3.1	PRIPRAVE NA POTOVANJE	30
3.2	<i>VRNITEV IZ SOVJETSKE ZVEZE</i> – GIDOVA PODOBA SOVJETSKE ZVEZE ..	31
3.3	»SPREOBRNITEV« IN ODZIVI	35
3.4	<i>PORAVKI K MOJI VRNITVI IZ SOVJETSKE ZVEZE</i>	37
IV.	SLOVENSKA RECEPCIJA VRNITVE IZ SOVJETSKE ZVEZE	40
1.	SLOVENSKE LITERARNE REVIJE MED VOJNAMA	40
1.1	LJUBLJANSKI ZVON (1881–1941)	41
	Zapiski ob Gidovi »Vrnitvi iz Z. S. S. R.«	43
1.2	DOM IN SVET (1888–1944)	44
	Gide se vrača	46
1.3	SODOBNOST (1933–1941)	48
	André Gide in S. S. S. R.	53
1.4	DEJANJE (1938–1941)	55
1.5	KNJIŽEVNOST (1932–1935)	58

2.	OSTALA POROČANJA O GIDOVİ VRNITVI IZ SOVJETSKE ZVEZE	60
2.1	POHOD »jugoslovenskih nacionalistov«	60
2.2	MISEL IN DELO	61
2.3	MODRA PTICA	62
2.4	SLOVENEK	64
2.5	JUTRO	68
V.	PODOBA SOVJETSKE ZVEZE V OČEH SLOVENCA IN JUTRA	69
1.	POLITIČNE RAZMERE IN ČASOPISJE TRIDESETIH LET 20. STOLETJA	69
2.	VSEBINSKA IN STILNA ANALIZA POROČANJA O SOVJETSKI ZVEZI	72
2.1	VSEBINSKA ANALIZA	73
	Poročanje o političnih dogodkih in gospodarstvu	74
	Življenje v »sovjetskem raju«	76
	Kultura, znanost, tehnika in šport	80
	Neporočevalska besedila	82
	Povzetki vsebinske analize	82
2.2	STILNA ANALIZA	83
2.2a	STILNI POSTOPKI	84
	Stalin	85
	Boljševizem	86
	Sovjetsko vodstvo	88
	Sovjetska zveza	88
	Sovjetsko ljudstvo	89
	Povzetki analize stilnih postopkov	90
2.2b	NASLOVJE	91
2.2c	ANALIZA PRIMEROV	93
	Suženstvo svobode v rdeči Rusiji	93
	Pristanišče petih morij	95
	Strašno poglavje javnih del v Sovjetski Rusiji	96
VI.	ZAKLJUČEK	98
VII.	VIRI IN LITERATURA	105

1. VIRI.....	105
2. LITERATURA	105
VIII. PRILOGE	108

I. UVOD

Leta med dvema svetovnima vojnama so bila dinamična in polna političnih preobratov. Začetni krizi tik po koncu prve svetovne vojne je sledila umiritev razmer, nato zlom borze v New Yorku, ki je kmalu vplival tudi na evropsko gospodarstvo. V Evropi je to bil čas vzpona fašizma in nacizma, v Sovjetski zvezi so bili na vrhuncu vzpostavljanje socializma in politične čistke, v Španiji se je začela prelomna državljanska vojna, v Sloveniji pa sta življenje poleg gospodarske in socialne krize pretresala politična razklanost in boj za nacionalno identiteto – bodisi jugoslovansko bodisi slovensko. Poleg katoliškega in liberalnega političnega tabora je v ospredje prihajala tudi komunistična stran, ki je bila pod velikim vplivom Sovjetske zveze. V tridesetih letih je bila vsa Evropa razklana med demokracijo, komunizmom oz. socializmom in naci-fašizmom, v trenja pa so bile vpletene vse sfere družbenega življenja. To je bil čas, ko so se kulturniki zavedli pomembnosti svojega sodelovanja v graditvi prihodnosti, kar pa je bilo mogoče le s politično opredelitvijo. Evropska inteligenca je bila postavljena pred ultimat: antifašizem ali fašizem. Vse je govorilo, da tretje možnosti ni.

V času, ko so bila družbena in idejna nasprotja tako zaostrena, da je jasna osebna opredelitev postala nujnost vsakega posameznika, se je André Gide, eden vodilnih francoskih pisateljev, opredelil za komunizem. Francija je takrat veljala za začetnico politične organiziranosti literatov in hkrati za zibelko evropskega komunizma. André Gide je bil eden izmed mnogih zahodnih intelektualcev, tako imenovanih *sopotnikov* Sovjetske zveze, ki so bili naklonjeni sovjetskemu režimu in zato v tridesetih letih v Sovjetski zvezi sprejeti kot uradni gostje države. A znotraj množice *sopotnikov* je prav Gide eden redkih, ki je po svoji vrnitvi leta 1936 napisal do sovjetskega režima kritično delo in se popolnoma odvrnil od komunizma kot sistema. Kljub temu, da je ob izidu njegove *Vrnitve iz Sovjetske zveze* in *Popravljen k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze* naletel na silovit odpor celotne komunistične partije in njenih zagovornikov tudi med vrstami intelektualne elite, ga danes literarna zgodovina pozna kot enega redkih zahodnih pristašev sovjetskega sistema, ki jim je vendarle uspelo ohraniti kritično distanco in spoznati sovjetsko resničnost.

Gidov kritičen potopis *Vrnitev iz Sovjetske zveze* je močno razgibal levi in desni svetovni

politični in kulturni tisk. V diplomskem delu bomo ob pregledu Gidovega političnega angažmaja in njegovega potopisa ugotavljali tudi, kako je bilo kontroveržno delo sprejeto v slovenskem prostoru, kjer sta se v tem času za prevlado borila katoliški in liberalni tabor, medtem ko je bil komunizem sprva potisnjen v ilegalo. Ker je slovenska recepcija *Vrnitve iz Sovjetske zveze* tesno povezana s takratno družbeno-politično situacijo in slovensko podobo Sovjetske zveze, bomo slednjo skušali prikazati prek pregleda besedil, objavljenih med letoma 1935 in 1940 v literarnih revijah in dnevnem tisku. Podrobneje bomo obravnavali pet vodilnih slovenskih literarnih revij, *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet*, *Sodobnost*, *Dejanje* in *Književnost*, ter dva slovenska dnevnika z največjo branostjo, liberalno *Jutro* in katoliški časopis *Slovenec*.

Do tridesetih let v slovenskem literarno-kulturnem življenju prevladujeta predvsem dve literarni reviji, *Ljubljanski zvon* ter *Dom in svet*. V obdobju med vojnama se zaradi burnih političnih sprememb povsod po svetu politična trenja odražajo tudi v literarnem revijalnem krogu, kjer se zaradi nasprotujočih si mnenj in pogledov na sodobnost z novimi idejami rojevajo tudi nove revije. Trideseta leta najbolj zaznamujeta krizi *Ljubljanskega zvona* ter *Doma in sveta*, v katerih se zrcalijo tudi globoke notranje delitve v slovenskem katoliškem in liberalnem taboru. Iz omenjenih revij se po odhodu nekaterih vodilnih imen rodita reviji *Književnost* in *Sodobnost* na eni ter *Dejanje* na drugi strani. V diplomskem delu bomo sprva predstavili razvoj vsake izmed literarnih revij in na osnovi objavljenih prispevkov ugotavljali njihove ideološke smernice predvsem v odnosu do komunizma in Sovjetske zveze, saj je le tako mogoče razumeti njihovo recepcijo Gidovega potopisa. V pregled bomo vključili tudi reviji *Književnost* in *Dejanje* v katerih zaradi njunih letnic obstoja sicer Gidov potopis ni bil obravnavan (prva je prenehala izhajati že leta 1935, druga pa je bila ustanovljena šele leta 1938), a sta se s svojo uredniško usmeritvijo najbolj približali idejam komunizma in socializma. Revija *Književnost* je bila namreč edina izmed pomembnejših literarnih revij med vojnama, ki je bila marksistično usmerjena in je pobudo za njen nastanek dala Komunistična partija Slovenije, revijo *Dejanje* pa je ustanovil Edvard Kocbek, ki se je nagibal h krščanskemu socializmu in pred tem v reviji *Dom in svet* že objavil v katoliških krogih sporno kritiko *Vrnitve iz Sovjetske zveze*. Kot dodatek bomo povzeli tudi preostale recenzije Gidovega potopisa, ki so izšle v slovenskih publikacijah med letoma 1935 in 1940 – v nacionalističnem časopisu *Pohod*, reviji *Misel in delo*, literarni reviji *Modra ptica* ter dnevnikih *Slovenec* in *Jutro*.

Časnika *Slovenec* in *Jutro*, ki ju bomo obravnavali v drugem delu diplomske naloge, sta bila v času med svetovnima vojnama vodilna slovenska dnevnik, ki sta dosegala najvišje naklade in aktivno spremljala družbeno, politično, gospodarsko in kulturno dogajanje doma in po svetu ter hkrati močno vplivala na javno mnenje. Prevezemala sta politično pobudo in se borila za politični vpliv, pri čemer sta zagovarjala stališča strank, ki sta jim odkrito pripadala – *Slovenec* Slovenski ljudski stranki in *Jutro* Jugoslovanski social demokratski stranki. V medvojni delitvi na fašistični in antifašistični pol naj bi bila oba bliže prvemu, čeprav tega deklarativno nista oznanjala. Tudi *Jutro* in *Slovenec* sta pisala o Gidovi Vrnitvi iz *Sovjetske zveze*, prevedeni potopis pa je v *Slovincu* izhajal celo kot podlistek. Naše temeljno vprašanje v tem delu diplomske naloge bo, kakšno podobo Sovjetske zveze sta dnevnik *Slovenec* in *Jutro* ustvarjala, naša predpostavka pa, da je bila ta večinoma negativna. Hipotezo bomo skušali potrditi z vsebinsko analizo prispevkov, ki se dotikajo Sovjetske zveze. Pri tem ne bomo uporabljali pristopa klasične komunikološke analize vsebine, temveč nas bo zanimal zgolj izbor tematik in njihovo vrednotenje. Poleg vsebinske analize bomo prispevke o Sovjetski zvezi v omenjenih dnevnikih analizirali tudi stilno in ugotavljali, ali so tvorci besedil tudi prek same izbire jezikovnih sredstev skušali vplivati na svoje bralstvo.

II. ZGODOVINSKI OKVIR

Politični zemljevid Evrope je bil po prvi svetovni vojni bistveno spremenjen. Monarhije so razpadale in se spreminjale v republike, nastajale so nove neodvisne države, v Rusiji pa je namesto carja po oktobrski revoluciji na oblast stopil proletariat. Velike poraženke prve svetovne vojne so se zaradi visokih vojnih odškodnin in odvzetih območij spopadale s številnimi težavami in se zaradi vsiljenih mirovnih pogojev čutile oškodovane, si prizadevale za revizijo, njihovo nezadovoljstvo pa je povzročalo mednarodne napetosti. V drugi polovici dvajsetih let so se v večini evropskih držav poveljne razmere že umirile, razdejanje prve svetovne vojne je bilo zmanjšano in nastopil je čas udobja. Države so urejale medsebojne politične odnose in spore skušale reševati mirno, razvijala sta se umetnost in množična popularna kultura s svojimi filmi in glasbo, ki je v Evropo prihajala iz Amerike. Kmalu je iz Amerike leta 1929 prišla tudi velika finančna kriza, ki je prerasla v svetovno gospodarsko krizo. Povzročila je veliko inflacijo in močno obremenila evropsko gospodarstvo, naraščala je brezposelnost in življenjski standard se je nižal. Zaradi kriz na gospodarskem, finančnem in socialnem področju se je v mnogih državah krepil avtoritarizem, ljudje pa so se v povečani meri združevali v skupine in se politično udejstvovali.

1. SLOVENCİ V DRUGI POLOVICI MEDVOJNEGA OBDOBJA

Z razpadom Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni so Slovenci po dolgem obdobju prešli izpod oblasti tujih vladarjev pod okrilje nove južnoslovanske države, sprva kratkotrajne države Slovencev, Hrvatov in Srbov, nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. »Udeležba slovenskega imena v oznaki države je nakazovala, da so Slovenci prvič v zgodovini sonosilci državne oblasti, da so torej v posesti vsaj delne ali poldržavnosti. Toda z druge strani je bil njihov položaj več kot dvoumen.« (Kos 1996: 149) Z nastankom Kraljevine SHS nastopi na oblast dinastija Karadžordžević, ki dosledno uresničuje »velikosrbski monarhistični koncept« (Sitar 1999: 240). Leta 1919 so ukinjene avtonomne narodne vlade, z vidovdanske ustavo leta 1921 pa je unitaristično centralistični koncept tudi uzakonjen. Politične razmere se za jugoslovanske narode bistveno zaostrijo še s šestojanuarsko diktaturo leta 1929, kar oznanja že samo preimenovanje iz Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Kraljevino Jugoslavijo, ki je razdeljena na devet banovin. Večinski del Slovenije postane t. i. Dravska banovina, kar je

po Kosu pomenilo »skrajno negacijo slovenskega naroda kot nosilca samostojne teritorialne enote« (1996: 149). Sitar ugotavlja, da je »poskus zlitja drugih narodnosti v večinsko s hipotezo o različnih plemenih 'troedinega naroda' propadel že v prvih letih s poskusi uvajanja poenotenega jezika, vendar je bil tovrstni pritisk ves čas prisoten« (1999: 240). Strah pred izgubo narodne samobitnosti, pritiski iz Beograda in vse večja gospodarsko-socialna kriza so bili poglavitni vzroki vedno močnejših trenj v slovenskem političnem, kulturnem in družabnem življenju, ki jih Kos imenuje »duhovna kriza slovenskega naroda« (1996: 148–154). Tudi Strugar (1980: 9–11) ugotavlja, da se Jugoslavija kot centralistično urejena monarhija narodom nikakor ni prilagodila in posledično povzročila zelo burne politične odzive. Stranke so si ves čas prizadevale za večji vpliv, se med seboj pogajale, sklepale kompromise in pri tem pogosto odstopale od svojih načel. Na Slovenskem sta se spopadali predvsem dve poglavitni sili slovenskega političnega in duhovnega razvoja: katolištvo in svobodomiselstvo (oz. liberalizem v politiki). Med Slovenci je imel največ podpore katoliški tabor in v njem klerikalna Slovenska ljudska stranka (SLS), za katero sta zaradi zahtev po narodni avtonomiji in federativni ureditvi volili v letih 1924–1941 približno dve tretjini volivcev. Njen najvidnejši predstavnik je bil Anton Korošec, ki je bil na vseh volitvah izvoljen za poslanca jugoslovanske skupščine. Leta 1928 je postal predsednik vlade, po razglasitvi diktature pa je pristal v opoziciji, kjer je načrtoval federativno državo in znotraj nje Zedinjeno Slovenijo (Sitar 1999: 239–242). Liberalci in komunisti so v njem videli svojega velikega nasprotnika. SLS je kljub zagovarjanju slovenske avtonomije pogosto sodelovala v centralističnih jugoslovanskih vladah. Konec dvajsetih let so se začela razhajanja znotraj katoliškega tabora, iz SLS so izstopili krščanski socialisti, ki so hitro pridobivali podporo v javnosti. Njihov program je slonel na Krekovih teoretičnih utemeljitvah, stranka pa je precej povečala moč v tridesetih letih, ko se je približevala marksizmu (Kronika 20. stoletja 2000: 88–89). Druga najmočnejša stranka na Slovenskem med vojnama je bila Liberalna stranka, ki je zagovarjala centralizem in unitarizem ter bila zato sprva v Beogradu bolje sprejeta kakor klerikalna, v vladi pa je obdržala svoje mesto do zadnjih demokratičnih volitev leta 1927 (Sitar 1999: 240–243). Zaradi medsebojnih trenj, notranjih sporov in cepitev sta katolištvo in svobodomiselstvo slabela ter tako omogočila rast tretje sile, doslej neznanega komunističnega gibanja. »Vanj so se stekali različni segmenti ne le svobodomiselnega sveta, s katerim je bil genetično in razvojno povezan, ampak tudi posamezni tokovi katoliškega življenja, zlasti iz nekdanjega krekovstva in njegovega levega krila, rastočega krščanskega socializma.« (Kos 1996: 154) Revolucionarne sile so že leta 1919 zasnovale svojo enotnost na kongresu v Beogradu in ustanovile Socialistično delavsko stranko Jugoslavije, ki se je leto kasneje

preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ). Njeno vodilo je bilo po vzoru Sovjetske zveze v Jugoslaviji uresničiti prehod od kapitalizma k socializmu. Bila je članice Kominterne in je delovala po njenih navodilih, torej na principu internacionalizma, in tako postala edina politična stranka, ki je tvorila svoje organizacije v vseh jugoslovanskih pokrajinah ter s tem hitro večala svoj vpliv. V tem času je bila notranja in zunanja jugoslovanska politika do vzpona fašizma in vstopa Sovjetske Zveze v Društvo narodov izrazito protisovjetsko in protiboljševiško nastrojena. Zaradi vedno večje moči KPJ je vlada kmalu prepovedala delo Partije. Narodna skupščina je v noči z 29. na 30. december leta 1920 sprejela t. i. Obznano: zakon, s katerim je komunistično dejavnost razglasila za zločinsko (Strugar 1980: 9–11). Komunistična partija je bila z začetkom leta 1921 tako prisiljena v odhod v ilegalo, kjer se je kljub pritiskom ohranila in razvijala. Komunistična partija Slovenije (KPS) je bila oblikovana leta 1937 na kongresu na Čebinah. Istega leta je svoj pravi preporod doživela krovna KPJ, ko se je številčno okrepila, odpravila pomanjkljivosti, se usmerila v propagando znanstvenega socializma in se programsko zavzemala za pravico do samoodločbe narodov znotraj Jugoslavije, s čimer je pritegnila precej članov. »Postavila si je politično usmeritev združevanja progresivnih sil dežele v boju za demokracijo, lotila se je ustvarjanja akcijske enotnosti delavskega razreda, okrepila je Zvezo komunistične mladine, široko prodrla v množice, ustvarjajoč pri tem borbeno antifašistično gibanje. Odlikovala se je v obrambi jugoslovanske neodvisnosti ter v organiziranju pomoči španskemu ljudstvu, ki je branilo svojo demokratično republiko.« (Strugar 1980: 11)

V napetem političnem in družbenem ozračju zaradi zaostrovanja socialnih problemov in pritiskov k jugoslovanski enotnosti po razglasitvi diktature so se z marksizmom in s komunisti začeli spogledovati tudi številni izobraženci iz katoliških in liberalnih vrst, ki sta jih razočarali strankarska politična igra in pragmatika. »Prevzeli so vodstvo maloštevilne skupine slovenskih komunistov in svoj vpliv razširili med študente na univerzi in izobražence, ki so se zbirali okoli časopisa *Sodobnost*.« (Vodopivec 2006: 216) V času med vojnama se je oblikovalo tudi mnogo manjših strank na tej ali oni strani in med vsemi je potekal oster boj zlasti za mlado generacijo, ki se je ostro kazal tudi na univerzi, kjer je imela vsaka politična skupina svoja študentska društva in klube.¹ Burna politična vprašanja so v tridesetih letih zajela vse družbene sfere in politična trenja so bila del slovenskega vsakdana, ki so se odsevala tako v dnevnem časopisju kot literarnih revijah.

¹ Dogajanja med študenti je v romanu *Človek mrtvaških lobanj* popisal Bratko Kreft.

2. RAZMERE V FRANCIJI MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Francija je bila kot ena zmagovitih antantnih držav tudi ena tistih, ki je določala naloge in pogoje pariške mirovne konference leta 1919. Poraženo Nemčijo je zaradi strahu pred ponovnim ogrožanjem hotela čim bolj oslabiliti, želela pa je tudi »vojno intervencijo članic antante proti Sovjetski Rusiji, da bi preprečila širjenje socializma v Srednjo in Zahodno Evropo« (Prunk 2004: 18). Gospodarsko je bila Francija razmeroma stabilna, vrednost franka je sicer močno padla, a se je gospodarstvo hitro obnavljalo. »Desetletje po prvi svetovni vojni je bilo politično eno najstabilnejših obdobj v novejši francoski zgodovini. Stare konservativne monarhistične stranke so izginile. Desnica, to so bili bogati sloji, ki so hoteli braniti svoj privilegirani položaj, je akceptirala demokracijo in parlamentarizem ter delovala znotraj sistema.« (Prunk 2004: 40–41) Desnica je vladala do leta 1924, ko so na volitvah zmagale meščanske leve stranke in socialisti (Francoski odsek delavske internacionale – SFIO), ki so še istega leta priznali Sovjetsko zvezo in z njo navezali diplomatske odnose. Velika gospodarska kriza, ki se je po svetu razširila po zlomu borze v New Yorku, je Francijo zajela leta 1931 in prinesla tudi politično krizo. »Zrasla je vrsta radikalno totalitarnih organizacij fašističnega tipa, kraljevi kameloti, patriotska mladina, francoska akcija in ognjeni križi /.../« (Prunk 2004: 42). Med letoma 1932 in 1935, ob vedno večjem vzponu nacizma in fašizma, se je Francija vse bolj približevala Stalinovi Sovjetski zvezi in postajala zibelka evropskega komunizma. Po velikem februarškem protestu desničarskih strank in organizacij leta 1934 levo usmerjene skupine ustanovijo Ljudsko fronto (*Front Populaire*), v katero vstopijo komunisti, socialisti, radikalni socialisti, generalna konfederacija dela in številne demokratske in tudi katoliške organizacije (Mikuž 1966). »Pred grozečo nevarnostjo fašističnega prevrata so socialisti poklicali delavstvo in vse demokratične politične sile k obrambi parlamentarizma in demokracije. Junija so francoski komunisti po posvetovanju z Moskvo sprejeli ponudbo socialistov za sodelovanje v vodstvih strank ter opustili svoje nepomirljivo stališče do socialistov in politiko boja razreda proti razredu. Začasno so se odpovedali ostremu boju za socializem v korist obrambe demokracije pred fašizmom.« (Prunk 2004: 42) Ljudska fronta je bila dokončno utrjena leta 1936, ko je zmagala na parlamentarnih volitvah in je vodenje vlade prevzel Leon Blum, voditelj najmočnejše stranke socialistov. Z ukrepi v korist delavstva si je vlada nakopala težave z nosilci kapitala, do razhajanj pa je kmalu prišlo tudi znotraj vladne koalicije in na zunanjepolitičnem področju, predvsem ob vprašanju podpore republikanski Španiji. Ob vedno večjih pritiskih in nestrinjanjih je Ljudska fronta razpadla spomladi leta 1938, v Franciji pa so do začetka druge svetovne vojne vladale

sredinske radikalne vlade. (Prunk 2004: 42–43)

Kljub politični in ekonomski nestabilnosti, pa je francosko kulturno življenje med vojnama ostalo v razcvetu, čeprav močno prežeto s politično-socialnimi vprašanji in manifestacijami. Pestro je bilo predvsem dogajanje na literarnem področju. Spremembe v francoskih literarnih krogih so natančno popisane v reviji *Sodobnost* leta 1936.² Po vojni se je načelo umetnosti same na sebi (*l'art pour l'art*) spremenilo v umetnost z družbenim angažmajem; francoski pisatelji so bili eni prvih v tem času, ki so se politično organizirali. Kot piše neznani avtor v *Sodobnosti*, je do tega prišlo, ko se je zaradi finančne stiske kot posledice gospodarske krize književnik zavedel, »da je samo proletarec kot drugi« (Sodobnost 1936: 187), in hkrati ob vzponu fašizma spoznal, »da ista nesreča, ki je poplavela druge dežele, lahko doseže tudi njega« (Sodobnost 1936: 187). V Franciji je bila svoboda že dolgo največji ideal, ob fašistični prepovedi govora in pisanja o določenih temah pa se je tako kot v politični tudi v literarni sferi zgodil prelom na dva tabora – zagovornike fašizma in zagovornike antifašizma. Na eni strani so stale »stare trdnjave« kot sta *Académie française* in *Revue des deux mondes*. »Fašistični intelektualci imajo svoje dnevnike, revije, tednike, ki so često čudovito surovi,« (Sodobnost 1936: 188) piše avtor v *Sodobnosti*. V drugem taboru, ki ima prav tako vrsto časnikov in revij, izpod peres levo usmerjenih pisateljev (Malraux, Aragon, Dabit ...) nastajajo revolucionarno navdahnjeni romani, ki slikajo življenje delavca. Protifašističnemu taboru se je pridružila tudi vrsta katoliških avtorjev: »Odmevi sodobne borbe med fašizmom in antifašizmom pa so morda najbolj tragični v katoliških dušah. /.../ Zdi se, da nekateri katoliški pisatelji zapuščajo te [tradicionalno katoliške] pozicije – in to ne najmanjši. Najti skušajo drugačno krščanstvo. /.../ Zdi se, da je najti na tej ravnini neke vrste vez, kjer se kristjani in marksisti razumevajo.« (Sodobnost 1936: 190) S prihodom Ljudske fronte na oblast je postal glas levo usmerjenih literatov glasnejši. Delovanje Kominterne in novačenje kulturnikov je bilo v Franciji ves čas navzoče in zelo uspešno, saj je Francija tudi z njihovo pomočjo kmalu postala središče evropskega komunizma in dežela *sopotnikov* Sovjetske zveze.

² »Dva tabora v francoski literaturi«. *Sodobnost* 4/4. 187—191.

III. ANDRÉ GIDE IN VRNITEV IZ SOVJETSKE ZVEZE

»Bolj kakor kateri od njegovih sodobnikov je André Gide človek nasprotij, pravi proteus z večno spremenljivo podobo, ki je neutrudno delal na nasprotnih si tečajih, tako da so se utrinjale svetle iskre. /.../ Še celo njegovo zunanje življenje je bilo razgibano in polno sprememb in njegovi potovanji v Kongo leta 1927 in v Sovjetsko zvezo leta 1936 – navedimo samo ti dve – sta zadosten dokaz, da ni želel biti uvrščen med mirne zapečkarje v literaturi ...«³

André Gide se je vse pisateljsko življenje zavzemal za napredek človeštva in dajal neizmeren pomen individualnosti, bil je pacifist in vedno sledil ugovoru vesti. Ukvarjal se je z notranjim iskanjem samega sebe, moralnimi in svetovnonazorskimi problemi ter kritičnim obravnavanjem svoje vesti. Težil je k resnici in izvirnosti ter povsod neumorno iskal boljšega, novega človeka. »Pripovedništvo mu je sredstvo za izpovedovanje, analizo in razlago svetovnonazorskih problemov, kot jih je doživljal skozi prizmo svoje protislovne, spremenljive osebnosti: od religiozne odpovedi (*Ozka vrata*) do amoralnega individualizma (*Imoralist*, *Vatikanske ječe*), senzualizma in nihilizma, pa tudi socialne in moralne odgovornosti.« (Kos 2005: 278) Njegov literarni opus je obsežen ter zvrstno in vrstno izjemno raznolik ter šele kot celota dobi smisel in zrcali sliko Gidove osebnosti. Za uvid v njegovo osebnost je pomembno delo tudi njegov Dnevnik (*Journal*), ki ga je pisal šestdeset let in obsega več tisoč strani, literarni zgodovinarji pa ga označujejo za edinstvenega v svetovni literaturi. Poleg literarnih del je pisal kritike, razprave in eseje ter prevajal večinoma angleške avtorje. V prvem desetletju 20. stoletja je zapadel v obdobje težke moralne in ustvarjalne krize, zato je takrat predvsem veliko potoval, nadaljeval s pisanjem *Dnevnika*, se ukvarjal z literarno kritiko ter lansiral pisatelje, kot so Blake, Whitman, Konrad, Rilke in Bloch. V času izida *Ozkih vrat* je pomembno sodeloval pri ustanovitvi enega najbolj priznanih literarnih časopisov, *Nouvelle Revue Française*, ki je leta 1911 ustanovil tudi lastno založbo. Ko je Gide razčistil svoje moralne in verske dileme, so ga začela zanimati politična in družbena vprašanja. Z Allegretom konec dvajsetih let odpotuje v francosko kolonialno Afriko, kjer spozna nečloveške odnose in izkoriščanja ter po vrnitvi objavi svoj kritičen potopis *Potovanje v Kongo* (1927), ki mu sledi še *Vrnitev iz Čada* (1928). »Antikolonializem ga pripelje do antikapitalizma in nazadnje do komunizma.« (Šafranek 1974: 153) V *Novi hrani* (1932) se že navdušuje nad socializmom in hkrati izraža »nerazumevanje marksizma, iz katerega je brez

³ Del govora stalnega tajnika švedske akademije Andersa Österlinga ob podelitvi Nobelove nagrade Andréju Gidu.

konteksta izločil stališča, ki so mu v danem trenutku odgovarjala» (Šafranek, 1974: 253). Kot privrženec komunizma in *sopotnik* Sovjetske zveze ostane več let politično angažiran. Leta 1936 obišče Sovjetsko zvezo in po vrnitvi svoja razočaranja strne v spornem potopisu *Vrnitev iz Sovjetske zveze*, ki mu leto kasneje doda tudi *Popravke k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze*. Z vseh strani je več let deležen ostrih kritik, sčasoma se popolnoma odvrne od komunizma in se ponovno posveti potovanjem. »Resnično, malo je pisateljev v novejši evropski književnosti, ki so izzvali toliko kontroverznih ocen kot Gide. Ta nemirni duh je povsod naletel na nasprotnike – napadali so ga konformisti vseh vrst, strokovna kritika, levica in desnica, cerkev.« (Vereš, cit. po Šafranek 1974: 244)⁴ Leta 1947 mu Univerza v Oxfordu podeli častni doktorat, istega leta pa dobi tudi Nobelovo nagrado za literaturo.

1. GIDOV ANGAŽMA

André Gide se je sprva popolnoma odvrčal od političnega življenja. Vzgojen v strogo protestantskem duhu je v ospredje raje postavljaj odnos med bogom in posameznikom kakor tuzemske odnose med ljudmi samimi. Njegov oče, ki ga je André neizmerno cenil, je bil konservativen, desno usmerjeni intelektualec in tudi Gide je bil v mladih letih precej religiozen. Nenavadno pozen in nepričakovan obrat h komunizmu je sprožil val polemik in vprašanj o Gidovih vzrokih in namenih. Na kontroverzni pariški razpravi *André Gide in naša doba* leta 1935 je Gidu v ulici Visconti francoski katoliški filozof Jacques Maritain med drugim očital, da so njegovi vzroki za obrat popolnoma neprimerni: »*Vaše priklanjanje komunizmu se mi razkriva kot zamenjava za tisto evangelijsko življenje, ki ste ga zmeraj iskali – tam, kjer ga ni. To je zato, ker ljubite pravičnost in trpite zaradi nepravičnosti, ker verjamete v napredek, v kulturo, ker želite za človeka najvišjo stopnjo kulture, v kratkem, ker za človeško osebo želite resnično človeške pogoje civilizacije. Bojim se, da bi bili ti nameni v očeh ortodoksnega marksista označeni kot 'malomeščanski'; nesprejemljivi so v sami doktrini h kateri ste, sicer pod vodstvom teh namenov, pristali /.../; sprejeti doktrino zaradi razlogov, ki jih sama odklanja – v tem obstaja dvojnost, ki se mi zdi zelo resna, in o kateri menim da bi se moral duh, tako skrben za iskrenost, kakor je vaš, moral vprašati.*« (cit. po Gašparović, 1980: 42–43) Vsem očitkom navkljub Gide sam svoj obrat h komunizmu, neozirajoč se na marksistične teorije, razlaga s svojim večnim iskanjem novega Človeka v boljšem svetu in

⁴ Saša Vereš: André Gide ili apoteoza nekonformizma. *Telegram*, 4. 7. 1969.

globokega razočaranja nad trenutnim družbenim stanjem: »Tisto, kar me je pritegnilo h komunizmu, zagotovo ni bila teorija marksizma. Mojemu pristopu h komunizmu, in to iz vsega srca, je botrovalo stanje, ki je nastalo v tem svetu in ki se mi je, to stanje favoriziranja, zdelo neprenosljivo.« (cit. po Gašparović 1980: 47) Svojo odločitev Gide utemeljuje s skrajnostjo v katero je zapadla družba in priznava, da je kljub temu, da je vse življenje na piedestal postavljaj moralno vprašanje nad socialnim, v okvirih trenutnih okoliščin v svetu spoznal, da mora urejeno in pravično socialno vprašanje biti v ospredju kot osnova družbenega napredka. Antonu Ocvirku je v njunih pariških razgovorih svojo zaskrbljenost nad trenutnim družbeno-političnim stanjem pojasnil z besedami: »Živimo namreč v času, ko moramo do dna pregledati in pretehtati vse dosedanje vrednote: politične, gospodarske, socialne; dvigniti se nad preteklost, odvrniti se od nje, ako naj človeštvo sploh še napreduje. Zanimanje za Rusijo, za njeno veliko socialno in idejno revolucijo me je popolnoma prevzelo. Obenem me vznemirjajo še drugi politični tokovi današnje Evrope /.../« (Ocvirk 1933: 31)

1.1 POTOVANJE V KONGO; VRNITEV IZ ČADA

Do prvega pomembnejšega javnega političnega udejstvovanja Andréja Gida je prišlo nenačrtovano, ko je leta 1925 s prijateljem Marcom Allégretom potoval po francoskih kolonijah ekvatorialne Afrike. Njegova večna moralna drža mu namreč ni dopuščala, da bi prezrl nečloveške razmere in brutalnost odnosov med francoskimi kolonizatorji in ponižanimi koloniziranimi domačini. Nastopil je proti zlorabi moči francoskih koncesionarjev in izkoriščanju domačinov. Skušal je vplivati na odgovorne in zahteval večjo enakopravnost domačinov ter kaznovanje izkoriščevalcev, vendar njegovo prizadevanje ni obrodilo sadov. Da bi resnica vseeno prišla na dan, je po vrnitvi v Francijo objavil svoje zapise s poti, zbrane v delu *Potovanje v Kongo*, ki mu je sledila še objava *Vrnitve iz Čada*, v katerih je obsodil kolonialno samovoljo in barbarstvo. Maurer (1983) ugotavlja, da brez negativnih izkušenj, ki jih je doživel v afriških provincah, Gide najverjetneje ne bi postal *sopotnik* komunizma. Enako tudi Ocvirk: »Od tod je bil samo korak do Marxa in socialističnih teorij, ki so mu razkrile svet v razkolu, vzroke družbenih krivic, ki jih povzroča kapitalistični sistem s svojim neizmernim egoizmom; in ga bolj in bolj približevale komunizmu. Njegovi dnevniki od leta 1931 dalje pa tja do leta 1936 so polni razmišljanj o teh vprašanjih in vedno bolj odločni v obrambi humanosti in pravičnosti človeških odnosov.« (Ocvirk 1986: 29–30) »Prostovoljno in

skoraj sistematično se postavljam v vlogo odvetnika vsega, čigar glas navadno želijo utišati (potlačenih narodov ali ras, človeških nagonov), vsega, kar se še ni vedelo ali hotelo slišati,» (cit. po Gašparović 1980: 42) je leta 1935 na omenjeni pariški razpravi *André Gide in naša doba* dejal Gide.

1.2 ZAČETKI KOMUNISTIČNEGA ANGAŽMAJA

André Gide postane politično aktiven precej pozno, simpatijo do vzhoda pa javno oznaní še kasneje, šele v svojem triinšestdesetem letu, ko postane »compagnon du route« ali *sopotnik* Sovjetske zveze. Maurer (1983) poudarja, da je za Gidovo »spreobrnitev« na prvem mestu potrebno omeniti njegovo že omenjeno religioznost in pri tem citira Gidov dnevnik iz leta 1933: »...ce qui m'amène au communisme, ce n'est pas Marx, c'est l'Evangile« / »...kar me navaja h komunizmu ni Marx, temveč Evangelij« (Gide 1982: 327). Ko prične na novo brati in interpretirati biblijske spise, se odvrne od religije kot institucije in hkrati prične močno nasprotovati sprijenemu meščanstvu, kar ga vse bolj in bolj približuje ideologiji Sovjetske zveze. Čeprav Gide sam pri sebi zazna simpatijo do komunizma že prej, ga javnost kot sovjetofila spozna v juliju 1932, ko v reviji *Nouvelle Revue française* (v nadaljevanju NRF) zapiše, da bi rad živel dovolj dolgo, da bi lahko videl uspeh Rusije: »J'aimerais vivre assez pour voir le plan de la Russie réussir.« (cit. po Maurer 1983: 23) Pozornost francoske intelektualne elite se takoj usmeri k novemu »spreobrnjencu«. Odzivi so različni. Prosovjetska levica ga sprejme odprtih rok, čeprav nekateri dvomijo v pristnost njegovih vzrokov za preobrat (Guéhenno, Mounier), liberalni tabor, predvsem Jean Schlumberger in star prijatelj Roger Martin du Gard, pa mu očita spreobrnitev vseh njegovih dotedanjih prepričanj v tako poznih letih. (Maurer 1983) Vendar Gide v svojem Dnevniku že 27. 2. 1932 zapiše: »De coeur, de tempérament, de pensée j'ai toujours été communiste.« / »V svojem srcu, značaju in mislih sem bil zmeraj komunist.« (Gide 1982: 314)

Gida navdušuje ruska kultura, prebira Dostojevskega in Gorkega, poleg leposlovja pa ga zanima tudi bližnja ruska zgodovina in dela posvečena Sovjetski zvezi. Po Maurerju naj bi na Gidov pogled vplivalo branje zgodovine sovjetske komunistične partije, Leninovega in Stalinovega življenjepisa, zapiskov o ruski revoluciji Jacquesa Sadoula z Barbussovimi predgovorom in dela tistih, ki so že pred njim obiskali Sovjetsko zvezo, npr. *L'URSS*

Vladimirja Poznerja. Prav tako prebira članke v reviji *Europe*, predvsem pa naj bi nanj pustili vtis prispevki, objavljeni v takrat novi reviji *Espirit*, ki je bila enako oddaljena tako od marksizma kot liberalizma in odprta predvsem »personalizmu«. (Maurer 1983) Ob prebiranju enega izmed Stalinovih govorov v dnevniku 25. 2. 1932 ugotavlja, da je bil v iskanju rešitev za nastalo družbeno stanje ves čas neodločen in zapiše: »*Sedaj vem ne samo proti čemu sem, temveč tudi za kaj – in se odločam*« (Gide 1982: 313).

Gidu pridejo v roke tudi negativna pričanja o Sovjetski zvezi, vendar slepo zavrne vse, kar bi ga lahko odvrnilo od njegovega prosovjetskega prepričanja, kljub temu, da je vedno želel obdržati »*trezno glavo*« in »*vroče srce*«, kot je zapisal v svojem dnevniku 5. 11. 1931. »Njegovo besedišče ob Sovjetski zvezi, je bilo besedišče zaljubljenca in vernika, ki je za te ideje pripravljen dati svoje življenje,« (Maurer 1983: 33) čeprav je bilo takrat v Evropi na razpolago že veliko število protisovjetskih pričanj (Bounine, ki je emigriral v Francijo; Tolstojeva hči; spreobrnjeni sovjetofil Panait Istrati; Duhamel; Victor Serge in drugi), ki pa jih Gide popolnoma zavrne: »*V grozljivi nemoči današnjega sveta se mi zdi načrt nove Rusije kot rešitev. Ničesar ni, kar me ne bi prepričevalo v to. Bedni argumenti njenih sovražnikov me vse prej kot prepričujejo, prav ogorčajo me.*« (Gide 1982: 316)

PANAIT ISTRATI

Panait Istrati je kot sovjetofil odpotoval v Moskvo leta 1927 in tam ostal 16 mesecev. Tako kot mnogi, se je tudi on sprva navduševal nad parado ob deseti obletnici oktobrske revolucije, nad močnimi čustvi vseh prisotnih, nad sovjetskim ljudstvom in sovjetsko dušo, ko pa je obiskal obrobna, neturistična sovjetska mesta in poleg blišča spoznal tudi sovjetsko bedo, je po vrnitvi v Evropo svoja občutja zbral v delu »*Vers l'autre flamme*« v katerem opozarja na moralni propad v domovini proletariata. Leta 1929 je delo sicer izšlo kot trilogija, a je bila le prva knjiga avtorstvo Istratija, za ostali dve pa je posodil zgolj svoje ime izvirnima avtorjema – Borisu Souvarinu in Victorju Sergeu. Zaradi javnih obsojanj Sovjetske zveze naleti Istrati na buren odziv v Franciji, kjer se proti njemu obrne tako levica kot desnica. Kulturniki, ki so mu bili prej blizu, ga obtožujejo, tudi Romain Rolland, ki je Istratija odkril, ga poimenoval »*Gorki Balkana*« (»*Gorki des Balkans*«) in bil ves čas njegov zaveznik, je nad njegovim pričevanjem razočaran in se začne odvrčati od njega. Odzivi so bili tako burni in osebni, da ga Barbusse celo zmerja s steklim psom, Vladimir Pozner pa z lažnivcem (Maurer 1983:67).

VICTOR SERGE

Victor Serge je bil ruski in frankofoni pisatelj, zavzet socialist, vendar kritičen do sovjetskega režima. Leta 1919 se je pridružil boljševikom in kasneje postal novinar, urednik in prevajalec Kominterne. Leta 1928 je bil predvsem zaradi kritik na račun odnosa Sovjetske zveze do Kitajske izključen iz komunistične partije in dva meseca brez kakršne koli obtožbe obsedel v zaporu. Pet let kasneje ga ponovno zaprejo pod pretvezo, da naj bi bil udeležen v zaroti pod vodstvom Trockega. Obsodba je bila kasneje razveljavljena, vendar je bil Serge kljub temu z družino deportiran v gulag v Orenburgu, od koder je skrivoma pošiljal svoje rokopise prijatelju Romainu Rollandu v Francijo in si dopisoval z enako mislečimi evropskimi izobraženci. Evropi je Serge skušal predstaviti Stalinovo strahovlado, a so mu to večkrat preprečili. Gide ga je tri leta prej spoznal prek Sergovih prispevkov pri reviji *Europe*, v začetku leta 1935 pa sta bila tudi v kratki osebni korespondenci. Poleg te, je Serge Gidu pisal javna pisma, »da bi mu odprl oči za rusko resničnost, saj je bil Gide postal največja slava evropskega komunizma.«⁵

1.3 SOVJETSKA RECEPCIJA GIDOVIH DEL

Gide je bil v Sovjetski zvezi znan že pred letom 1932 (njegov *Imoralist* je izšel leta 1923 in bil ponatisnjen štiri leta kasneje, *Ponarejevalci denarja* leta 1926, *Vatikanska vrata* leta 1927 in *Potovanje v Kongo* leta 1931), vendar pa se je z njegovim javnim pozdravljanjem sovjetskega sistema zanimanje zanj v sovjetski družbi bistveno povečalo. Naklonjenost je bila obojestranska. Tudi Gide je namreč sprevidel neizmerno velikost novega trga, ki se je odprl njegovim delom, in novih bralcev, ki so postali dovzetni za njegovo besedo. Prav to je bil eden izmed očitkov njegovih nasprotnikov, ki so trdili, da komunizem zagovarja zgolj zaradi lastnih dobičkov. Res je, da so Gidova dela v tem času v Sovjetski zvezi tiskali v milijonskih nakladah; samo med letoma 1935 in 1936 so izšla vsa njegova zbrana dela, Gide pa je v predgovorih ruskih izdaj neposredno občudoval sovjetske »uresničevalce utopije«. Večkrat je omenjen v sovjetskem tisku, še posebej v času zasedanja Kongresa za zaščito kulture, v vodilnem ruskem dnevniku *Pravda* je prvi na seznamu serije predstavitev najpomembnejših

⁵ Edvard Kocbek, 1936: Gide se vrača. *Dom in svet* 49/9–10. 558.

sopotnikov, mesto pa dobi tudi sovjetski v literarni enciklopediji (*Literatournaia Entsiklopédiya 1929–1939*). Sovjetski časniki so zvesto spremljali Gidovo literarno in politično delovanje, a zanje to ni bilo dovolj, saj so bili namreč prepričani, kar so večkrat tudi zapisali, da bi Gide najbolje služil sovjetskim interesom, če bi bil osebno prisoten v Sovjetski zvezi. (Maurer 1983) Sovjeti so se zavedali moči svetovne propagande, ki jo vzpodbudijo obiski velikih enako mislečih evropskih intelektualcev, in jih zato pogosto vabili.

2. »COMPAGNONS DU ROUTE« ALI SOPOTNIKI SOVJETSKE ZVEZE

»An intellectual who accepts and supports the communist position in its essential points, while opting to remain outside the Party.« / »Intelektualec, ki sprejema in podpira komunistično pozicijo v njenih osnovnih pogledih, vendar ostaja zunaj Partije.« (Caute, 1964: 19)

Komunistična pozicija, ki so jo t. i. »les compagnons du route« ali *sopotniki* sprejeli in zagovarjali, je bila v osnovi marksistična ideologija, čeprav so dejansko bolj kot samo ideologijo poudarjali predvsem njen človekoljubni vidik – humanitarnost, enakost in pravico. V Sovjetski zvezi so videli prihodnost Človeka. Med hitro rastočo družbo *sopotnikov* Sovjetske zveze so bili najbolj zaželeni kulturni intelektualci, predvsem priznani pisatelji, ki so imeli neizmeren vpliv na ljudstvo in so prek svoje besede širili ideje komunizma ter se pogosto usmerili v javno delovanje. Maurer (1983) ugotavlja, da so komunistični misli pripomogli s svojo prepoznavnostjo in ugledom, z osebnim pojavljanjem in sodelovanjem na shodih in zborovanjih, s sprejetjem častnega predsedovanja (pri čemer prisotnost niti ni bila nujna), s podpisi javnih pozivov, s političnim novinarstvom ali prek literarnih del, ki ji lahko označimo kot neke vrste leposlovne manifestacije. Socialistične in komunistične stranke ter kulturna društva so jih zaradi njihovega visoko zvenečega imena in ugleda, ki ga to ime prinaša, rade vabile v svoje vrste.

S svojimi prispevki so *sopotniki* sovjetske zveze redno sodelovali pri novonastalih angažiranih revijah in časnikih, ki so jih izdajala prosovjetska društva. Najbolj politično

usmerjeno francosko društvo se je imenovalo Prijatelji Sovjetske zveze (*Amis de l'URSS*) in je izdajalo revijo *Današnja Rusija* (*Russie d'aujourd'hui*), Društvo revolucionarnih pisateljev in umetnikov je izdajalo komunistični mesečnik *Commune*, med katerega idejnimi ustanovitelji je bil tudi Louis Aragon, med člani uredništva pa so med drugimi bili naštetí Barbusse, Gorki, Rolland in Gide. Leto kasneje je društvo izdalo še komunistični polmesečnik *Regards*. Vpliv politične prosovjetske levice na kulturo je viden tudi ob pregledu literarnih revij – tako je bil usmerjen Barbussov *Monde*, uredništvo katerega je bilo skoraj enako mesečniku *Commune*, prosovjetsko je bil naravnán mesečnik *Europe*, kjer je urednik vedno veliko prostora namenjal občudovalcem SZ, enako velja tudi za reviji *NRF* in *Esprit*, katere uredniki so bili večinoma katoliki in ne marksisti, a so bila njihova stališča antifašistična in antikapitalistična. Tudi tednik *Vendredi* je redno sodeloval s *sopotniki* Sovjetske zveze. (Maurer 1983) Društva so pogosto ustanovila tudi lastne založbe in izdajala dela *sopotnikov*. Prosovjetski tisk je z navdušenjem vabil kulturnike, naj obišejo Sovjetsko zvezo. Tam so bili sprejeti z vsem razkošjem, brezplačno so stanovali v najdražjih hotelih, osebni šoferji so jih vozili v ameriških avtomobilih, v šolah so jim pripravljali čudovite sprejeme in časopisi so bili polni njihovih slik in anekdot. Zmeraj jim je bil dodeljen uradni vodnik in prevajalec, ki je skrbel za primeren pretok informacij. Običajna oz. predpisana pot ogledov je vodila od Moskve prek Leningrada in Kavkaza do črnega morja. Ob enakih pogojih in na enako pot se je odpravil tudi André Gide vendar je v devetih mesecih bivanja v SZ zavil tudi na stranski tir uradnega ogleda in spoznal precej manj popolno podobo domovine komunizma.

2.1 BARBUSSE, ROLLAND, MALRAUX IN ARAGON

Henri Barbusse, Romain Rolland, André Malraux in Louis Aragon so bili med najbolj aktivnimi in znanimi francoskimi *sopotniki* Sovjetske zveze. Barbusse je kot predstavnik najbolj zvestih francoskih simpatizerjev SZ tja prvič odpotoval leta 1927 in se v naslednjih osmih letih, vse do svoje smrti prav tam leta 1935, pogosto vračal. Med bivanjem v Moskvi se je ukvarjal s političnim novinarstvom in sicer zelo pristransko, neomenjajoč temne plati sovjetskega režima. Ker je bil Romain Rolland sovjetofil zaradi moralnih nazorov komunizma, a po prepričanju večen pacifist, se je sprva ob nasilju in militarizmu Sovjetske zveze zgrozil in se obrnil raje proti Indiji in Gandiju. Z vzponom Hitlerja v Nemčiji pa se je zaradi protifašističnih ciljev ponovno približal Sovjetski zvezi. Ko javno oznani svojo

podporo sovjetskemu sistemu, ga opevata tako francoski kot sovjetski komunistični tisk, leta 1931 postane častni član moskovskega sovjeta, v SZ pa pripravljajo tudi natis njegovih zbranih del in ga nenehno vabijo na uraden obisk. Z Barbusom leta 1932 postaneta vodilni osebi pacifističnega gibanja »Amsterdam-Pleyel« proti vojni in fašizmu, h kateremu načelno pristopi tudi Gide, čeprav leto kasneje ponujeno častno predsedništvo zavrne. Kljub temu, da Rolland in Barbusse v reviji *L'Humanité* oznanita lastno organizacijo kongresa tega gibanja, naj bi bil kongres in samo gibanje v resnici delo Kominterne in francoske komunistične partije ter posledica spretnega izkoriščanja zahodnega pacifizma s strani SZ. (Maurer, 1983) Poleti 1935 Rolland potuje v SZ, kjer ga sprejmeta tako Gorki kot Stalin. Malraux, eden prvih in tudi vojaško najbolj aktivnih francoskih pristašev komunizma, se je po letu 1925 udeležil kitajske revolucije, leta 1929 pa prvič odpotoval v SZ. Pet let kasneje je SZ ponovno obiskal in v Moskvi skupaj z Aragonom sodeloval na prvem kongresu Društva sovjetskih pisateljev. Leta 1936 se je v Španiji boril na republikanski strani in organiziral njeno letalstvo, od komunistične partije pa se je, tako kot mnogi drugi, odvrnil po paktu med Hitlerjem in Stalinom. Tudi Louis Aragon s svojimi prepričanji preide v politično novinarstvo in od leta 1933 piše v francoskem komunističnem glasilu *L'Humanité*. Večkrat je obiskal Sovjetsko zvezo in leta 1934 na prvem kongresu Društva sovjetskih pisateljev pohvalil delo sovjetskih literatov ter javno izpovedal svoje zaupanje v mednarodno kulturo pod pokroviteljstvom Marxa, Lenina in Stalina. Čeprav je v SZ tudi v času Gidovega potovanja, ga ta v svojih zapisih ne omenja. Rolland in Malraux se sicer kasneje oddaljita od SZ, a tega javno ne izpovesta, Barbusse in Aragon pa domovini proletariata ostaneta zvesta vse do svoje smrti.

2.2 DRUŠTVO REVOLUCIONARNIH PISATELJEV IN UMETNIKOV

Andréja Gida je po njegovem obratu h komunizmu k članstvu povabilo francosko Društvo revolucionarnih pisateljev in umetnikov (*Association des écrivains et artistes révolutionnaires*; v nadaljevanju DRPU), ustanovljeno 13. decembra leta 1932 (istega leta je bilo v SZ ustanovljeno Društvo sovjetskih pisateljev), eden izmed ustanovnih članov pa je bil tudi Henri Barbusse. V dopisu so poudarili, da jim njegovo članstvo še posebej veliko pomeni, saj naj bi to pripomoglo k uresničitvi velikega gibanja, ki se približuje. Vendar se Gide ni želel včlaniti, saj je dosledno zavračal članstvo v vsakem društvu, zvezi ali stranki, ker naj bi mu tako angažiranje, kot je zapisal v svojem odgovoru, preprečevalo nadaljnje ustvarjanje:

»Verjamem, da moje sodelovanje lahko resnično pripomore vaši (naši) stvari le, če bo svobodno, brez vpisa. ... Začeti pisati po 'načelih' nekakšne 'zapovedi' (izraze prevzemam iz vašega dopisa), bi pomenilo odreči vsako resnično vrednost tistemu, kar bi od tega trenutka dalje napisal; natančneje: zame bi to pomenilo neplodnost. V mojih besedah ne iščite želje po samozaščiti in reševanju. Videli ste že, da sem se težavam vedno izpostavil kolikor sem se le mogel. Vendar me moji današnji bralci – in na katere lahko, četudi nenamerno, do neke mere vplivam ter jih tako pritegnem k vam – ne bodo več poslušali od trenutka, ko bodo izvedeli, da mislim in pišem po navodilu.« (cit. po Gašparović 1980: 8) Gide je svoje mnenje tudi kasneje ob več priložnostih ponovil⁶. Ko se je njegovo ime pojavilo med ustanovnimi člani Svetovnega kongresa mladih proti vojni in fašizmu, ki je potekal med 22. in 24. septembrom 1933 v Parizu, je Gide Barbussu (ta je v časniku *Monde* kongres naznanil) napisal: »Sam nisem primeren za javna zborovanja. Prav zato sem tudi odbil pristop tako k vašem društvu, kot k Internacionali revolucionarnih študentov. /.../ Prepričajte sebe, prepričajte svoje prijatelje, da nekaj veljam le v samoti in da lahko le od daleč najboljše in najbolj učinkovito pomagam stvari, ki mi leži na srcu enako, kakor vam.« (cit. po Gašparović 1980: 22) Tudi Anton Ocvirk opisuje, kako mu je ob njunem pogovoru v Parizu Gide zaupal svojo nelagodnost ob nastopih na javnih zborovanjih: »Nikoli ne bi mogel biti ljudski tribun ... Vendar verjamem v moč resnice in nujnost dejanja. Zato sem se kljub presenečenju mnogih prijateljev tudi odločil, da stopim na stran tistih, ki si sami ne morejo pomagati, ker se mi zdi prav in neogibno, da sodelujem pri pravični stvari. Naša naloga, naloga nas intelektualcev je, da se z vsemi sredstvi, ki so v naših rokah, upremo krivici in nasilju. Ruska oktobrska revolucija se mi zdi začetek nečesa velikega in odrešilnega.« (Ocvirk 1986: 30) Kljub temu, da se nikoli ni včlanil v DRPU, pa je Gide vseeno pristal na predsedovanje sestankov društva in na sodelovanje pri njegovih časnikih. Redno je objavljajal prispevke, a so ti le redko presegali literarne okvire, njegovo ime pa je bilo zapisano tudi v upravnem odboru časopisov društva. Toda Gide ni ostal le pri pisani besedi in teoriji, saj se je udeležil večih shodov in zborovanj, v katerih je nastopal kot govornik, ali pa na njih ob svoji neprisotnosti častno predsedoval oz. prispeval svoje besede. Njegovo ime je bilo povezano s Svetovnim kongresom mladine proti vojni in fašizmu (Pariz, 22.–24. 9. 1933), Prvim kongresom sovjetskih pisateljev (Moskva, 17. 8.–1. 9. 1934) in Prvim mednarodnim kongresom za zaščito kulture (Pariz, 21.–25. 6. 1935).

⁶ Tudi v *Dnevniku*, 29. 12. 1932: »Raje nikoli ničesar več ne napišem, kot da svojo umetnost podvržem utilitarnim namenom.« (Gide 1982: 323)

2.3 GIDOVI JAVNI NASTOPI

Prvi kongres sovjetskih pisateljev

Prvega kongresa sovjetskih pisateljev, ki je potekal od 17. avgusta do 1. septembra 1934, so se v Moskvi udeležili tudi štirje francoski pisatelji: André Malraux, Paul Nizan, Louis Aragon in Jean-Richard Bloch. André Gide je na kongresu sodeloval le s svojim *Sporočilom*, ki ga je za to priložnost napisal in so ga v Moskvi prebrali v ruščini, objavljeno pa je bilo tudi v *NRF*. V njem zahteva svobodnega književnika in prvič javno zagovarja princip, ki ga poimenuje s skovanko *komunistični individualizem* in mu pomeni zvezo svobodne umetnosti s komunistično doktrino. V statut Društva sovjetskih pisateljev (DSP) je bila leta 1932 namreč zapisana zapoved socialnega realizma v umetnosti, književnosti in književni kritiki, namen kongresa pa je bil naznaniti spremembo, do katere je od takrat dalje prišlo v književnem življenju SZ. V *Sporočilu* Gide zapiše, da mora SZ dokazati »da komunistični ideal ni 'ideal mravljišča', kot to trdijo njegovi nasprotniki. Njena današnja naloga je, da v književnosti in umetnosti ustanovi komunistični individualizem (če smem združiti ti dve besedi, ki sta navadno nezdružljivi, kar je po mojem napačno). Obdobje brezmejnega hvaljenja je bilo nujno, a to stopnjo je SZ že presegla – v to me nič ne prepričuje bolj kot zadnji Stalinovi članki in govori. Komunizem se bo ustalil le, če bo upošteval posebnosti vsakega posameznika. Družba, v kateri bi bil vsak enak vsakemu ni zaželena; usodil bi si celo trditi, da je nemogoča; še bolj pa to velja za književnost. Vsak umetnik je nujno individualist, ne glede na to, kako močna so njegova komunistična prepričanja in privrženost partiji. Le tako lahko ustvarja koristno delo in služi družbi.« (cit. po Gašparović 1980: 31) Gidov komunistični individualizem je naletel na mnoge očitke, da naj bi bil kakršen koli individualizem v popolnem nasprotju s komunistično doktrino in zato za ortodoksnega komunista nesprejemljiv, a Gide od svoje zahteve po komunističnem individualizmu nikoli ni odstopil.

Prvi kongres sovjetskih pisateljev je doživel mednarodni odmev, zato je 23. oktobra 1934 DRPU v Parizu organiziralo predavanje, v katerem so poročali o vsebini omenjenega kongresa. André Gide je v svojem uvodnem govoru *Književnost in revolucija* pred štiri tisoč poslušalci predstavil svoje pomisleke o trenutni literarni doktrini Sovjetske zveze. Vodilna misel govora je bila, da književnost nikoli ne sme biti v službi revolucije, saj naj bi bila vsaka literatura na poti v pogubo, kadar je pisatelj podvržen kakršnemu koli ukazu: »Samo po sebi se razume, da umetnost in književnost lahko služita revoluciji, vendar ne smeta skrbeti, da bi ji služili. Nikoli ji ne služita toliko, kolikor ji, kadar se ukvarjata le z resnico. /.../ Podjarmljena

literatura je uvela literatura, ne glede na to, kako plemenita in legitimna je reč, kateri služi. Vendar z ozirom na to, da je vprašanje resnice v mojem in našem duhu prepleteno z vprašanjem revolucije, umetnost z ukvarjanjem izključno z resnico nujno obenem služi tudi revoluciji. Vendar ji ne sledi, se ji ne podreja in je ne odslikava. Umetnost revolucijo razsvetljuje. Prav v tem se bistveno razlikuje od fašističnih, hitlerjevskih, imperialističnih proizvodov vseh držav, ki samo odgovarjajo na ukaz, saj pri teh ne gre za odsevanje resnice, temveč za njeno skrivanje.» (cit. po Gašparović 1980: 33–34) Kljub kritiki trenutnega stanja sovjetske literature Gide v nadaljevanju govora predvideva, da je to le prehodno obdobje, ki pa bo v prihodnosti omogočilo osamosvojeno »radostno književnost«, ki bo bistveno nasprotovala meščanski književnosti in o kateri lahko Evropejci lahko le sanjajo. Po Gidovem mnenju bo SZ dosegla popolno zmago in premoč šele, ko bo sposobna brez družbenega pritiska in priklanjanja kakršni koli dogmi proizvesti literarna dela, povsem osvobodjena skrbi za razredni boj.

Prvi mednarodni kongres za zaščito kulture⁷

Zaradi kritičnega stanja kulture v mnogih državah se leta 1935 skupina francoskih pisateljev odloči za organizacijo mednarodnega kongresa na katerem bi kulturniki razmišljali o načinih zaščite kulture. Na kongresu, ki je potekal med 21. in 25. junijem, je sodelovalo 230 književnikov iz 38 držav. V predsedstvu kongresa sta sedela André Malraux in André Gide, ki je zbrane nagovoril v kratkem pozdravnem govoru. Kongres bi moral biti zaradi svoje mednarodnosti nepolitičen oz. odprt za vsa politična nagnjenja, vendar je bil zaradi številčnosti *sopotnikov* kljub vsemu obarvan »rdeče«. Med francoskimi predstavniki so sedeli tudi Barbusse in vsi štirje francoski delegati s kongresa sovjetskih pisateljev – Nizan, Aragon, Malraux in Bloch, ki so kongres videli le kot logično nadaljevanje oz. posledico kongresa v Moskvi leto prej. (Maurer 1983) Gide, tudi on sovjetofil, je drugi dan kongresa prebral svoj govor z naslovom *Zaščita kulture*, v katerem je kot pozitiven zgled družbenega sistema ponovno navedel Sovjetsko zvezo in komunizem: »*Posameznik ali posebnost vsakega posameznika se lahko najpopolneje razvije v komunistični družbi. /.../ Kar velja za posameznike, velja tudi za narode. In ničesar v SZ ne občudujem bolj, kakor njeno veliko skrb za zaščito, za spoštovanje značilnosti vsakega naroda, vsake male države članice Sovjetske zveze; spoštovanje jezika, običajev, navad in kulture. Prav to spoštovanje neposredno priča proti stalnim očitkom komunizmu in SZ, ki da naj bi poskušala izenačiti in uniformirati vse*

⁷ Slovenski prevodi nekaterih izmed govorov so bili objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1935 v številki 10–11.

ljudi velike Rusije ter to želela razširiti na celoten svet.» (cit. po Gašparović 1980: 56) V SZ Gide vidi družbeno stanje, ki dopušča največji razvoj vsakega posameznika in izpolnjevanje vseh njegovih zmožnosti. Čeprav je bil kongres namenjen razmišljanju o zaščiti kulture v apolitičnem okviru, je bila večina govorov politično obarvanih. Maurer se zato v svoji razpravi *Gide in Sovjetska zveza* sprašuje, kakšen je bil resnični namen omenjenega kongresa. Zaščito kulture postavi pod vprašaj političnih ciljev in »prepričevanja prepričanih« (Maurer, 1986: 66). Sovjetska *Pravda* je v času kongresa z veseljem poročala, da velika imena kulture ljubijo Sovjetsko zvezo in ji zaupajo. Vsekakor pa je bil rezultat kongresa tudi povsem konkreten. Ob zaključku so se sodelujoči odločili za ustanovitev *Mednarodnega društva pisateljev za zaščito kulture*, pod okriljem katerega bi nadaljevali svoje poslanstvo. V predsedstvu je sedelo 12 članov: Henri Barbusse, Romain Rolland, André Gide, Heinrich Mann, Thomas Mann, Maksim Gorki, Edward M. Foerster, Aldous Huxley, George B. Shaw, Sinclair Lewis, Selma Lagerlöf in Ramón del Valle-Inclán. (Gašparović 1980) Prav zaradi sestave predsedstva pa Maurer (1983) meni, da je bilo novoustanovljeno društvo pravzaprav le internacionalizirano *Društvo revolucionarnih pisateljev in umetnikov*. Kljub temu, da je Gide na kongresu dajal prepričljiv vtis zagovornika sovjetskega sistema, pa dvome v pristnost vsebine Gidovih govorov in sum, da se začenja od ideologije Sovjetske zveze počasi odvrčati, vzbuja njegova poved v pismu prijatelju Waldu Franku. Po končanem kongresu in vseh slovesnostih, se je Gide namreč umaknil iz Pariza in v pismu Franku zapisal: *»J'ai quitté Paris brusquement, éreinté, exténué d'avoir dû, huit jours durant, jouer un personnage.» / »Pariz sem zapustil v naglici, izčrpan, oslavljen, ker sem moral vseh teh osem dni igrati neko osebnost.*« (cit. po Maurer 1983: 67)

Tu omenimo še obrobno, a pomenljiv dogodek Kongresa za zaščito kulture. Zadnji dan kongresa je Magdeleine Paz opozorila na usodo Victorja Sergeja v Sovjetski zvezi in zahtevala njegovo osvoboditev. Zaradi spornosti primera je naletela na neodobravanje, sovjetski pisatelji so jo prekinjali z vzkliki o Sergevi kontrarevolucionarnosti, mnogi prisotni pa so glasno žvižgali v znak neodobravanja. Gide, ki je tej razpravi predsedoval, je pomiril množico in prepustil besedo Magdeleine Paz, obenem pa (morda za vsak slučaj) še enkrat izrazil zaupanje v Sovjetsko zvezo. Kljub temu se je od takrat dalje čutil dolžnega slediti primeru zatiranega Victorja Sergeja, kritičnega sovjetofila, ki ga je Gide takrat poznal le iz časopisnih poročanj. Nekaj dni kasneje je Gide obiskal sovjetsko veleposlaništvo in izročil Stalinovemu namestniku v Parizu pismo s prošnjo za Sergeovo izpustitev (opozorimo na podobnost s primerom Dimitrov, za izpustitev katerega si je Gide prizadeval pri nemških oblasteh). Kmalu

se mu je v prizadevanjih pridružil tudi Romain Rolland, ki je bil v tem času ravno na obisku v Moskvi. O »primeru Serge« je uspel govoriti s Stalinom in dosegl Sergevo osvoboditev. Ta je kmalu dobil azil v Belgiji, saj ga je Francija zavrnila. Sergev odnos z Gidom ostane zgolj pri občasni pisni korespondenci, a preden Gide obiše Sovjetsko zvezo, ga Serge sprva osebno, nato pa tudi javno opozori, naj ima med svojim potovanjem »oči vedno široko odprte«. (Maurer 1983)

3. POTOVANJE V SOVJETSKO ZVEZO

3.1 PRIPRAVE NA POTOVANJE

Gide je svoje potovanje v Sovjetsko zvezo morda načrtoval že novembra 1931 (čeprav se javno zavzame za sovjetsko stvar šele leta 1932), saj na to nakazuje pismo, ki ga je poslal sovjetskemu ambasadorju v Franciji in v katerem opravičuje svoj izostanek na praznovanju obletnice oktobrske revolucije v Moskvi. To pismo po Maurerju daje slutiti, da je Gide potovanje že takrat načrtoval v bližnji prihodnosti, čeprav ga je nato vedno znova odlašal vse do leta 1936. Leta 1934 obljubi svojim urednikom v Sovjetski zvezi, da bo prišel kmalu, istega leta je povabljen na Kongres sovjetskih pisateljev, ki se ga prav tako ne udeleži. »Sovjeti so bili zadovoljni s številom 'sopotnikov', ki so jih pritegnili h kongresu pisateljev in zato niso vztrajali glede Gida; pa tudi on sam, ki je v tem času že doživel svoja prva razočaranja, ni pokazal pretiranega obžalovanja svoje odsotnosti.« (Maurer 1983: 91) Leto kasneje, ob Kongresu za zaščito kulture v Parizu, je vprašanje Gidovega potovanja zopet izpostavljeno in po nekaj ponovnih odlašanjih Gide junija 1936 končno odpotuje, a brez prvotnega velikega navdušenja. Že v letu 1933 začnejo namreč njegovo sovjetofilijo razžirati dvomi. Podoba Sovjetske zveze ni več tako čista, negativnih pričanj je vse več in vedno težje jih je zavračati. (Maurer 1983) Vendar Gide ne objokuje žrtev kolektivizacije, ki se mu zdijo nujno zlo, dvomi celo v koncentracijska taborišča; kritičen postaja predvsem do izneverjenja temeljnih osnov komunizma, do sovjetskega dogmatizma in amoralizma, skrbi ga tudi ponovna vzpostavitev buržoazije. Vsem te pomislekom se javno skuša izogibati, zato jih v svojih govorih in dopisih le nakazuje, med tem ko je v zasebnih pismih in dnevniških zapiskih

neposrednejši. Vsem dvomom navkljub pa Gide ne opušča svoje namere po potovanju v Sovjetsko zvezo – cilju slehernega *sopotnika*. Ena izmed pobud za odhod je tudi silna želja spoznati Maksima Gorkega, ki je bil v času Gidovih priprav že precej bolan. To mu sicer ni uspelo, saj je Gorki umrl ravno med Gidovim potovanjem proti Sovjetski zvezi.

Ker je navajen potovati v družbi, se po temeljitem premisleku o izboru svojih sopotnikov na koncu odloči za pet literatov, ki so politično bolj ali manj enotni – vsi pripadajo levi politični opciji, a se v svojih prepričanjih vseeno deloma razlikujejo: Pierre Herbart, Jef Last, Jacques Schiffrin, Louis Guilloux in Eugène Dabit. »*Vnaprej očarani, zaneseni, pripravljeni, vsi goreči kakor jaz sam, navdušeni nad SZ in obljubljeno prihodnostjo. /.../ Da, mislil sem, da niti šest parov oči in ušes ne bo odveč, da bi se bolje videlo in slišalo; da bi se bolje preverili nujno različni odzivi,*« (cit. po Gašparović 1980: 215) zapiše Gide v delu *Popravki k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze*. Tik pred Gidovim odhodom mu Victor Serge nameni odprto pismo, objavljeno v reviji *Esprit*, v katerem ga opomni na represivne okoliščine intelektualnega življenja v SZ zaradi predpisane doktrine, na krute življenjske pogoje in vsesplošno pomanjkanje ter problematiko mnogih »izginulih«. (Maurer 1983) Gide njegova opozorila sicer sprejme, a kasneje v *Popravkih k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze* obžaluje, da Sergevih namigov ni resneje upošteval.

3.2 VRNITEV IZ SOVJETSKE ZVEZE – GIDOVA PODOBA SOVJETSKE ZVEZE

Gide je bil ob prihodu v Sovjetsko zvezo, 17. junija 1936, sprejet po predpisanem vzorcu za sprejem vseh *sopotnikov* – z vsesplošnim navdušenjem, pretiranim spoštovanjem in razkošjem. »*/.../ bilo mi je vse podarjeno. Da, vse: od samega potovanja do zavitka cigaret /.../ Nikoli še nisem potoval tako razkošno. /.../ Kakšen sprejem! Kakšna pozornost! Povsod so mi vzklikali, mi laskali, me razvajali, slavili,*« (cit. po Gašparović 1980: 204) opisuje Gide svoje potovanje v *Popravkih k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze*. Oblasti so mu dodelile prevajalca, ki ga Gide označi kot »odličnega tovariša«, in uradnega spremljevalca, kateremu mu ne zaupa preveč in se mu zato ob vsaki priliki skuša izogniti. Na svojem potovanju obišče muzeje, gledališča, kolhoze in tovarne, spoznajo ga z ruskimi literati in mu večkrat ponosno predstavijo rusko mladino, vse od vrtca do univerze, občuduje pionirske tabore in veličastno parado telovadcev na Rdečem trgu. Potovanje se prične v Moskvi, kjer se Gide udeleži

pogreba Gorkega, nato z vlakom potuje Ordžonikidze (Vladikavkaz), obišče Leningrad (Sankt Peterburg), ki ga označi za najlepše mesto na svetu, in Tbilisi. V Ukrajini obišče mednarodni otroški center Artek, nato potuje v Sevastopol, kjer zboli in kmalu za tem umre njegov sopotnik Eugène Dabit. Gida odpeljejo tudi v priljubljeni letovišči Soči in Suhumi, kjer spozna, da so čudovite plaže in urejene počitniške hiše dostopne le državnim uradnikom, med tem ko je delavstvo postavljeno skoraj v vlogo sužnjev. Celotno potovanje je popolnoma in popolno režirano, saj oblasti ne dovolijo, da bi bilo kar koli prepuščeno naključju, vseeno pa Gidu ne uide, da je ves čas nadzorovan.

Gide že v predgovoru *Vrnitve iz Sovjetske zveze* zapiše, da so ga še pred odhodom začele vznemirjati odločitve, ki so nakazovale spremembo v načrtani smeri v Sovjetski zvezi. Kljub temu, da so ga obhajali dvomi, je trmasto vztrajal pri zaupanju v sovjetski sistem, vse dokler ni osebno spoznal sovjetske realnosti: *»Četudi sem se sprva zmotil, je najbolje, da čimprej priznam svojo napako; ker sem odgovoren do tistih, ki jih ta napaka zavaja. /.../ V mojih očeh obstajajo pomembnejše reči od mene samega; pomembnejše od SZ: to je človeštvo, njegova usoda, njegova kultura.«* (Gide 1936: 13) Zaveda se, da je SZ še v »izgradnji« in prizna, da je tam videl hkrati najlepše in najbolj grozne stvari, vendar opozarja, da prepogosto prijatelji SZ ne želijo videti slabih strani. Zato meni, da bo Sovjetski zvezi naredil največjo uslugo, če bo govoril brez laži in olepševanj. Ob koncu predgovora zatrdi, da je prepričan, da bo SZ na koncu le premagala napake, na katere opozarja, saj *»resnica, čeprav boleča, rani le zato, da lahko kasneje pozdravi«* (Gide 1936: 17).

Čeprav so bila v ospredju Gidovega zanimanja predvsem psihološka vprašanja, v državi s tako intenzivno industrializacijo in tako velikimi razlikami med bogastvom in revščino, gospodarske tematike ni mogel prezreti. Ta pa se zaradi neizmernih socialnih razlik, veže tudi z družbeno problematiko. Čas njegovega bivanja v SZ je čas druge petletke. Ne glede na to, da je pred odhodom ob različnih priložnostih zagovarjal petletke, jih Gide v potopisu ne komentira, saj to prepušča ostalim, bolj izkušenim *sopotnikom*. Skrbijo ga delovni pogoji, vendar tudi tem ne posveča veliko pozornosti. Kljub vsemu plačilno politiko Sovjetske zveze označi za »nov tip izkoriščanja«, opazi veliko število revežev, v neenakosti pa vidi možnost nastanka malomeščanstva, katerega znake tudi sam opaža. *»Vidi se, kako ponovno nastajajo družbeni sloji, če že ne razredi, pa vsaj neke vrste aristokracija, /.../ aristokracija pravovernih komunistov, ki bodo v naslednji generaciji postali tudi finančna aristokracija.«* (Gide 1936: 64) Malomeščansko stanje duha se zdi Gidu povsem kontrarevolucionarno. Resničen in

izvoren revolucionarni duh v današnji Sovjetski zvezi ni več dovoljen, ugotavlja Gide: »*Sedaj se zahteva privolitev, konformizem. Želijo in zahtevajo odobravanje vsega, kar se počne v SZ, hkrati pa naj to odobravanje ne izhaja iz sprijaznjenja z usodo, temveč hočejo, da je iskreno, celo navdušeno. Najbolj nenavadno je, da v so v tem celo uspešni.*« (Gide 1936: 67) Njihov uspeh pa leži v dejstvu, da je tudi najmanjše nasprotovanje, najbolj blaga kritika, takoj zatrta in kaznovana. Kar se tiče povsem materialnega vidika življenja v Sovjetski zvezi, ga prizadeneta predvsem huda lakota in beraštvo, zgraža se nad nedostopnostjo osnovnih dobrin za ljudstvo in slabo kakovostjo živil, »*tako da se tam kupuje le zaradi silne nuje in nikoli zaradi užitka,*« (Gide 1936: 39) ter nad pomanjkanjem ugodja in izbire. Ugotavlja, da je življenje sovjetskega proletariata skrajno skromno, obisk delavskih stanovanj pa nanj pusti žalosten »*vtis popolne brezosebnosti*« (Gide 1936: 47).

Gide velik del potopisa nameni sovjetskemu človeku, ki ga navdušuje s svojo preprostostjo in čisto dušo, z gostoljubnostjo in prvinskostjo: »*Nikjer drugje kakor v SZ ni možno vzpostaviti stika z vsemi in vsakim tako zlahka, neposredno, globoko in toplosrčno. /.../ Mislim, da se nikjer drugje ne more tako globoko in tako silovito doživeti občutek človečanstva.*« (Gide 1936: 28) Predvsem se navdušuje nad skrbnostjo, s katero je poskrbljeno za mladino: »*Namestili so vse, kar so si lahko zamislili za dobrobit otrok, za njihovo zdravje, športno vzgojo, zabavo in užitek. Vsi otroci izžarevajo zdravje, srečo,*« (Gide 1936: 58) zapiše Gide ob obisku otroškega centra Artek. Med svojim potovanjem opeva parke za druženje, športne dvorane, mladinske klube in neizmerno željo sovjetske mladine po znanju, četudi je to povsem ideološko usmerjeno in zavajajoče; po drugi strani pa v njem vzbuja grozo dejstvo, da so prav ti otroci od leta 1935 podvrženi enakemu kazenskemu zakoniku kakor odrasli in jim torej prav tako grozita zapor in celo smrtna kazen. V Sovjetski zvezi ves čas opaža protislovja med čudovitim idealom socializma in kruto resničnostjo stalinizma. Del te resničnosti je tudi popolna enoličnost v mišljenju: »*V SZ je bilo sprejeto takoj in za vselej, da o vsem obstaja le eno pravilno mišljenje. Ljudje imajo duh že tako zelo izoblikovan, da jim konformizem postane neprisiljen, naraven in neopazen do te mere, da se mi zdi, da tu ni nikakršne hinavščine. /.../ Pravda jih vsako jutro pouči, kaj morajo vedeti, misliti in verjeti.*« (Gide 1936: 49) Gide ugotavlja, da živi sovjetski državljani v popolni nevednosti o ostalem svetu in je prepričan, da je povsod slabše kakor v Sovjetski zvezi ter je zato srečen in hvaležen sovjetskemu režimu. Ta pojav Gide poimenuje *večvrednostni kompleks* (»*complexe de supériorité*«). Ljudstvo, ki je žrtev usmerjene propagande, naj bi bilo prepričano, da se od tujcev ničesar več ne morejo naučiti; njihova naivnost sega do te mere, da dvomijo celo v

obstoj londonske podzemne železnice in urejenih plaž v Franciji. Kar jih povezuje s tujino, je le skrb, kakšno podobo ima ta o Sovjetski zvezi: *»Vse, kar želijo vedeti je, ali jih dovolj občudujemo. Bojijo se, da smo nezadostno seznanjeni z njihovimi uspehi. Od nas ne želijo, da jih obveščamo, ampak, da jih hvalimo«* (Gide 1936: 54).

Dejstvo, ki ga nihče izmed obiskovalcev SZ ni mogel spregledati, je bila vsesplošna prisotnost Stalina. V vsakem prostoru je na steni visela njegova uokvirjena slika, njegovo ime pa se je izgovarjalo v vsakem pogovoru in ob vsaki zdravici. *»Oboževanje, ljubezen ali strah, ne vem; a on je vedno in povsod tam.«* (Gide 1936: 71) Gide doživi pomembno spoznanje o teži *»uradne govornice«*, ko skuša Stalinu poslati vljudnostni telegram iz njegovega rojstnega mesta Gori, a njegovo povsem spoštljivo besedilo sovjetski uradniki ves čas spreminjajo in olepšujejo. Ko ugotovi, da enako počnejo tudi z njegovimi govori, Gide nemudoma sprejme odločitev: *» /.../ ne bom priznal za svoje nobeno besedilo, objavljeno v ruščini v času svojega bivanja v SZ«* (Gide 1936: 73). Poleg cenzure in povsem ukinjene opozicije, ga skrbi tudi nepretrgano pranje možganov prek propagandnih letakov, časopisov in velikih govorcev – navideznih predstavnikov ljudstva. Kot najhujšo posledico močne notranje propagande pa Gide vidi duhovno izenačenost in razosebljanje. Pet dni pred Gidovim prihodom v SZ so državni mediji objavili sprejetje nove ustave, imenovane *»Stalinova ustava«*, ki kakor parodija zagotavlja demokratičen in federalističen režim, svoboščine in enakost pred zakonom prav v času priprav na največje čistke. Gide kmalu ugotovi, da so tudi volilni glasovi lažni in sprevidi popolno odsotnost demokratičnosti ter spozna sovjetske laži in neizmeren kult Stalinove osebnosti: *»Da ima Stalin vedno prav, hkrati pomeni, da ima Stalin pravico nad vsakim in vsem.«* (Gide 1936: 76) V novih zakonih, ki ponovno uvajajo družino kot osnovno celico, zagotavljajo osebno lastnino in dedovanje, vidi Gide Stalinov strah pred Nemčijo, ki zato skuša sovjetskemu državljanu podeliti zasebno dobrino, da se bo v prihodnosti zanjo boril. *»Obljubljali so nam diktaturo proletariata. Danes ne bi mogli biti bolj daleč. Da: diktatura, zagotovo; vendar je to diktatura enega človeka in ne diktatura združenih proletarcev, Sovjetov.«* (Gide 1936: 76) Konec potopisa Gide nameni vprašanju kulture in umetniške svobode, ki je v SZ prav tako zatirana, kakor vse ostalo. Prek pogovorov s tamkajšnjimi kulturniki ugotovi, da ni dovoljena nikakršna opozicija, prav preprečevanje svobodne kritike pa je največja nevarnost za kulturo: *»Od umetnika, pisatelja zahtevajo, da je konformist; vse ostalo mu bo podarjeno.«* (Gide 1936: 85) Gide je prepričan, da zmagovalna revolucija lahko in mora nuditi umetniku predvsem svobodo, saj brez te umetnost izgubi svoj pomen in vrednost. Če je v svojih govorih pred odhodom v SZ povečeval sovjetsko literaturo

in videl v njenem nadaljnjem razvoju ideal, h kateremu mora težiti tudi evropska umetnost, se mu njegova pričakovanja med samim potovanjem porušijo, saj se mu sovjetska literatura in umetnost sploh razkrijeta kot povsem povprečna in »na liniji«, celo zatirana.

Gida ves čas preletavajo dvomi zaradi prevelikega razkoraka med njegovim prejšnjim prepričanjem in sovjetsko realnostjo. V potopisu se na večih mestih sprašuje, kje je meja med nujnim zlom začetnega obdobja in koristoljubnim zavajanjem sovjetskega vodstva ter ali je bilo odstopanje od prvotne usmeritve zares nujno. »*V vsakem primeru doživljamo razočaranje. Če ni razočaral Stalin, potem je razočaral človek, človeško bitje. /.../ Ali moramo še naprej čakati, sami sebe miriti, ali pa za nekaj časa odložiti svoje upe?*« (Gide 1936: 74) Kljub vsemu se v zadnji povedi potopisa postavi v vlogo *sopotnika*, ki še vseeno vztraja ob svojem idealu: »*SZ nas ni prenehala učiti in nas presenečati.*« (Gide 1936: 92)

3.3 »SPREOBRNITEV« IN ODZIVI

Ob Gidovi vrnitvi, 23. avgusta 1936, je bilo francosko politično ozračje precej napeto. V zraku so visela vprašanja španske državljanske vojne in trenja znotraj Ljudske fronte. Vedno več je bilo tudi govoric o hudi represiji v Sovjetski zvezi, ki je svoj višek dosegla leta 1937. Potopis *Vrnitev iz Sovjetske zveze* je bil izdan 13. novembra 1936 in doživel neizmeren uspeh, v enem letu je bilo delo samo v Franciji devetkrat ponatisnjeno, v skupni nakladi 146.300 izvodov. (Maurer 1983) Ker je bil francoski jezik mednarodno uveljavljen, se je knjiga hitro razširila po vsem svetu, predvsem med politiki in kulturniki, ki so se nemudoma začeli posvečati prevodom in kritikam.

Za francoske komuniste je bila Gidova negativna kritika presenečenje, zato so se po objavi dela za nekaj časa zavili v molk. Tudi v Sovjetski zvezi je sprva zavladovala tišina, nato pa je bilo kmalu odločeno, da je Gida treba »odstraniti«. Ker ni bil niti državljani SZ niti član komunistične stranke, je »likvidacija« potekala prek pisane (časopisje) in govorne besede. *Pravda* je med drugim objavila kritično pismo Romaina Rollanda, naslovljeno na delavce Magnitogorska. V njem Rolland opomni na naglico, s katero je Gide objavil svoj potopis v veliki nakladi in nizki ceni, pri čemer mu očita željo po dobičku in mednarodni prepoznavnosti ter delo označi za »*médiocre, étonnamment pauvre, superficiel, puéril et*

contradictoire« / »povprečno, presenetljivo pomanjkljivo, površno, naivno in protislovno« (cit. po Maurer 1983: 133) ter Gidu očita, da ni imel poguma enako mnenje izreči v sami SZ. Rollandovo kritično pismo povzame tudi francoski prosovjetski časnik *L'Humanité*. Gide Rollandu ne ostane dolžen, čeprav mu na očitke, da svojega mnenja ni izrekel že v SZ, odgovori šele v delu *Popravki k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze*: »Zdelo se mi je potrebno, da v knjigi objavim nekatere svoje govore [Govor o Maksimu Gorkem, Govor moskovskim študentom in Govor leningrajskim književnikom; op. U. P.] /.../ Nastali so na začetku mojega potovanja; v času, ko sem še verjel (da, bil sem tako prostodušen), da se tudi v SZ lahko resno govori o kulturi in iskreno razpravlja; v času, ko še nisem vedel koliko je družbeno vprašanje v zaostanku, v mrtvilu.« (cit. po Gašparović 1980: 183–184) Aragon sprva svojega mnenja ne izjavi javno, vendar zaradi očitkov popusti in tudi on neodobravanje *Vrnitve iz Sovjetske zveze* oznani na straneh časopisa *Commune*. Odzivi prosovjetske levice so burni, vodilni komunisti in člani društva *Prijatelji Sovjetske zveze* prirejajo zasedanja in okrogle mize v katerih skušajo razložiti pomen presenetljivega Gidovega preobrata. V časopisju objavljajo obširne razprave (v januarski številki mesečnika *Europe* tako izide članek, ki se razteza celo prek 25 strani). Med vsemi kritikami Gida najbolj prizadene kritika mladih, saj je ves čas svojega literarnega ustvarjanja poudarjal, da piše predvsem za mlade, za prihodnje generacije. Odmevno je pismo *Kluba mladih VII. okrožja*, ki so Gida pred njegovim odhodom v SZ prosili, da bi bil posrednik med njimi in sovjetsko mladino, v katerem sedaj nad njim izražajo svoje ogorčenje in globok stud ter preklicujejo svojo ponudbo. Kot eno izmed osrednjih težav pri recepciji Gidovega potopisa vidi Maurer neustreznost trenutka objave, predvsem zaradi aktualne problematike španske državljanske vojne in velikega pomena komunistične (ljudskofrontne) akcije za zaščito republikanske Španije. SZ je namreč močno podpirala špansko republikansko stran, ki bi jo vsaka kritika sistema lahko vidno oslabil. Na tej osnovi so Gidovemu potopisu očitali, da predstavlja pomagalo desnice, v sovjetski *Pravdi* pa so ga celo razumeli kot udarec mednarodnemu socializmu in kmalu vse, ki so pisali negativno o SZ, označili za zagovornike Hitlerja in Gestapa.

Pozitivni odzivi so bili redki. Potopis je bil predvsem dobro sprejet med trockisti, ki so svoje odobravanje pogosto izrazili v knjižni obliki. Sam Trocki je zapisal: »*André Gide je popolnoma neodvisen značaj, ki ga odlikujeta velika bistrournost in intelektualna iskrenost, ki mu omogočata, da vsako stvar poimenuje z njenim resničnim imenom.*« (cit. po Maurer 1983: 140) Z odobravanjem ga sprejme tudi del socialistov, ki med drugim v potopisu opazijo sorodne elemente stalinizma in nacionalsocializma. Kritiko SZ pa z veseljem sprejme

predvsem politična desnica, ki Gidove trditve velikokrat vzame izven konteksta, da bi dokazala svoj prav. Tudi v Nemčiji z *Vrnitvijo iz Sovjetske zveze* dokazujejo pravilnost svojega boja zoper boljševizem, kar je povsem nasprotno z Gidovim namenom.

3.4 PORAVKI K MOJI VRNITVI IZ SOVJETSKE ZVEZE

Leto 1937 je bilo v SZ leto največjih čistk in montiranih procesov. To je bil čas drugega moskovskega procesa (proti Radeku in Pjatakavu), ovađuštvo, samovolja ter nasilje pa so se stopnjevali proti vrhuncu. Dogodki v SZ so bili dobro skriti pred očmi tujine; uradna poročila iz Moskve so bila pozitivna, osredotočali so se predvsem na dvajsetletnico oktobrske revolucije in stoletnico Puškinove smrti. V Franciji je bila še zmeraj na oblasti Ljudska fronta, ki pa je že zahajala v obdobje svojega razkroja. To je bilo tudi leto, v katerem je Gide objavil *Popravke k moji Vrnitvi iz Sovjetske zveze*.

Če je *Vrnitev iz Sovjetske zveze* napisal zaradi želje po lastni samoosvoboditvi, je *Popravke* leto kasneje (junija 1937) napisal kot zagovor *Vrnitve* in kot polemiko s svojimi kritiki: »Poleg žaljivih napadalcev, obstaja tudi nekaj dobronamernih kritikov. To knjigo pišem z namenom odgovoriti njim.« (cit. po Gašparović 1980: 175) V delu prinaša svoje ugotovitve, da je veliko kritik levice enakih, kot jih je doživel po objavi *Potovanja v Kongo* in *Vrnitve iz Čada* s strani desnice: da so omenjene zlorabe izjeme brez večjih posledic; da bi bil nad sedanjim stanjem navdušen, če bi ga primerjal s prejšnjim sistemom; da obstaja vse to, nad čemer Gide obupuje, z razlogom, ki ga sam ne razume – čeprav so se vse njegove trditve o dogodkih v Kongu in Čadu kasneje izkazale za resnične. Kar se tiče očitkov, da so dejstva, ki jih opisuje, zgolj izjeme in da svojo oceno gradi na trhljih temeljih, Gide odgovarja, da je to počel namensko, saj je želel opisati le tisto, kar je sam videl, in hkrati, ker dvomi v resničnost uradnih številk; v *Povratku* nekatere svoje ugotovitve vseeno podpre s statističnimi številkami, ki jih povzema po sovjetskih časnikih *Pravda*, *Izvestija*, *Bakinski raboči* in *Pravda Vostoka*. Sam svojim kritikom očita zaslepljenost, golo sprejemanje uradnih sovjetskih poročil in graditev mnenja na osnovi kratkotrajnega in uradno vodenega potovanja po SZ, ki ne zrcali resničnosti sovjetske situacije. »Sovjetski zvezi najbolj zamerim to, da nas je prevarala, ko nam je prikazovala stanje njenega delavstva kot zavidanja vredno. Zamerim tudi našim komunistom, /.../ ki so lagali delavcem, zavedno ali nezavedno – v tem primeru zaradi

politike.» (cit. po Gašparović 1980: 180) Dalje ponovno opozori na zatiranje svobode duha, porazno stanje sodstva in šolstva, na nepismenost in birokracijo, na brezizhoden položaj sovjetskega delavstva, ovaduštvo, deportacije v Sibirijo in politične čistke. O Stalinovem zavajanju in globoki zaslepljenosti *sopotnikov* Sovjetske zveze piše: *»Ah! Stalin je mojstrsko vodil igro in jo nedvomno dobil; ob velikem odobravanju komunistov iz celega sveta, ki še zmeraj mislijo, in dolgo bodo še tako mislili, da so, vsaj v SZ, odnesli zmago, kot nasprotnike in izdajalce pa bodo videli vse tiste, ki tega ne odobravajo.*» (cit. po Gašparović 1980: 198) Kritičen je tudi do francoske Komunistične partije: *»Skrajni čas je, da francoska komunistična partija privoli odpreti oči; skrajni čas je, da ji nehajo lagati. Oziroma, če ne to, potem je skrajni čas, da delavstvo spozna, da so ga prevarali komunisti, kakor le te danes vara Moskva.*» (cit. po Gašparović 1980: 203) V zadnjem poglavju zapiše neposredno in ostro kritiko sovjetskega diktatorja: *»Za 'opozicijo' v SZ imenujejo svobodno kritiko, svobodo misli. Stalin prenese samo odobravanje; za nasprotnike ima vse, ki ne ploskajo. Vendar se pogosto zgodi, da si kasneje prisvoji nekatero izmed predlaganih reform; a kadar si prisvoji misel, najprej umakne tistega, ki jo je predlagal, da bi jo tako laže predstavil kot svojo. To je njegov način, da ima lahko vedno prav. Tako da bodo kmalu okoli njega ostali samo tisti, ki ne morejo dokazati, da se moti, kajti ti ljudje sploh nimajo več misli. To je znak samovlade: obkrožiti se ne z vrednotami, temveč s pokorščino.*» (cit. po Gašparović 1980: 209) Svoje misli, ponovne kritike in zagovore le teh podkrepi v *Dodatku* z empiričnimi podatki, zbranimi dokumenti, podrobnimi orisi videnega in opisi pričevanj resničnih oseb, ki so se mu zaupale med njegovim bivanjem v SZ, priloži svoje zapiske s poti in pisma, ki jih je prejel v zvezi s *Povratkom iz Sovjetske zveze*. Gide svoje obdobje *sopotništva* in svoja (nova) prepričanja najbolj zgoščeno, jasno in neposredno poda v zaključku *Popravkov*, zato tu navajamo daljši odlomek:

»Da pišem kar koli zaradi politične koristi, ki bi jo iz tega lahko povlekel, ne; to je delo drugih. Na to sem opozoril že svoje nove komunistične prijatelje na začetku našega druženja: nikoli ne bom poslušen nabornik, nabornik, ki ne povzroča skrbi. Nekje sem prebral, da mora Partija obravnavati 'intelektualce', ki pristopajo h komunizmu, kot 'nezanesljive elemente', katerih se lahko poslužuje, a se jih vedno mora tudi paziti. Ah! Koliko je v tem resnice! /.../ Ne obstaja taka stranka, ki bi me lahko zaustavila – hočem reči: zadržala – in mi preprečila da Partiji predočim resnico. Takoj, ko se vplete laž, občutim nelagodje; na meni je, da jo odkrijem. Zavežujem se resnici; če jo Partija zapusti, takoj zapustim Partijo. /.../ Pomembno je videti stvari takšne, kot so, in ne takšne, kot bi želeli, da so. SZ ni takšna, kakršna smo upali

da bo, kakršna je obljubila, da bo postala, kakršna se še zmeraj trudi izgledati; izdala je vsa naša upanja. Če ne želimo, da ta upanja zamrejo, jih moramo podariti nekomu drugemu. Vendar ne bomo odmaknili pogleda s tebe, slavna in bolna Rusija. Če si nam bila sprva zgled, nam sedaj, joj, kažeš v kakšno blato lahko zabrede revolucija.» (cit. po Gašparović 1980: 210–211)

IV. SLOVENSKA RECEPCIJA VRNITVE IZ SOVJETSKE ZVEZE

»Nam sodobnikom težke, v svoji vročični nestalnosti strašne dobe, ki jo skušajo razbiti v smrtno zasovraženi skrajnosti komunizma in fašizma, nalaga čas dolžnost, da se zanimamo za taka in podobna pričevanja.« (Borko, 1937: 190)

1. SLOVENSKE LITERARNE REVIJE MED VOJNAMA

V tridesetih letih so se zaradi zaostrenih razmer v družbi slovenske literarne revije začele obračati v politično smer. V prvi vrsti so se dotikale predvsem slovenskega narodnega vprašanja, ki je bilo osrednji problem slovenskega naroda v skupni jugoslovanski državi. Literarne revije so »s svojim umetniškim ugledom in kulturniško avtoriteto prispevale velikanski delež k razreševanju eksistenčnega vprašanja slovenskega naroda. Opređeljene le svetovnonazorsko, ne pa politikantsko-strankarsko, so vlivale zaupanje v slovensko razumništvo, ki naj bi z vso odgovornostjo in preudarnostjo prevzelo slovensko usodo v svoje roke« (Amon, 1996: 227–228). Poleg slovenskega vprašanja so se opredeljevale tudi do aktualnih političnih razmer v svetu. Marjan Dolgan ocenjuje, da so takratne literarne revije »eden najbolj natančnih barometrov slovenske literature, kulture in politike«. (Dolgan 2002: 22/5). Tudi slovenski intelektualci so se namreč zavedali prelomnosti trenutne zgodovinske situacije, zato so se bili primorani vključiti v družbeno-politično problematiko in se postaviti na stran ene izmed dveh prevladujočih sil – fašistično-nacistične ali komunistično-boljševistične. Posledica sta bili krizi v dveh najbolj uveljavljenih slovenskih literarnih revijah, liberalnem *Ljubljanskem zvonu* in katoliškem *Domu in svetu*, iz katerih sta se rodili reviji *Književnost* in *Sodobnost* na eni ter *Dejanje* na drugi strani. Zanimanje medvojnih literarnih revij za neliterarna področja ponazarja odlomek Antona Ocvirka iz jubilejne številke ob petdesetletnici *Ljubljanskega zvona*:

»Literarna revija, ki ima namen gojiti predvsem besedno umetnost, mora kljub temu poročati o vseh važnih kulturnih zadevah, saj so te tesno zvezane z ustvarjanjem in podajajo javno sliko kulturnega stanja. Zato so literarno-teoretski eseji nujno zvezani s filozofskimi, kulturno-političnimi in ideološkimi. Prav tako je važna zveza s tujo evropsko idejnostjo in je poročanje o posameznih pojavih v literaturi ali znanosti bistvene važnosti za kulturno višino našega človeka, za naš odnos do njih in za višino naše opredelitve. Ta formalni pomen revije sledi nujno iz osnovne idejne usmerjenosti.« (LZ, 1930: 1)

1.1 LJUBLJANSKI ZVON (1881–1941)

»Slovenska revija«

Ljubljanski zvon so ustanovili pisatelji liberalnih meščanskih nazorov in je bil poleg mlajšega katoliškega *Doma in sveta* najbolj vplivna slovenska kulturna literarna revija že v času Avstro-Ogrske. V letu 1930 izhaja brez podnaslova, ob petdesetletnici leto kasneje pa mu dodajo podnaslov *Slovenska revija*. Ureja ga Fran Albrecht, izdaja pa Tiskovna zadruga in kasneje Delniška tiskarna. Čeprav je bil med kulturniki globoko zasidran, je v času med obema vojnama zapadel v krizo. Povod zanjo je bil v septembrski številki leta 1932 objavljen Župančičev prispevek *Adamič in slovenstvo*, v katerem polemično postavi v ospredje slovensko narodno vprašanje, »Ljubljanski zvon pa ga ni hotel obravnavati, ker se je bal razglašati, da položaj Slovencev v kraljevini Jugoslaviji ni rožnat.« (Dolgan 2002: 33/6). Posledica je odhod nekaterih osrednjih imen uredništva in nastanek nove literarne revije *Sodobnost*⁸, ki zagovarja slovensko samobitnost in združuje zagovornike avtonomije slovenstva, medtem ko naj bi *Ljubljanski Zvon* zagovarjal jugoslovansko unifikacijo, čeprav Božidar Borko v *Zapiskih*⁹ takšno delitev obsodi in označi kot posploševanje. V letu 1933 uredništvo prevzame Gspan, sourejata jo tudi Borko in Seliškar, leto kasneje je urednik Anton Ocvirk, vendar tudi takrat revija še ne doseže svojega nekdanjega ugleda. Iz dvoletne krize *Ljubljanski zvon* postopoma rešuje Juš Kozak, ki leta 1935 kot zadnji urednik prevzame uredništvo revije. Njegov obstanek v drugi polovici tridesetih let Dolgan vidi predvsem v dejstvu, da je v teh letih »simpatiziral z marksizmom, zato je omogočal komunistom, da so smeli do začetka vojne leta 1941, ko je revija prenehala izhajati, v njej razglašati svoje ideje.« (2002: 22/5) Kljub temu se po zmagi komunistične revolucije leta 1945 *Ljubljanski zvon* ni več obnovil.

Da *Ljubljanski zvon* z drugo polovico tridesetih let postaja vedno bolj prosovjetsko naravnano, dokazuje vedno večja količina prispevkov o Sovjetski zvezi, vse pogostejše pa so tudi kritike del, ki Sovjetsko zvezo rišejo v negativni luči. Svoje bralce *Ljubljanski zvon* seznaja z mnogimi pozitivnimi vidiki sovjetskega odnosa do kulture in književnosti, o čimer pogosto piše predvsem Nikolaj Bahtin, leningrajski sodelavec *Ljubljanskega zvona*. V nadaljevanju tako izhajajo Bahtinovi zapiski o sovjetskem otroškem gledališču, otroškem kinu in otroški

⁸ Več o omenjeni krizi in nastanku *Sodobnosti* v poglavju 1.3.

⁹ *Ljubljanski Zvon* 1933, št.11.

poeziji ter aktualnih sovjetskih kulturnih dogodkih in vprašanjih. Vedno pogosteje objavljajo prevode do Sovjetske zveze pozitivno naravnanih ruskih avtorjev, kot je spis Tretjakova o pisateljevi vlogi v graditvi Sovjetske zveze¹⁰, razprave o marksizmu in literaturi ter misli Marxa in Engelsa. Obveščajo tudi o ruskih prevodih slovenskih pesnikov in pogosto pišejo predvsem o sovjetskih knjižnih novostih. Kljub vsemu pa hvale sovjetskega odnosa do kulture niso popolna novost druge polovice tridesetih let, saj tudi leta 1934 v rubriki *Obzornik* ob pisanju o veliki knjižni produkciji v SZ zapišejo, da so Sovjeti v tem oziru daleč pred mnogimi drugimi kulturnimi narodi. Istega leta v rubriki *Obzornik* poročajo tudi o kongresu ruskih pisateljev, o katerem Bratko Kreft zapiše, da je uspel združiti vse ruske pisatelje in »postavil trdno osnovo za uspešen razvoj nove ruske literature, ki znamenjuje že danes dela velike in trajne vrednosti. Frakcionaška borba posameznih struj je prenehala, edino merilo je idejna in umetniška vrednost.« (LZ 1934: 606) Kar Krefta priteguje k sovjetskemu pogledu na književnost, je dejstvo, da je s svojo veliko pozornostjo »priznala njeno pravo važnost v človeškem življenju,« (LZ 1934: 607) s čimer je tudi »pisateljstvo postalo v Rusiji važen in odgovoren poklic. Novi ruski književnik stoji v središču zanimanja ruske javnosti, /.../ je zavestni stvaritelj bodočnosti v literaturi« (LZ 1934: 607).

Andréja Gida v povezavi z njegovo politično angažiranostjo in simpatijami do Sovjetske zveze v *Ljubljanskem zvonu* prvič omeni Anton Ocvirk leta 1934 ob pisanju o združevanju francoskih intelektualcev proti fašizmu¹¹. V tem besedilu povzame v majski številki revije *La Nouvelle Revue Française* objavljeno izjavo najvidnejših francoskih intelektualcev in pisateljev, ki so se odločno zavzeli za boj proti fašizmu. Izjavo, imenovano *Poziv delavstvu*, je spisal Ramon Fernandez, med naštevanjem podpisnikov pa Ocvirk Gida označi kot »najvidnejšega francoskega pripovednika.« (Gide 1934: 285) Dve leti prej je v reviji objavljen Debeljakov prevod uvodnega poglavja *Une période: 1918–1930* Crémieuxovega dela *Inquiétude et Reconstruction*¹², v katerem v luči sprememb po prvi svetovni vojni sicer prav tako omenja Gidov preobrat, a je ta tu le nakazan, v smislu Gidovega duhovnega premika in ne prosovjetskega političnega angažmaja.

¹⁰ LZ 1936, št. 7–8.

¹¹ Ocvirk, 1934: »Francoski intelektualci proti fašizmu.« *Ljubljanski zvon* 54/4–5. 285.

¹² Crémieux, 1932: »Une période: 1918–1930.« *Ljubljanski zvon* 52/3. 160–167.

Zapiski ob Gidovi »Vrnitvi iz Z. S. S. R.«

V peti številki *Ljubljanskega zvona* leta 1937 je v obsežnem prispevku z naslovom *Zapiski ob Gidovi »Vrnitvi iz Z. S. S. R.«* Gidov potopis analiziral avtor, podpisan z začetnicama T. V., katerega identitete nismo uspeli razkriti. Avtor Gida označi kot »zanimivega sodobnika«, ki si je za svojo življenjsko pot pogumno izbral »*pot brezobzirne iskrenosti*« in antikonformizma. Prav v povezavi s temi oznakami pa se sprašuje, koliko je bil ta »*očitni subjektivist*« sposoben spoznati resnico ob svojem obisku v SZ. Omenja ostala »*resna in neresna*« podobna poročila, ki so nastala pod vplivom bodisi ljubezni bodisi sovraštva do tamkajšnjega režima in so zato izrazito tendenčna: »*Iz teh in podobnih vzrokov in zaradi dosedanjih izkušenj postanemo skrajno skeptični, kadar se srečamo z magičnimi inicialkami Z. S. S. R., ki vzbujajo v žalostni današnji predvojni Evropi privide medijev in zasledovalno blaznost.*« (T. V. 1937: 277) Gidu očita, da pri njem dosledno čustva prevladujejo nad razumom in zato njegovo spreobrnitev v komunizem ne vidi kot posledico »*hladnega logičnega preudarka*« (T. V. 1937: 278), pri čemer svoje mnenje podkrepi z navajanjem citatov iz Gidovih dnevnikov, razprav in pisem. O samem potopisu piše, da je poln nasprotij in da v njem izvemo »*le malo novega o Sovjetski zvezi*« (T. V. 1937: 278), saj ima značaj dnevnika in tako pove več o piscu samem kot o obravnavanem predmetu. »*Že prvi vtis, ki ga dobimo, če beremo te subjektivne zapiske, napisane brez pravega poznavanja predvojne Rusije in v pričakovanju že dovršene nove stavbe, nam priča, da so bile Gidove predstave o deželi, v katero je potoval – skoraj bi se mi zareklo: romal – skrajno nekritične.*« (T. V. 1937: 278) Kritičen je do Gidovega odstopa od ekonomskih vprašanj zaradi svoje nekompetentnosti, saj meni, da so ravno ta vprašanja v polemiki o Sovjetski zvezi najvažnejša. Oblikovno avtor članka delo označi za fragmentarno, anekdotično, stilistično prikupno, a po vsebini in obliki neenotno. Vendar vsem očitkom navkljub avtor v sklepu omili mnenje o Gidovem delu: »*Priznati je treba, da je ta resignirana reportaža pošteno, iskreno delo, kakor skoraj vse, kar je prišlo izpod peresa Andréja Gida, katere hvalo in grajo pa je treba sprejeti s previdnostjo.*« (T. V. 1937: 279)

1.2 DOM IN SVET (1888–1944)

Sedem let mlajša katoliška literarna revija *Dom in svet* je kot druga osrednja revija slovenske literature predstavljala idejno protiutež *Ljubljanskemu zvonu*. Pojavil se je »kot bojevnik za bistveno ista načela kakor *Slovenec* v politiki.« (Vatovec 1969: 37) Ustanovil ga je teolog in filozof Frančišek Lampe, ki je literaturo razumel širše kot takrat eden najvplivnejših predstavnikov katolištva, Anton Mahnič. Med sodelavci *Doma in sveta* je želel združiti katoliške in liberalne ustvarjalce, kar pa se po mnenju Dolgana ni moglo več zgoditi, saj je bil razkol med obema stranema že preglobok. Sprva se je revija opredeljevala kot »*družinski list – za zabavo in poduk*«, pod uredništvom umetnostnega zgodovinarja in teologa Izidorja Cankarja (1914–1919) v času prve svetovne vojne, pa je se je začela obračati predvsem v literarno-umetniško smer. V dvajsetih letih je *Dom in svet* postal prava literarna revija, ki sicer ni ponujala oprijemljivejših odgovorov na slovensko narodnostno vprašanje (Amon 1996), a je bila kljub temu osrednja in najelitnejša katoliška leposlovna in kulturna revija. Cankar, svetovljan, jo je »odprl novim tokovom brez strahu pred izzivalnostjo in moralističnimi očitki. Te so vzbujala dela ekspresionističnih avtorjev, ki so polnili strani DS« (Dolgan, 2002: 28/6). Vanjo so med drugim poleg Izidorja Cankarja, pisali Anton Podbevšek, Miran Jarc, Anton Vodnik, France Vodnik, Vida Taufer, Tine Debeljak in Fran Saleški Finžgar. Po Cankarju sta revijo urejala France Stele in France Koblar, ki sta »v dvajsetih letih ohranila doseženo raven in jo utrjevala.« (Dolgan 2002: 28/6)

V letu 1933 so se med sodelavci revije začela kazati umetniška in idejna razhajanja, ki so se v naslednjih letih le še stopnjevala: leta 1935 odide Miško Kranjec, sledi mu Miran Jarc in drugi. Zgoraj omenjena Župančičeva razprava o slovenstvu, ki je povzročila krizo že v *Ljubljanskem zvonu*, je enako usodo prinesla tudi *Domu in svetu*; ko v polemiko vstopi Edvard Kocbek, se ta še stopnjuje. Dokončno krizo *Doma in sveta* povzroči v aprilski številki (št. 1–2) leta 1937 objavljeno Kocbekovo *Premišljevanje o Španiji*¹³, v katerem ostro kritizira fašizem¹⁴ in obračunava s sodobnim meščanom¹⁵, z meščanskim krščanstvom, ki simpatizira s

¹³ Edvard Kocbek, 1937: »Premišljevanje o Španiji.« *Dom in svet* 50/1–2.

¹⁴ »Fašizem si povsod nadeva obliko protimarksističnega borca, v resnici pa v njegovih vrstah človek ravnotako izgublja osebnost in svobodo. Poleg tega pa fašizem greši z zakrivanjem družabne resnice v imenu spodobnosti, tako da krivico pokriva s plaščem reda. /.../ V tej navidezno enotni resnici je fašizem celo nevarnejši od komunizma, kajti če komunizem jasno in odprto gradi svoj napačni nazor, potem fašizem gradi svojega v

fašizmom¹⁶, ter cerkvijo¹⁷, ki naj bi si kopičila bogastvo in moč ter se skušala zaščititi s prehodom na stran meščanstva. Tudi cerkev je odgovorna za nastalo stanje v Španiji, stopila je na stran desničarskih generalov in proti ljudstvu, le majhen del duhovščine pa se je pogumno postavil na stran španskega ljudstva, piše Kocbek. Njegove misli so sprožile plaz ogorčenja katoliškega časopisja in očitke prikrite komunistične propagande, čeprav naj bi bila Kocbekova osnovna misel predvsem skrb za čistost katoliškega duhovnega nazora¹⁸. Vodstvo Katoliškega tiskovnega društva, pri katerem je *Dom in Svet* izhajal, je od tistega trenutka dalje zahtevalo pravico do vpogleda vseh versko-kulturnih prispevkov pred objavo in preklic povedi o meščanski hereziji, predlagana pa je bila celo ustavitev revije. Posledično je uredništvo z glavnim urednikom Francetom Koblarjem (ur. 1933–1937) na čelu ter več pomembnejših sodelavcev odstopilo in večinoma prestopilo h Kocbekovi novoustanovljeni reviji *Dejanje*. Da je po sporni aprilski dvojni številki *Doma in sveta* revija zašla v hudo krizo, kaže tudi dejstvo, da je prihodnja številka revije (št. 3–4) izšla šele leto kasneje, aprila 1938. V krizi pa se med drugim zrcalijo tudi globoke notranje delitve v slovenskem katoliškem taboru. *Dom in svet* je od odcepitve dalje urejal Jože Debevec, po njegovi smrti istega leta (1938) je zadnjo, trojno številko (št. 8–10) uredil Anton Dokler, z novim letom pa je uredništvo prevzel slavist Tine Debeljak, ki je revijo urejal do njene ukinitve leta 1944. »V zadnjih letih se je DS izogibal družbenopolitičnim vprašanjem. Njegova literatura se je nagnila v domačijski realizem, ki je ob ideološko poudarjenem socialnem realizmu levičarskih revij in II. svetovni vojni deloval kot nostalgичni privid nečesa izgubljenega.

navideznem skladju z vsemi duhovnimi načeli in ustanovami, v resnici pa razkraja sveti hierarhični duh svobode z brezpogojno brambo dosedanjega reda.« (Kocbek 1937: 91)

¹⁵ »Meščan je človek z dvojnimi obrazom, slepljiv dvojniki, na zunanji človek 'dobre volje', na znotraj pa nevernež, skeptik in celo cinik. Meščanska miselnost je eno samo skrito umikanje v laž, lena nemoč, ki si ne more ustvariti skladja v sebi in jasnega razmerja do sveta.« (Kocbek 1937: 90)

¹⁶ »Meščansko krščanstvo začenja nastopati kot pravoverno krščanstvo, niti cerkvena hierarhija se ne ustavlja povsod dovolj krepko temu udaru /.../ Tako je prišlo do neizbežnega žalostnega dejstva, da fašizem istoveti svojo duhovnost s krščansko duhovnostjo in izrablja versko čustvo, in da na drugi strani krščanska praksa ne izključuje tesnega sodelovanja Cerkve s fašistično borbenostjo. Treba je pibiti, da te nemogoče zmede ni kriva le splošna oslabiljenost krščanskega duha na svetu, ampak z a v e s t n a , p r e j a s n o z a v e s t n a s l u ž b a m n o g i h v o d i l n i h k r i s t j a n o v p o s v e t n i m , p o s t a v i m f a š i s t i č n i m s i l a m . /.../ Ta degenerirani tip kristjana je povsod enako nastajal: v sebi je spojil vrsto nenaravnih verskih čustev, navdihov, idej, navad in laži v izrodek m e š č a n s k e g a k r š č a n s t v a , ki mu je svojsko, da nosi v sebi idealistično, nenevarno podobo Boga. Njegov Bog je zgolj sankcija reda, ki je meščan njegov uživalec. Tak meščan v primeru napada na družbo kliče vero na pomoč in obratno misli, da vero brani, kadar brani svojo lastnino.« (Kocbek 1937: 91–93)

¹⁷ »Poleg tega pa so bili v mnogih primerih neuravnoteženi, areligiozni tipi, brez znanja in prijema za bistveno krščansko naravo, gonski ljudje v sutanah, hlepeči po denarju; redovniki, ki jim je zadnji ideal bilo brezskrbno življenje po samostanih.« (Kocbek 1937: 94)

¹⁸ »Sledeče vrste hočejo opozoriti na tragično razdeljeno resnico o Španiji in na dejstvo, da predstavlja nekaj razumljivega. Opozoriti hočejo na zgodovinsko krivdo španskega krščanstva in na krivdo tistih kristjanov, ki so se danes zatekli v zunanjo učinkovitost mesto v notranjo zbranost /.../« (Kocbek 1937: 92)

Balantičeve pesmi so mu dodale še apokaliptični sij, potem pa je komunistična revolucija stari, pluralni svet, z DS vred, sesula,« opisuje konec *Doma in sveta* Dolgan (2002: 28/6).

Dom in svet je v primerjavi z ostalimi obravnavanimi literarnimi revijami objavljala bistveno manj političnih spisov. Revija je poleg literarnih in likovnih del, svoje bralstvo obveščala predvsem o katoliški književnosti doma in po svetu ter večinoma objavljala članke o filozofiji in krščanstvu. Poročanja o Sovjetski zvezi v reviji skoraj nismo zasledili, izjema je le članek Franca Terseglava ob Gorkijevi smrti leta 1936¹⁹ in recenzija dela *Stalin* leta 1939. V članku »*Maksim Gorki*« Terseglav ob opisovanju Gorkijevega življenja sprejema njegov ateizem kot obžalovanja vreden in nerazumljiv ter poudarja, da kljub temu, da velja Gorki za očeta sovjetske književnosti in literarno ikono marksizma, njegova misel ni bila povsem marksistična. Recenzent France Jesenovec leta 1939²⁰ obravnava monografijo o Stalinu, v katerem je vodja sovjetskega boljševizma prikazan precej negativno kot »nepameten« človek brez osebnosti in duševnosti, ki ni niti mislec niti velik človek. Recenzija je odobravajoča, iz nje pa je razbrati tudi avtorjev odklon od sovjetskega sistema: »Iz vsega povedanega sledi, da se je slika Stalinove neosebne prav dobro posrečila. Skoro bi utegnili reči, da je to monografija ruskega komunizma od leta 1905. pa do leta 1931., ne pa monografija Stalina, katerega naslov nosi knjiga.« (Jesenovec 1939: 110) Medtem ko je z bližanjem druge svetovne vojne v ostalih literarnih revijah število političnih prispevkov naraščalo, jih je bilo v *Domu in svetu* vedno manj, leta 1939 pa jih kljub burnemu političnemu dogajanju doma in po svetu praktično niti ni bilo več.

Gide se vrača

V številki 9–10 leta 1936 objavi *Dom in svet* Kocbekov esej o Gidu in njegovem pogledu na stalinizem »*Gide se vrača*«, ki pa mu katoliško časopisje kasneje nasprotuje. Kocbek omenja Gidove predhodnike, Panaita Istratija, Liama O'Flahertya in tudi Victorja Sergea, ki so se vsi vrnili razočarani. Ugotavlja, da je Gide od leta 1932 dalje namesto moralnemu dajal prednost socialnemu vprašanju: »Ker pa je vedno bolj videl, da je nemogoče postavljati moralne zahteve brez družabne revolucije, je v imenu človečanstva stopil na stran komunizma.« (Kocbek 1936: 558) Kocbek opisuje Gidovo razdvojenost ob prihodu v SZ, njegovo razočaranje in pogubne posledice Stalinove strahovlade, med katerimi prednjači predvsem

¹⁹ Franc Terseglav, 1936: »Maksim Gorki.« *Dom in svet* 49/5–6. 318–322.

²⁰ France Jesenovec, 1939: »S. Dimitrijeviski: Stalin.« *Dom in svet* 51/1–2. 108–110.

visoka stopnja »uničujoče depersonalizacije«. »S to formulo je Gide najmočnejše zaznamoval nevarnost sedanjega ruskega režima in to neizprosno ugotovitev si velja enkrat za vselej zapomniti,« piše Kocbek (1936: 559), ki Gida označuje kot človečanstvu in resnici zvestega človeka. Ob opisovanju Gidovih kulturnih in pisateljskih zahtev, se dotakne tudi Gidovih govorov med obiskom domovine komunizma, v katerih se je zavzel, da bo branil kulturo, a »ni vedel, da jo bo moral najprej braniti pred njimi samimi, ki so mu čez par dni odklonili govor, napisan za književnike in akademike in ki je v njem govoril o neprestani pripravljenosti za nove življenjske probleme.« (Kocbek 1936: 559) Nadalje se dotakne tudi druge plati potopisa, Gidovega navdušenja nad sovjetskim človekom, nad množico, nad očarljivostjo ruske mladine in nad veseljem, ki ga je ob tem občutil. »V tem veselju smo združeni z njim tudi mi ostali, predvsem Slovani. Rusija ne bo izgubila nikdar svoje vrednosti, njeno mesto in njen smisel se ne dasta zapraviti. Rusija je neumrljiva; kakor je premagala caristično nasilje in omejenost, tako se ohranja pod tehničnimi faraonstvom boljševizma.« (Kocbek 1936: 560) Kar zadeva oblikovno-stilno podobo potopisa, jo Kocbek pohvali: »tesnobo, ki jo je Gide doživel v Rusiji, je povedal v zadržani, z občudovanja vrednim ravnotežjem izraženi in v naravnost klasično napisani obliki. Goethejeve metode še nikjer ni uporabil s tako vzornostjo kakor v tej kratki potopisni knjižici« (Kocbek 1936: 560). Ob koncu Kocbek razmišlja o zavedeni »komunistično inteligenčni množici, ki kričevito živi od pričevanj in se lovi za časovnimi zvestobami« (Kocbek 1936: 560) in v rahlo tršem tonu ugotavlja, da je komunizem obsojen na propad: »Legije kulturträgerskih komunistov v Evropi bodo morale slediti svoji žalostni dialektiki. Razpadanje komunizma bo hujše od njega samega, kritika njihove prakse je namreč nujno kritika nauka samega, kajti zgodovinski kriterij mu je najvišji, in ko se ta zruši, se zruši vse.« (Kocbek 1936: 560)

1.3 SODOBNOST (1933–1941)

»Neodvisna slovenska revija«

Revija *Sodobnost* se je rodila iz krize *Ljubljanskega zvona*, do katere je prišlo leta 1932, vzrok zanjo pa je bilo predvsem slovensko narodno vprašanje. Prvi povod je bila Vidmarjeva objava knjižice *Kulturni problemi slovenstva*, v kateri je kritično obravnaval idejo jugoslovanskega nacionalnega in kulturnega unitarizma, drugi odločilni povod pa članek Otona Župančiča »Adamič in slovenstvo«²¹, objavljen v septembrski številki *Ljubljanskega zvona*, v katerem naj bi slovenstvo označil kot ozko in nesproščeno²², slovensko literaturo pa kot »cmeravo«²³. Članek je sprožil val očitkov in polemik, ki so se končale z izstopom Ferda Kozaka, Stanka Lebna, Josipa Vidmarja in Frana Albrehta, takratnega urednika *Ljubljanskega zvona*. V brošuri *Kriza Ljubljanskega zvona*²⁴ je Albrecht obrazložil spor in vzroke za njihov izstop, ki so ležali v omejevanju uredniške in pisateljske svobode, ter poudaril, da mora biti vsako kulturno delo ali odgovor nanj avtonomno in povsem izven strankarskih opredelitev. Zato so osnovali novo revijo *Sodobnost*, v prvi številki leta 1933 pa je Stanko Leben v uvodniku »Ali je potrebna nova revija?«²⁵ zapisal: »Iz nuje razmer je morala vznikniti nova revija, če naj svobodoumen slovenski književnik, ki po svojem poštenem prepričanju hoče razmišljati o političnih in socialnih vprašanjih, ki mu jih zastavlja današnje slovensko življenje, ne ostane brez glasila in torišča.« (Leben 1933: 2) Ferdo Kozak je bil v novi reviji odgovoren za leposlovje, Josip Vidmar za esej, Stanko Leben je urejal prispevke s področja kritike in politike. Revijo je izdajala Slovenska književna zadruga R. Z. Z. O. Z., njen predstavnik je bil Fran Albrecht, njen program pa pogumnejši in naprednejši od programa (preostanka) *Ljubljanskega zvona*. »Okrog 'Sodobnosti' se je zbralo ideološko napredno slovensko razumništvo. Uveljavilo se je zlasti s svojimi polemičnimi spisi in napredno literarno teoretično zasnovo,« (Vatovec 1969: 70) zato je imela revija med svobodomiselnimi slovensko inteligenco velik odmev. Vprašanje slovenstva je ostalo aktualno skozi vsa trideseta leta in v vseh literarnih revijah se je odvila vrsta polemik. Poleg narodnega vprašanja pa je tudi *Sodobnost* kritično spremljala domača in svetovna družbenopolitična dogajanja in predvsem

²¹ Oton Župančič, 1932: »Adamič in slovenstvo.« *Ljubljanski zvon*, 52/9. 513–520.

²² »Kako radi to ubogo slovenstvo utesnjujemo. Vsakdo ga hoče prikrojiti po svoje in mu določiti pravi, pristni slovenski tir. Nekaterim je slovenstvo katolicizem, drugim naprednjaštvo, onemu otožnost, liričnost in ne vem, kaj še. Tako nas hočejo opredeliti in utesniti za vse večne čase.« (Župančič 1932: 519)

²³ »Mar nas je teh bore sto let knjižno umetniške kulture tako izmučilo, da bomo proglasili cmeravost za naše značilno svojstvo?« (Župančič 1932: 517)

²⁴ Fran Albrecht (ur.), 1932: *Kriza Ljubljanskega zvona*. Ljubljana: Kritika.

²⁵ Stanko Leben, 1933: »Ali je potrebna nova revija?« *Sodobnost*, 1/1. 1–3.

intenzivno opozarjala na politično vlogo kulturnikov v tedanjih razmerah, pri čemer kot svetel zgled pogosto navaja dogajanja v francoskih literarnih krogih od leta 1935 dalje, ki jih Fran Petre²⁶ označi kar za »pravo križarsko vojno francoskih pisateljev za mir« (Petre 1936: 332). Lojze Ude piše, da je politično udejstvovanje kulturnikova obveza, hkrati pa se mora tudi sama politika kultivirati. Ob tem kot zmotno označuje mišljenje *Ljubljanskega zvona*, ki naj ne bi spodbujalo politično aktivne književnike in s tem obenem zaviralo razmišljujoče književnike. »Tako se pri nas sistematično, na najneiskrenejši način, kulturnega delavca nevreden način, z najavtoritativnejših mest odvrča izobraženstvo od politike, da, že od samega temeljitejšega razmišljanja in študija političnih problemov sedanjosti. Zakaj? Zato, ker bi poglobitev v te probleme in eventualno večja udeleženosť izobražencev v praktični politiki, s celotnejšim gledanjem na življenje in s temeljitejšim znanjem, mogla škodovati neki določeni politični skupini.«²⁷ Tematsko je torej *Sodobnost* poleg domačih in tujih literarnih del, literarne kritike in literarnih razprav zajemala tudi vprašanja arhitekture, glasbe in likovne umetnosti, prinašala povzetke tujih umetnostnih revij, objavljala potopise in polemike ter v rubriki *Politični pregled* poglobljeno razmišljala o trenutni politični situaciji.

V prvih letnikih revije so se prispevki, ki so bralcem ustvarjali podobo Sovjetske zveze, nanašali predvsem na graditev socializma v sovjetskih republikah in njegove posledice. Najbolj obsežno je bila ta tematika zajeta v seriji prevedenih političnih spisov Emila Vandervelda z naslovom »Ali se v S.S.S.R. gradi socializem?«²⁸, v katerih avtor podaja poglobljeno analizo sovjetske graditve socializma z vsemi njegovimi razvojnimi fazami, ki ga pripeljejo do zaključka, da kljub mnogim uspehom v Sovjetski zvezi (pravi) socializem ni uresničen, saj je mogoč le v državi, ki je dosegla zadnjo stopnjo kapitalizma. Tudi ostali, predvsem politično-gospodarski prispevki, objavljeni v rubriki *Politični pregled*, se poglobljajo v vprašanje krize v Sovjetski zvezi, čeprav avtorji Sovjetom priznavajo tudi marsikatero dosežke in tako skušajo ostati tembolj nepristranski. *Sodobnost* polemizira tudi z ostalimi slovenskimi časniki in revijami. Ko časopis *Slovenec* z argumenti morale in človekoljubja odločno nastopi proti vstopu Sovjetske zveze v Društvo narodov, mu Stanko Leben v rubriki *Iz naših listov*²⁹ očita protisovjetsko kampanjo in »ogabno licemerstvo, ki vidi pezdirstvo v tujem očesu, bruna v svojem pa ne« (Leben 1934: 424). Leben se sicer do vstopa Sovjetske zveze v Društvo narodov izrecno ne opredeli, vendar bralca opozori na »moralne

²⁶ Fran Petre, 1936: »Pisatelj v današnji Franciji.« *Sodobnost*, 4/7–8. 332–338.

²⁷ Lojze Ude, 1933: »Kultura in politika.« *Sodobnost*, 1/2. 58.

²⁸ Emile Vanderveld, 1933: »Ali se v S.S.S.R. gradi socializem?« *Sodobnost*, 1/7, 8, 9.

²⁹ Stanko Leben, 1934: »Slovenčev: Ne!« *Sodobnost*, 2/9. 423–425.

madeže« ostalih članic društva. V *Sodobnosti* je skoraj brez izjem pozitivna predvsem podoba sovjetske mladine. Ko Fran Albrecht piše o sodobni evropski mladini³⁰, ki da je izgubljena, zmedena in zato nekonstruktivna, ji kot protiutež ob bok postavi sovjetsko mladino, ki jo poimenuje »socialno najkonstruktivnejša sodobna mladina na svetu« (Albrecht 1933: 90). Podoben je prevod temeljitega Ehrenburgovega prikaza sovjetske mladine, za katero pisec pravi, da se ves čas le pridno uči, saj je vsem na voljo brezplačno šolstvo in visoke štipendije. Bralec sovjetsko mladino, njihove poglede na izobrazbo, družino in ljubezen spozna prek Ehrenburgovih stenografskih zapisov razgovorov z mladino in njihovih pisem, vtis pa je izrazito pozitiven.

Ob pisanju o sovjetski literaturi *Sodobnost* pozdravlja novo usmeritev sovjetske literarne produkcije, ki naj bi se od leta 1932 odmikala od svoje propagandne funkcije služenja revoluciji. Dogodke pred in po tej letnici popisuje Stanko Leben v članku »Sovjetska literatura na novih potih«³¹ ter ob koncu ugotavlja, da je večina sovjetskih literarnih revij osvežila krog svojih sodelavcev in medse sprejela tudi prej zatirane avtorje. Pogosti so povzetki člankov tujih revij o sovjetskem gledališču in literarni produkciji. Ivo Grahor povzema prvo rusko številko poljskega literarnega lista³², ki naj bi bila v odnosu dveh držav prelomnica, saj naj bi predstavljala prvo kulturno sodelovanje po mnogih letih. V njej so se ruski pisatelji in literarna stroka predstavili poljskemu bralstvu, prek Grahorjevega prevoda pa tudi slovenskemu. Grahor poda zgoščeno zgodovino sovjetskega postrevolucijskega literarnega ustvarjanja ter našteje množico vidnejših pisateljev, pesnikov, dramatikov in njihovih del, s posebnim poudarkom na Gorkem, ki ga označi za »centralno osebnost v sovjetskem kulturnem življenju« (Grahor 1934: 136). Ko povzema odnos Sovjetske zveze do pisateljev in njihov položaj, piše: »Pisateljski poklic si je v državi pridobil velik ugled, kar omogoča dostojno življenje brez bede, brez glada in brez posebnosti. Dobre knjige se tiskajo v stotisočih, nekatere presegajo milijon izvodov. Trg se je neverjetno povečal, posebno pri manjšinskih narodnostih. Hkratu pomagajo pisateljem organizacije za cenena potovanja v kraje, kjer hočejo delati; podporo ali zaposlitev dajejo založbe in časniki.« (Grahor 1934: 80) Poudarja tudi pomen sovjetskih gledališč in piše, da ima »umetnost [ima] velik pomen za svetovni proletarijat in dramaturgija je s pomočjo odra postala velika sila.« (Grahor, 1934 86) Bralci *Sodobnosti* so prek Grahorjevega obsežnega povzetka spoznali Sovjetsko zvezo kot

³⁰ Fran Albrecht, 1933: »Nova mladina.« *Sodobnost* 1/2. 89–92.

³¹ Stanko Leben, 1933: »Sovjetska literatura na novih potih.« *Sodobnost*, 1/2. 92–94.

³² Ivan Grahor, 1934: »Sovjetska številka poljskega tednika 'Wiadomosci literackie'« *Sodobnost*, 2/1-2, 3. 78–86, 134–138.

veliko kulturno silo, katere literarna umetnost se ves čas spreminja in odpira, hkrati pa ostaja zvesta in dostopna preprostem proletariatu. Očitki o predpisanem kanonu socialističnega realizma so v povzetku komaj omembe vredni, Grahorjev odnos do sovjetske sistema pa je razbrati tudi iz zaključnega dela, kjer piše: »*Zapadni tisk, ki pretirava sovjetske težave, ne more pojasniti napredka unije v času, ko vsi narodi nazadujejo ali cepetajo na istem mestu /.../ ruski proletariat je stvoril temelj za nov sistem, ki ugaja ljudskim masam in jih priteguje h gradnji nove kulture, čeprav ta temelj še ne nudi komforta, kakršen bi bil vseh zapadnjakom.*« (Grahor, 1934: 138) O razvoju ruske literature po oktobrski revoluciji je leto kasneje pisal tudi Angeljev³³, ki se je osredotočil predvsem na idejno krizo ruske revolucionarne literature. V letu 1936 *Sodobnost* poda temeljit pregled ruskega gledališča³⁴, ki naj bi že od nekdaj veljalo za vrhunec svetovne gledališke umetnosti. S ponosom poročajo tudi o prevodu štiriindvajsetih pesmi Župančiča, Kosovela, Seliškarka in Klopčiča v ruščino.

Janko Prunk (1990) trdi, da je *Sodobnost* v tem obdobju v vseh vprašanjih izražala izrecno liberalna, močno izražena protiklerikalna in protimarksistična stališča, Aleš Gabrič (1991) pa trditev nekoliko omili in zapiše, da je revija *Sodobnost* v začetnih letih izhajanja izražala protiklerikalno in protimarksistično noto. Njune trditve zavrača Janez Gradišnik: »Kvečjemu je v prvih letih, ko je imela res nekaj liberalnih sodelavcev, pokritizirala kake pojave v Sovjetski zvezi, ampak z marksizmom se ni spoprijemala.« (Gradišnik, 1991: 546) Po Gradišnikovem mnenju revija nikakor ni mogla biti protimarksistično nastrojena, saj so bili njeni sodelavci Ivo Brnčič, Mile Klopčič, Miško Kranjec, Boris Zihel in drugi, za katere se natančno ve, kateremu taboru so pripadali. Tudi v tem diplomskem delu smo ob pregledu prispevkov v *Sodobnosti* ugotovili, da ti kažejo predvsem prosovjetsko naravnost. Z opozarjanjem na pomanjkljivosti in napake sovjetskega sistema je z leti skušala ostajati uravnotežena, čeprav je po letu 1935 vsak ostrejši napad na Sovjetsko zvezo obsojala – ko pisec pod psevdonimom *Observator* piše o ideološki vojni na Slovenskem³⁵, med vsemi političnimi sistemi hvali le demokracijo, h katere načelom bi morali težiti vsi, »namesto tega pa vidimo, da se velik del slovenske politične javnosti zavzema za idejo križarske vojne proti sovjetom, ki jo ponujajo teoretiki nasilja zbegani Evropi kot nadomestilo za nekdanja Willsonova načela« (*Observator*, 1936: 562). *Sodobnost* je postopoma povsem prešla v marksistično-socialistični tabor, na kar je vplivala predvsem prepoved revije *Književnost* leta 1935. Dolgan je mnenja, da je *Sodobnost* z nagibanjem k marksistično-komunistično

³³ V. Angeljev, 1935: »Pota nove ruske literature.« *Sodobnost* 3/4. 194–198.

³⁴ »Rusko gledališče v letu 1935/36.« *Sodobnost*, 1936, 4/3. 138–142.

³⁵ *Observator*, 1936: »Ideološka vojna.« *Sodobnost*, 4/11 – 12. 561–562.

usmeritvi »gojila marksistično odišavljen podeželski realizem in bila zaradi naivnosti trojanski konj prihajajočega totalitarizma« (2002: 33/6). Leta 1938 je revija vedno bolj sodelovala z znanimi slovenskimi komunisti, ki so v njej svoje prispevke objavljali večinoma le s psevdonimi: Edvard Kardelj (ps. *Sperans*), Boris Zihlerl (ps. *A. Poljanec*), Boris Kidrič (ps. *A. Javor*), Dušan Kermavner. Objavljali so marksistične analize, ocenjevali aktualne politične dogodke in predvsem ostro obračunavali s fašizmom in nacizmom. Zaradi slednjega je bilo posledično manj neposrednih prispevkov o Sovjetski zvezi in njenem razvoju, čeprav je ta še vedno ostala navzoča, saj so avtorji v *Sodobnosti* pojasnjevali uradna stališča Komunistične partije Slovenije, ki pa je v teh letih bila pod velikim vplivom sovjetske komunistične partije. Ni naključje, da so bili prvi sestanki iniciativnega odbora za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze ravno v prostorih uredništva *Sodobnosti*, velik del članov društva pa je izhajal iz vrst kulturnih delavcev, zbranih ob reviji *Sodobnost*.

André Gide je kot ideološki spreobrnjenec v *Sodobnosti* prvič omenjen leta 1933 v Lebnovem prispevku »Komunizem in katoliška cerkev«³⁶ v katerem piše o »pisateljih konvertitih«, ki se spreobračajo h komunizmu. Gide je označen kot »sloviti in brez dvoma najvplivnejši živeči francoski pisatelj,« (Leben 1933: 282) ki je leto prej spoznal potrebo po novem družbenem redu. »Ker je Gide eden izmed najostroumnejših mislecev, kar jih pozna moderna francoska literatura, je naravno, da je do svojega novega nazora prišel šele po dolgotrajnih in napetih razmišljanjih /.../ Nesmiselno bi bilo, če bi kdo od tako ostrega in jasnega misleca, kakršen je Gide, pričakoval, da se bo zadovoljil s kakšnim tesnosrčnim dogmatizmom in da ne bo po pristanku k potrebi boja za nov družbeni red še nadalje razmišljal o najraznejših problemih, ki mu jih vsiljuje nov nazor.« (Leben 1933: 282) Leben dalje podaja povzetek Gidovih razmišljanj o novem družbenem redu in katoliški cerkvi, objavljenih v *Nouvelle Revue Française*, v katerih Gide trdi, da komunizem ne bi imel pomena in torej tudi ne bi obstajal, če bi cerkev že prej prevzela njegove socialne vidike, namesto da se je povezala s kapitalizmom in imperializmom, ki sta po svojem bistvu najbolj nasprotna krščanstvu. Leben Gidovih misli neposredno sicer ne ocenjuje, vendar je iz izrazja, rabljenega ob pisanju o Gidu, in izbora citatov razvidno njegovo odobravajoče mnenje. Tri leta kasneje je André Gide večkrat omenjen v kontekstu socializma in Sovjetske zveze. Posebej izpostavljen je predvsem v dveh prispevkih: »Dva tabora v francoski literaturi«³⁷ in »Pisatelj v današnji Franciji«³⁸. V prvem je Gide kot eden najpomembnejših predstavnikov protifašističnega tabora med

³⁶ Stanko Leben, 1933: »Komunizem in katoliška cerkev.« *Sodobnost*, 1/6. 282–283.

³⁷ »Dva tabora v francoski literaturi.« *Sodobnost*, 4/4. 187–191.

³⁸ Fran Petre, 1936: »Pisatelj v današnji Franciji.« *Sodobnost*, 4/7–8. 332–338.

francoskimi literati postavljen ob bok Romainu Rollandu, njegov duhovno-političen razvoj pa je opisan kot zanimivejši, saj se je njegova simpatija do socializma pokazala tako pozno: »Revolucionarni duh (v 'socialnem' in ne v 'individualnem' smislu) se prikaže šele v 'Voyage au Congo'. Pred dvema ali tremi leti se je Gide, večno nemirni, begajoči duh, odločil in od tedaj predseduje levičarskim kongresom. Treba bi bilo posebne študije za analizo dialektičnega razvoja njegovega življenja in misli /.../« (Sodobnost, 1936: 188). V drugem prispevku Fran Petre ob pisanju o protifašistični borbi francoskih pisateljev citira Gidovo *Novo hrano* (*Les nouvelles nourritures*), pisatelja pa omenja kot ustanovitelja revije *La Nouvelle Revue Française*, katere pomen vidi predvsem v združevanju protifašističnih pisateljev.

André Gide in S. S. S. R.

»Gide predstavlja tip človeka, ki ne uživa več spoštovanja v današnji Evropi, kjer slišimo od vseh strani le še gesla: pokorščina in konformizem.« (M. R. 1937: 72)

V prvi, dvojni številki *Sodobnosti* leta 1937 je bil v rubriki *Iz knjig* objavljen prispevek *André Gide in S. S. S. R.* neznanega avtorja, ki je podpisan zgolj z začetnicama M. R. V njem avtor polemizira z dvojnim in selektivnim branjem potopisa – na eni strani se nasprotniki Sovjetov izogibajo citiranju zaključka potopisa, ki kljub vsemu ostaja izraz vere v SZ, Sovjeti pa se na drugi strani razburjajo nad vsebino in Gida označujejo za dekadentskega malomeščana. Ne eni ne drugi se niso potrudili, da bi ga razumeli, meni avtor, saj o Gidovi odkritosrčnosti namreč ne moremo dvomiti, zaključke pa bi moral razbrati bralec vsak zase in sam. »Francoski literarni duh (ne le Gidov) ima pri vseh svojih neštetih napakah vsaj to bistveno prednost, da ima globoko spoštovanje pred direktnim dokazom in da ne zaupa nikakemu dogmatizmu in predvsem nikaki 'oficielni resnici'. To je osnova kritičnega duha. /.../ Prav ta tendenca in žeja po resnici, ta antipatija pred 'predpisano linijo', /.../ nam more pojasniti nekatere Gidove kritike.« (M. R. 1937: 70) Avtor je prepričan, da je potopis resničen »psihološki dokument«, četudi bi lahko bila njegova zunanja objektivnost vprašljiva: »O objektivni pravilnosti Gidovih konkluzij je mogoče diskutirati. /.../ Dejstvo, da ne zna ruščine in da je prebil v Rusiji le nekaj tednov, more seveda zmanjšati objektivno vrednost njegovih sporočil.« (M. R. 1937: 69) Tako kot Kocbek v *Domu in svetu*, tudi M. R. poudarja, da je Gida najbolj radostil sovjetski človek in da je v ruskem kolektivizmu videl novo, idealno družbo, ki jo je opisoval s »skoraj neprijetnim sentimentalizmom« (M. R. 1937: 70) ter

navede Gidove »sentimentalne« citate. *»Vse te citate so reakcionarni listi, ki so uporabljali 'dokument Gide', sramežljivo prekrivali. Jasno je vendar, da so vsi sovjetski državljani divji kanibali,«* (M. R. 1937: 70) kar pa zadeva negativna Gidova pričanja, pa so »branitelji stare meščanske družbe in tudi Hitlerjevi in Francovi pristaši [so] triumfirali. Vpili so vsepovsod: glejte, kaj pravi Gide! /.../ Šele tu so reakcionarji in filofašisti odkrili, da je Gide pošten pisatelj, velik odkritosrčnež in še marsikaj drugega« (M. R. 1937: 70). Avtor piše o državnem dogmatizmu, novi družbi kast in konformizmu, ki so srčika Gidove kritike, pri čemer opozarja, da to »ne velja samo za Rusijo, ampak za vse režime, ki slone na avtoriteti, pa naj bo ta avtoriteta politična ali pa celo religiozna« (M. R. 1937: 71). Po njegovem mnenju se je treba boriti proti pokorščini in konformizmu, saj ravno slednja predstavljata oviro socialnemu napredku, v umetnosti pa povzročata še več zla. Tudi Gide se bori in v svojem boju zagovarja večni individualizem, piše avtor. Ob koncu se zopet vrne k vprašanju selektivnega branja potopisa in nepravilne očitke: *»Oficielna komunistična stranka, ki presoja vse zelo pod vidikom neposredne koristnosti, je morda napačno razlagala Gidove izjave. O žolčnih komentarjih filofašistov v Franciji in drugod ni treba izgubljati besed.«* (M. R. 1937: 72) Očitke, da je Gide preklical svoje mnenje, označi kot napačne, očita pa se mu lahko le, da je na SZ gledal kot psiholog, med tem ko jo je v resnici potrebno opazovati s socialnega vidika. Avtor torej zavrača nepremišljene, ideološko zaslepljene kritike in priznava Gidove očitke in skrbi, vseeno pa besedilo zaključi v tonu, ki daje slutiti njegovo svetovnonazorsko pozicijo, zato navajamo daljši citat:

»Socialistična stavba se v resnici šele gradi. To delo pa je borba proti tisoč notranjim in zunanjim nevarnostim. Socialni reformizem, racionalizacijo prehrane itd. morejo razložiti v tem primeru vitalne nujnosti, medtem ko bi prezgodnji razvoj individualizma vedel v nevarnost, da propade tvorba, ki se šele gradi. Militarizem in vsiljena disciplina sta torej dve trdi nujnosti. Gidu bi mogli odgovoriti: revolucija mora znati čakati. Vsaka politična tvorba mora računati z realnim svetom: fašizem, Nemčija, Japonska so zelo realne nevarnosti. Zaradi obrambe pred njimi je treba zavreči nekaj starih, preživelih individualističnih idolov. Zrak svobode je mogoče dihati v deželi, ki je varna. Ali velja to za S. S. S. R.? Odgovor je lahak.« (M. R. 1937: 72)

1.4 DEJANJE (1938–1941)

»Mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko«

Ker je literarna revija *Dejanje* nastala šele leta 1938 (neuradno konec leta 1937), v njej nikoli ni bil objavljen prispevek o Gidovem potopisu *Vrnitev iz Sovjetske zveze*. Vendar pa je prav njen urednik Edvard Kocbek dve leti pred nastankom revije *Dejanje* objavil svoja razmišljanja o Gidovem potopisu v reviji *Dom in svet* in že takrat tudi v drugih svojih prispevkih zagovarjal enako miselnost, kakršna se kaže v idejni usmeritvi *Dejanja*. Revijo na tem mestu obravnavamo tudi zato, ker se je s svojo uredniško usmeritvijo približevala idejam komunizma in socializma, hkrati pa s svojimi filozofsko-političnimi članki v največji meri med slovenskimi literarnimi revijami kaže na pomembnost razmišljanja o politiki in opredeljevanja do fašizma in nacizma v takratnih literarnih krogih, kar ugotavlja tudi Smilja Amon: »Najbrž ni bila v tisti dobi kje drugod pomembnost politike v narodnem življenju označena tako jasno kot v *Dejanju*.« (Amon 1996: 240)

Revija je izhajala iz katoliških vrst, vendar se je idejno nagibala h krščanskemu socializmu. *Dejanje*, ki se je rodilo iz zgoraj omenjene krize *Doma in sveta*, je bilo kritično naravnano do jugoslovanskega unitarizma in kapitalizma, opozarjalo je na pogubnost nacizma in fašizma (kar sicer ni bilo vseh liberalnem taboru; le *Jutro* naj bi delno pozdravljalo Kocbekova stališča), v želji po duhovni in družbeni revoluciji pa se je močno približalo socializmu, zaradi česar ga je obsojal katoliški tabor. *Dejanje* »izpoveduje program in hotenje mlade katoliške generacije na Slovenskem. Grebe v globine sodobnih družbenih trenj z željo, dokopati se do poslednje resnice. 'Dejanje' je bilo namenjeno vsem tistim, ki priznavajo načelo osebne svobode, demokracije, socialne pravičnosti in samoodločbe narodov.« (Vatovec 1969: 38) V programskem spisu *Slovenski človek*, uvodnem prispevku prve številke nove revije, Edvard Kocbek zapiše:

»Prihajamo v čisto politično razdobje, v razdobje, ki ga označuje prvenstvena skrb za javna in skupna človeška vprašanja. V tem smislu se moramo preusmeriti v smeri dejanj, ki združujejo učinkovitost z duhovnim reševanjem, v smeri dejanj, ki so utelešeni smisli. Pričujoča revija hoče usodo slovenskega človeka jasni v luči svetovne dejavnosti in ga pozvati na junaški prevzem svojega poslanstva. Noče spočeti kakega enostranskega gibanja, noče ločitve duhov, marveč zbrati tiste delaželjne ljudi, ki jih veže vera v človekovo

dostojanstvo. Naš realizem pravi, da se ne smemo zateči niti v hiliazem idej niti v absolutnost snovnih činiteljev, ampak v osebo, ki je središče človeške resničnosti. Človek kot oseba je na koncu koncev najvišji ostvarjeni smisel in njegovo osebno življenje je najvažnejše torišče življenjskih odločanj.» (Dejanje 1938/1: 1)

Nova literarna revija je v svojih uvodnikih in prispevkih odkrivala slabosti tedanje politike, obsojala vsakršno strankarsko zagrizenost, kritizirala klerikalizem, ki ji pomeni egoistično izkoriščanje vere, boj za oblast in duhovni imperializem. *Dejanje* je pisalo o sporih in frakcijah znotraj katoliškega tabora in bilo skrajno kritično do tedanje usmeritve katolištva in t. i. »načelnih kristjanov«. Uredništvo je zahtevalo popolno svobodo duha in hkrati sprejemalo del krivde krščanstva za nastalo duhovno krizo v svetu, s Kocbekom na čelu pa poudarjalo, da se mora v luči razmer spremeniti tudi krščanstvo samo. Močno je kritiziralo tudi fašizem (predvsem članki Boga Grafenauerja) in nacizem. V *Dejanju* so poleg literarnih del, recenzij in literarnih razprav izhajali mnogi filozofsko-politični članki, v katerih avtorji razmišljajo o trenutni politični situaciji in obsojajo politično ločitev duhov. Kocbek ob podobnem razmišljanju o ideologijah in slovenski strankarski razslojenosti v uvodniku z naslovom *Človek proti samemu sebi*³⁹ ugotavlja, da slovenske politične stranke vplivajo izključno le na čustva sovraštva, kar je pripeljalo do dejstva, da je »*klerikalnemu Slovincu [je] bližji antikomunistični Japonec, kakor liberalni Slovenec; temu pa je spet več za mednarodnega dandya kakor za katoliškega Slovence,*« (Kocbek 1938: 231) razmerje do bližnjega pa je določeno zgolj glede na njegovo nazorsko pripadnost. Taki miselnosti *Dejanje* izrecno nasprotuje, zato skuša ponovno uveljaviti človeka kot duhovno in svobodno bitje. Prenova človeka je mogoča le z duhovno in družbeno revolucijo, v tej točki pa se *Dejanje* približa komunizmu in mnogi mu očitajo sprejemanje taktike marksistov. Matija Ogrin o Kocbekovem idejnem prepričanju piše, da je »svojega glavnega sovražnika [je] videl v 'meščanskem krščanstvu' in mislil je, da ga bo pomagal uničiti ter prenoviti slovensko Cerkev, če bo z revolucijo pomagal uničiti meščansko družbo. Zato je tudi sprejemal taktiko komunistov in sodeloval v cepljenju in drobitvi slovenskega katolištva.« (Ogrin 2001: 450) Po Kosovem mnenju se je Kocbekova zamisel povezovanja krščanstva, komunizma in marksizma rodila že v reviji *Križ na gori*, tako da je bil že takrat pripravljen »popolnoma sodelovati, ne samo s posameznimi komunisti, ampak s komunizmom in komunistično revolucijo v celoti« (Dolgan, 1994: 360).

³⁹ Edvard Kocbek, 1938: »Človek proti samemu sebi.« *Dejanje* 1/7. 229–231.

Smilja Amon (1996) ugotavlja, da so socialisti in komunisti spremljali novo literarno revijo *Dejanje* s simpatijami, vendar se do nje javno niso želeli opredeliti. V reviji je uredništvo objavljalo tudi prevode člankov tujih revij, najpogosteje francoske revije *Esprit*, ki ji je bilo *Dejanje* tudi po svoji usmeritvi zelo blizu. Uredništvo *Esprita* je bilo po večini namreč katoliško, revija pa protifašistična in protikapitalistična. Precej prostora je namenjala prosovjetskim prispevkom, zaradi česar jo Maurer (1983) uvršča med francosko prosovjetsko naravnano publicistiko. Kljub temu, da so tudi *Dejanju* nekateri očitati prosovjetsko naravnost, je revija vsa tri leta obstoja skušala do marksizma obdržati kritično stališče. Leta 1940 Kocbek v razpravi z naslovom *Človek proti človeku*⁴⁰ piše, da se morajo opredeliti tudi do marksizma in sicer predvsem zato, »da določimo tiste njegove usodne ovire, ki bi pri nastajanju nove družbe v zapadni Evropi lahko močno preprečevale nastajanje novega reda.« (Kocbek 1940: 369) Kljub temu, da marksizem izhaja iz popolnoma pravih socioloških dejstev, kot je suženjski odnos do delavcev, pomanjkanje najosnovnejših sredstev in pravic, ter spoznanja, da je duhovno življenje možno šele, ko je vsakemu posamezniku zagotovljen eksistenčni minimum, je po Kocbeku njegova največja napaka ta, da se marksizem »ne zadovolji s temi spoznavami, ampak jih vključi v totalen svetovni nazor narobe obrnjenega idealizma, s čemer se postavlja na stare moralne in duhovne temelje, na katerih stoji kapitalistična družba sama.«⁴¹ Istega leta je bilo sicer objavljenih največ prispevkov o Sovjetski zvezi in njenem političnem sistemu, odnos uredništva pa je vsa leta ostajal enak – v prvi vrsti mu je šlo za svobodnega in neodvisnega človeka in ločevanju duhovnega sveta od kapitalistične reakcije in ideologij.

⁴⁰ Edvard Kocbek, 1940: »Človek proti človeku.« *Dejanje* 3/10. 372.

1.5 KNJIŽEVNOST (1932–1935)

»Mesečnik za umetnost in znanost«

Književnost je edina izmed petih vplivnejših slovenskih literarnih revij, ki jo lahko označimo kot marksistično v vseh letih izhajanja. Prav zato jo tu obravnavamo kljub temu, da v njej ni bil objavljen nikakršen komentar Gidove *Vrnitve iz Sovjetske zveze*, saj je revija prenehala izhajati še pred Gidovim potovanjem. Revija *Književnost* je bila prosovjetsko naravnana, pobudo za njen nastanek je dala Komunistična partija Slovenije, saj se je »po pisani vrsti publicističnih pobud [se je] izkazalo, da ni dovolj, če sodelujejo komunisti pri raznih časnikih in časopisih, ki so jih izdajale nekatere naprednejše struje v slovenskem političnem in kulturnem življenju. Na osnovi tega dognanja je pričel PK KPJ za Slovenijo misliti na samostojno publicistično izpovednost in lastno revijo« (Vatovec 1969: 69). V njenem uredništvu so sedeli tedaj najvidnejši predstavniki slovenske marksistične publicistike: Edvard Kardelj (ps. *Tone Brodar*), Boris Zihlerl, Stane Krašovec in Boris Kidrič, ki pa so svoja razmišljanja v reviji pogosto objavljali pod psevdonimi, pri čemer so bili ti drugačni kakor tisti, ki so jih uporabljali ob objavah v *Sodobnosti*. Sodelovali so tudi Dušan Kermavner (ps. *Peter Lam*), Joža Vilfan in Ivo Brnčič. Urednik in izdajatelj je bil Bratko Kreft, *Književnost* pa je bila neke vrste nadaljevanje Kosovelove revolucionarne *Mladine* (1924–1928), ki so jo zatrle finančne težave in politični pritisk. Kot edina marksistična revija v Sloveniji v tistem času, je poleg prevodov objavljala tudi izvirne prispevke v marksistično–leninističnem duhu.

V prvi številki je bila namesto programa simbolično objavljena skica *Človek* Maksima Gorkega. Med prispevki so bila poleg nacionalnega vprašanja v ospredju predvsem pojasnjevanja Marxovih idej, razvijanja teoretične marksistične misli in marksistične analize trenutnih družbenih, gospodarskih in političnih problemov ter občasni prevodi poglavij Marxovih in Engelsovih del. Podoba Sovjetske zveze, kot jo je slikala *Književnost*, je bila pozitivna. Revija se je poleg filozofskih in političnih tem dotikala tudi sovjetskega gospodarstva, pri čemer je bralce obveščala o agrarni prenaseljenosti, sovjetskih modernih smernicah v kmetijstvu in razlagala pozitivne vidike načrtnega gospodarstva. Poročali so o sovjetskih statistikah prebivalstva, šolstva in dostopnosti kulture vsemu prebivalstvu. Na kulturnem področju so Sovjetsko zvezo bralcem bližali tudi prek prevodov spisov Gorkega,

Majakovskega in Lukácsa. V aprilski številki prvega letnika so v reviji bralcem predstavili in priporočili v branje novo srbsko antologijo modernih ruskih pripovednikov. Ob tem se je avtor B. Z. kritično dotaknil tudi literarne podobe Slovencev o sovjetski literaturi in zapisal, da sega za Slovence »vsa ruska literatura kvečjemu od Puškina do Tolstega in Dostojevskega, kar je naprej, je za nas tendenciozna laži-literatura, boljševiška propaganda, ki ni vredna, da bi se kulturni človek zanimal zanjo. To je brez dvoma poglavje iz knjige o slovenski malomeščanski omejenosti, ki še danes čaka na svojega pisatelja.«⁴² Književnost je bila izrazito obračunavala predvsem z meščanstvom in fašizmom, ter pisala o načinih protifašistične borbe. Po mnenju Smilje Amon je *Književnost* v treh kratkih letih izhajanja »...opravila pomembno vlogo pri popularizaciji marksistične misli, predvsem historičnega in dialektičnega materializma. Na njegovih temeljih se je uveljavil tudi kasnejši materialistični pogled na slovensko narodno, kulturno in gospodarsko preteklost.« (1996: 246) S svojim idejnim programom je uredništvo revije vztrajalo kljub mnogim oteževalnim okoliščinam in kljubovalo mnogokratni cenzuri. Leta 1935 je revijo prepovedal takratni notranji minister Anton Korošec, po prepovedi pa je njeno vlogo pod vplivom komunistične partije leta 1935 delno prevzela literarna revija *Sodobnost*.

⁴² Književnost, 1/4. 144.

2. OSTALA POROČANJA O GIDOVIM VRNITVI IZ SOVJETSKE ZVEZE

2.1 POHOD »jugoslovenskih nacionalistov«

Pohod (1932–1937) je časopis, okrog katerega se je razvilo jugoslovansko nacionalistično gibanje. Zavzemalo se je za jugoslovanski unitarizem, centralizem in politiko diktature, v tridesetih letih pa se je gibanje usmerilo v nacionalsocializem in fašizem, vendar v Sloveniji niso imeli veliko podpornikov. Bili so izrazito borbena naravnani, organizirali so oddelke Narodne odbrane in paradirali v vojaških uniformah. Med drugim so zahtevali »jugoslovanski imperij« in en, jugoslovanski, narod. Izrazito so bili naperjeni proti komunizmu in boljševizmu, kar odraža tudi članek *Vrnitev in izpreobrnitev gospoda Gida*⁴³, ki se razteza čez skoraj celotno naslovno stran časnika. V njem (neznani) avtor predvsem očita Slovencem, da lastnim pribežnikom iz Sovjetske zveze ne verjamejo, ko jim pripovedujejo o tamkajšnjih grozotah, »zdaj pa, ko je isto povedal pariški Gide, je bilo vse kakor deviško razodetje.«⁴⁴ Zgraža se nad francoskimi kulturniki, ki jih poimenuje salonski komunisti: »to so tisti, ki žive nobel v razkošnih stanovanjih, brez skrbi, ob dobri jedi in pijači – (ki si je pa ne zaslužijo z delom svojih rok!) – in se navdušujejo za proletarijat in njegove pravice, zahtevajo prevrat človeške družbe, ker se jim zdi to nekaj zanimivega (saj, če pride zares, mislijo, da bodo sloneli na oknu in gledali, kako drugi prelivajo človeško kri!) in se sploh ne zavedajo, da so ljudje po modi, ker je boljševizem v najširšem smislu besede zdaj nova moda sveta.«⁴⁵ Ironično med slednje prišteva tudi Gida, poleg tega pa priredi še njegov priimek in mu očita zaslužkarstvo: »Ako bi hoteli biti pravični, bi lahko izvajali ime Gide iz Žida in bi rekli, da je ta francoski Žid napravil reklamo s tem, da je koketiral s komunizmom, ker pozna današnjo publiko in mu je to neslo. Potem je šel za šest mesecev v Rusijo /.../ in napisal knjigo, ki je doživela baš zato, ker jo je napisal on in v njej razložil svetu svoje razočaranje – 150 izdaj – kar mu je torej spet – neslo.«⁴⁶ Nato (še zmeraj s pridihom ironije) prizna, da je Gide velik

⁴³ »Vrnitev in izpreobrnitev gospoda Gida.« *Pohod*, 13. 2. 1937, 1.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

umetnik in iskalec resnice, da s komunizmom ni le koketiral, temveč je v njem videl rešitev človeštva in da je resnico o SZ izpovedal, čeprav je zato trpel njegov »svetovni umetniški renomé, ki si ga je pridobil s tem, da je pred celim svetom priznaval komunizem /.../«⁴⁷ Zaključuje z upanjem, da bo Gidova kritika spremenila marsikatero mnenje. »Resnica se odkriva. Tam izza rdeče črte se dviga sfinga, ki kaže čimdalje bolj svoj novi obraz. /.../ V krvi se valja ruski Žid, ki je 18 let obvladoval rusko dušo. Zdaj se zdi, da se nekaj budi. Človek. Svoboden človek. Tisti človek, ki ni smel svobodno misliti, odkar so mu prinesli svobodo – komunisti.«⁴⁸

2.2 MISEL IN DELO

»Pisec, ki referira o teh dveh knjigah odličnih francoskih pisateljev, je izbral njune podatke sine ira et studio, ker mu ni šlo za to, da agitira ali protestira. Hotel je čitatelju pokazati duha dveh pričevanj o življenju naroda, ki nas vse globoko zanima in čigar mučni eksperimenti se ne zajedajo samo globoko v našo dobo, marveč skušajo tudi določiti značaj bodočega življenja občeštev.« (Borko 1937: 190)

V reviji *Misel in delo* Borko sprva podrobno povzame⁴⁹ Gidove *Popravke k Vrnitvi iz Sovjetske zveze* in ugotovi, da je Gide izrazil in delno tudi utemeljil dvome v pravilno rast in končni uspeh socialističnega občestva v državi. Avtor dalje sklepa da so, glede na delitev komunistov na staliniste in trockiste, Gidu bližnji slednji. »Če Gide še vedno veruje v mistiko permanentne revolucije in v izključno pravico proletarijata, da izoblikuje novo družbo, ostaja vprašanje, čemu se pritožuje zaradi Stalinovega terorja in pomanjkanja pravice do svobodnega mišljenja? Kajti Trockega struja je prav tako kakor Stalinova naklonjena terorju in prav tako malo dopušča svobodo svetovnonazorskega pluralizma. V teh rečeh bi bile čudovito uporabne nalike iz zgodovine boja za krščanske dogme.« (Borko 1937: 186) V drugem delu prispevka navaja v istem času izšlo delo liberalnega socialista Rolanda Dorgelèsa, člana Goncourtove akademije, v katerem je objavil svoje reportaže iz totalitarističnih držav sveta (SZ, Nemčija, Madžarska, Italija in Avstrija). Njegovo pričevanje v knjigi z naslovom *Živela svoboda (Vive la liberté)* naj bi se v marsičem ujemalo z Gidovimi spoznanji, »po obsegu, tehtnosti in pomenu podatkov, kakor tudi po ostrosti sodb in obsodb pa ga daleč prekaša,« (Borko 1937: 187) saj odklanja vse uspehe komunizma. Pri Borkovem pisanju je čutiti, da ni naklonjen Sovjetski zvezi in da se raje postavlja v protikomunistično

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Božidar Borko, 1937: »Nova pričevanja o Sovjetski Rusiji.« *Misel in delo*, 3/7–8. 184–191.

pozicijo, na kar nakazuje tudi besedna zveza, s katero opiše Gidov obrat od sovjetskega komunizma, in sicer, da je Gide »popravlil svojo vero« (Borko 1937: 184), s čimer morda nakazuje, da je bila »prejšnja vera« napačna, »pokvarjena«. Borko se ob koncu skuša postaviti v nevtralen položaj, oddaljen od vseh skrajnosti, in zapiše: »Prizori iz sedanjega življenja v Rusiji pa izgube nekoliko svoje ostrine, če jih primerjamo ne le s fašističnimi državami, ki v marsičem posnemajo boljševiško despotijo, marveč sploh z življenjem narodov, kjer je sploh mnogo nepravilnosti, nepravičnosti, prevar in laži. /.../ Z druge strani je trajanje dogodkov in pojavov, kakor je preobrazba družbe v Rusiji, še vedno prekratko, da bi dalo opazovalcu trdnjšo časovno perspektivo in mirno zrelisče za objektivno presojanje.« (Borko 1937: 191) Borko na podlagi mnogih pričevanj o stanju Sovjetske zveze ugotavlja, da njen sistem ni dokazal svoje teze in ni uresničil zapisane teorije, vendar pa se hkrati zaveda, da neuspeh komunizma nikakor ne upravičuje fašistične in nacistične reakcije, ki jo Borko poimenuje »nov nevaren čir na zdravih možganih našega sveta.« (Borko 1937: 191) Svoje pisanje zaključi z mislijo, da je najboljša pot k novi, socialno pravičnejši družbi, pot svobodnega demokratičnega razvoja, katerega liberalne metode so, čeprav mnogo počasnejše, »vendar manj tvegane kakor revolucionarni eksperimenti, ki se za njimi plazi pošast reakcije z ironično masko razbitih iluzij.« (Borko 1937: 191)

2.3 MODRA PTICA

V literarni reviji *Modra ptica* sta bila objavljena dva odziva na Gidovo razočaranje nad Sovjetsko zvezo, ki sta oba prevod ameriškega pisatelja in publicista Petra Donata. V prvem prispevku z naslovom *André Gide in svoboda kulture*⁵⁰ Donat razpravlja o Gidovi *Vrnitvi iz Sovjetske zveze*, drugi, *Glose h Gideovim 'Popravkom k povratku'*⁵¹, pa je odziv na Gidove *Popravke k Vrnitvi iz Sovjetske zveze*. Donat že takoj na začetku prvega članka Gida označi za mojstra v opozarjanju nase, egoista in narcisa, njegovo delovanje po prvi svetovni vojni pa naj bi dajalo vtis, »da je vse te pretirane komentarje zakrivil on sam s svojo včasih naravnost indiskretno egocentričnostjo.« (Donat 1937a: 87) Gidovo delo se mu v določenih točkah zdi zanimivo, vendar intuitivno in miselno površno ter tako kot mnogi opozarja na razdrobljenost, neenotnost, pomanjkljivost zaradi neznanja jezika in nepoglabljanje v ekonomska in politična vprašanja. Pri slednjih Gidu očita predvsem nepoznavanje politične metafizike: » /.../ toda Gide, ki se tako pokroviteljsko pritožuje nad Sovjeti, da uniformirajo in duše vse rusko

⁵⁰ Peter Donat: »André Gide in svoboda kulture.« *Modra ptica* 1937a/3. 87–94.

⁵¹ Peter Donat: »Glose h Gideovim 'Popravkom k povratku'.« *Modra ptica* 1937b/9. 282–289.

kulturno življenje, je sam tipičen primer nekompetentnega literata, ki se povsem enostransko in apodiktično vtika v politiko.» (Donat, 1937a: 88–89) Gidovo navdušenje nad Sovjetsko zvezo označuje za slučajno, hipno in slepo, njegovo razočaranje pa kot posledico nepoznavanja ruske zgodovine. Donat tu ironično pripomni, da razočaranje Gida niti ni bistveno pretreslo, saj je »navsezadnje vendarle ena zanimivih in 'aktualnih' faz v njegovem življenju.« (Donat 1937a: 89) Tu besedo *aktualno* zapiše v navednicah in s tem v kontekstu s sobesedilom nakazuje, da Gide marsikaj počne z namenom pritegovanja pozornosti javnosti. Po začetnih kritikah Andréja Gida in njegove *Vrnitve iz Sovjetske zveze*, se Donat osredotoči predvsem na vprašanje kulturne svobode, ki je tudi bistveno vprašanje potopisa. Gidovo prizadevanje za svobodo duha sprva oceni kot »nedvomno hvalevredno početje,« (Donat 1937a: 91) a tudi ta navidez pozitivna trditev zbledi nekaj povedi dalje, ko Donat pripomni: »Vsekakor je ganljivo in značilno za povojnega literata sploh, kavarniškega diletanta, modrijana, sterilnega esteta in solzavega kvazi revolucionarja, ki je največji izrodek kulturne svobode in ki to svobodo najbolj potrebuje ter jo tudi najbolj objokuje, da še vedno polaga takšne nade v ta ideal, kakor bi bila spričo vseh drugih zamrznjenih idealov svoboda sama po sebi nekakšna absolutna vrednota in bi že sama po sebi ustvarjala kulturne čudeže.« (Donat 1937a: 91) Iz kulturne svobode namreč ne izhaja nujno tudi kultura in njena tvorna elita, je mnenja Donat. Tudi povsem nemogoče je vnašati ideale utrjene francoske demokracije v mlado državo, kot je Sovjetska zveza: »Kultura in demokracija sta višek civilizacije, kako bi mogli pričakovati, da bi bili početki nove, čeprav samo ruske civilizacije kulturni in demokratični?« (Donat 1937a: 92) Velika razočaranja evropskih komunistov ob vrnitvi iz Sovjetske zveze so po Donatu posledica njihovih naivnih, pretiranih in preoptimističnih zahtev do Sovjetske zveze, ki je razvojno vendarle šele na stopnji otroka.

V odzivu na Gidove *Popravke k Vrnitvi iz Sovjetske zveze* Donat ostaja pri enakem mnenju kot pol leta prej. Ponovi svojo tezo o Gidovi želji po pozornosti javnosti, ki jo tu imenuje za »naravnost bolešno skrb za lastno aktualnost« (Donat 1937b: 284) in trdi, da se niti francoski prosovjetski kritiki ne upajo oporekati Gidovim zapisom, predvsem zaradi avtorjeve književne avtoritete, ki naj bi že sama po sebi zagotavljala njegovo iskrenost, tako da je »pri takšnem ocenjevanju [je] ostal Gide sit in Rusija cela.« (Donat 1937b: 284) Dalje Donat Gidu očita, da »sam docela brez potrebe poudarja svojo iskrenost« (Donat 1937b: 284) in da se v *Popravkih k Vrnitvi iz Sovjetske zveze* zapleta v nenavadna protislovja. Eno teh je, da še zmeraj ne zaupa uradnim statistikam, hkrati pa podatke črpa iz prav tako uradnih sovjetskih časnikov, *Pravde* in *Izvestij*. Navajanje statističnih podatkov in objavljanje pisem podpore se

zdi Donatu povsem nepotrebno, saj naj Gide zopet ne bi prišel do nikakršnih zaključkov. »Vsekakor bi bilo bolje, če bi Gide ostal pri anekdotah, ki jih dodaja še tudi v tej knjigi in ki niso niti kdo ve kako značilne niti umetniške.« (Donat 1937b: 285) Dalje močno obsoja predvsem Gidov zaključek *Vrnitve iz Sovjetske zveze*, ki ga razume kot ublažitev obsodb proti Sovjetski zvezi le zato, ker ta trenutno pomaga republikanski Španiji: »Braniti zaradi Španije Rusijo, kjer je manj svobode kakor pa v Hitlerjevi Nemčiji in ki je prizorišče najhujše tiranije? /.../ Kakšen smisel ima potem še njegova kritika? Toda tudi tega poslednjega opravičila ne najdemo več v njegovih Popravkih /.../ Obstal je na mrtvi točki. Po prepričanju je še vedno komunist in ne ve zakaj.« (Donat 1937b: 285) Ob koncu označi Gida za pripadnika potvorjenega in neodgovornega človečanstva in se v svojem očitku vrne na prispevek o kulturni nesvobodi izpred šestih mesecev, ki da jo Gide obsoja precej pozno, glede na to, da živi tudi v Franciji v emigraciji ravno toliko sovjetskih kakor nemških kulturnih delavcev in ki jih je prosovjetsko naravnani Gide popolnoma prezrl: »Zakaj šele zdaj obtožuje kulturno nesvobodo in diktaturo, ki je ni nihče nikoli tajil? Njegova kritična izhodišča so povsem neenaka in neodsledna. On sam pa je dosledno neodgovoren.« (Donat 1937b: 288)

2.4 SLOVENEK

Ex oriente lux . . .⁵²

(André Gide: *Vrnitev iz S. S. S. R.*)

*Ko šel iz Moskve je Napoleon,
svetila mu na pot je luč od vzhoda;
brez luči Gide od tam je šel v zaton —
v zapadu zanj kulturna je svoboda:
krog glave zdaj mu sveti slave venec,
prižgal mu svečko je v spomin — Slovenec.*

Z nekoliko posmehljivo šestvrstičnico, ki je izšla v literarni reviji *Sodobnost*, je Igo Gruden skušal nakazati odnos dnevnika *Slovenec* do razočaranega in spreobrnjenega Andréja Gida. V *Slovincu* so namreč o Gidu in njegovi *Vrnitvi iz Sovjetske zveze* med vsemi slovenskimi

⁵² Igo Gruden, 1937: »Ex oriente lux ...« *Sodobnost* 5/7–8.

časniki najbolj intenzivno poročali, saj potopisa niso zgolj omenili, temveč so prevedeni odlomki več dni izhajali tudi v obliki podlistka pete strani. André Gide je v *Slovincu* prvič po svojem potovanju po Sovjetski zvezi omenjen v prispevku *Stalinov dvorni pevec* (S 14. 1. 1937), ki poroča o Stalinovem več kot triurnem pogovoru z nemškim prosovjetskim pisateljem Lionom Freuchtwagnerjem: »*Ko je odpovedal francoski pisatelj André Gide, ki ga je sovjetsko časopisje radi njegove knjige 'Vrnitev iz Sovjetske Rusije', prav tako napadlo, kakor ga je prej hvalilo, so zdaj nastavili novega 'dvornega pevca' boljševikov.*« (S 14. 1. 1937, 6) Na avtorjev odnos do *dvornih pevcev* oz. literarnih pristašev boljševizma kažeta različni oznaki, s katerima poimenuje oba pisatelja: Freuchtwagner je predstavljen z izrazito slabšalno oznako *judovski pisun*, medtem ko je Gide, ki zdaj ni več *komunistični pisun*, povsem nezaznamovano označen le kot *francoski pisatelj*.

O delu, ki je po vsej Evropi vzbudilo toliko pozornosti, so v *Slovincu* temeljiteje poročali drugega februarja 1937, in sicer na tretji strani, istega dne pa še na peti strani kot uvod v serijo omenjenega podlistka. Na tretji strani so zapisali, da dela »*ni mogoče smatrati za golo protiboljševiško agitacijo*« (S 2. 2. 1937, 3), saj pisatelj nekatere stvari v SZ tudi hvali: »*Videti je, kako zelo si je želel, da bi se v Rusiji ne razočaral po vsem tistem odločnem in nedvomnem nastopanju za boljševizem, s katerim se je njegovo delo zadnja leta odlikovalo. Vendar pa je v knjigi toliko krute resnice o pravi podobi Rusije pod boljševizmom, da vtis o razočaranju zapadnega kulturnega človeka na vsaki strani prevladuje.*« (S 2. 2. 1937, 3) Nadalje avtor ugotavlja, da so Gida kot umetnika zanimalo predvsem duhovne posledice in vprašanja usode človeškega duha ter bodoče kulture v novem socialističnem sistemu: »*O vseh teh vprašanjih pa je dobil Gide v Rusiji porazen odgovor.*« (S 2. 2. 1937, 3) Prispevek je hkrati napovednik in utemeljitev podlistka. V zaključku namreč avtor v imenu uredništva zapiše: »*Ker je knjigo napisal pisatelj svetovnega slovesa mu nihče, naj bo tega ali onega prepričanja, ne bo mogel odrekati verodostojnosti. Tudi slovenskemu razumniku bo knjiga povedala marsikaj, čemur bi iz drugih ust ne verjel. Zato mislimo, da bomo s prevodom tega dela ustregli vsem, ki jih stanje v sovjetski Rusiji zanima.*« (S 2. 2. 1937, 3)

Bolj podrobno so Gida in njegov potopis predstavili v predgovoru k podlistku, na začetek katerega so pomenljivo postavili enega najbolj znanih in provokativnih citatov *Vrnitve iz Sovjetske zveze*: »*Dvomim, da bi bil v katerikoli drugi državi, pa naj bo to tudi Hitlerjeva Nemčija, duh manj svoboden, bolj ustrahovan in bolj podjarmljen.*« (Gide 1936: 67) Andréja Gida tu predstavijo kot človeka evropske kulture, ki mu »*nihče ne more očitati svetovno*

nazorno ali moralne ozkosti. Še manj pa seveda reakcionarstva ali načelnega nasprotstva do socialnih revolucij in do nove Rusije» (S 2. 2. 1937, 5). Njegovega prvotnega obrata v komunizem mu ne očitajo, saj je avtor prepričan, da Gide tega ni storil zaradi trenutne modne smernice v književnosti ali želje po slavi: *»Njegova preusmeritev je bila nedvomno med najiskrenejšimi te vrste, kar smo jih v Evropi po vojni doživeli.«* (S 2. 2. 1937, 5) Avtor ob oznaki Gida zapiše, da je *»hiperkultiviran, egoističen, kapriciozen, nezadovoljen duh, ki je preromal vse duhovne postaje od mistike do panseksualizma v večnem lovu za nečem, česar nimajo in česar ne verujejo drugi,«* in da je bilo njegovo ime *»dragocena pridobitev za kulturni marksizem«* (S 2. 2. 1937, 5). Takoj za to povedjo se mu zapišeta povedi, iz katerih je mogoče sklepati avtorjev negativen odnos do Gidove spreobrnitve v komunizem, ki jo označi za blodnjo: *»Toda kljub vsem svojim literarnim in človeškim blodnjam Gide ni nikdar mogel zatajiti svojega pravega duhovnega in kulturnega porekla; kakor vsi veliki duhovi Evrope je tudi on izrazil dedič tisočletnega zapadnega duhovnega razvoja. Iz te dediščine katolištva in humanizma izvira duhovna usoda zanj in za vsakogar.«* (S 2. 2. 1937, 5) Nato se spusti v podrobnejšo analizo Gidove spreobrnitve, ki naj bi bila nagla zato, ker se pisatelj zgoraj omenjene dediščine bodisi ni zavedal bodisi je bil zmotno prepričan, da je svobodni duhovni razvoj mogoč le v socialistični ureditvi. Kot Gidovo *tragično zmoto* vidi avtor dejstvo, da je *»prihodnost čistega človečanstva in razvoj evropskega humanizma /.../ vezal edino na Rusijo«* (S 2. 2. 1937, 5). To *tragično zmoto* naj bi po avtorjevem mnenju zgrešil iz *»nekake romantike«*, ki razočaranega zahodnega človeka sili, da nedosegljive humanistične ideale išče tam, *»kjer jih je še manj kakor v ranjeni Evropi. Išče jih tam, kjer vse sile z vso močjo skušajo zadnje sledove teh idealov uničiti /.../«* (S 2. 2. 1937, 5). Prav zaradi tega zmotnega romantičnega ideala naj bi Gide v Sovjetski zvezi doživel tako globoko razočaranje, hkrati pa so ravno zato njegova pričevanja po avtorjevem mnenju toliko bolj dragocena, prepričljiva in tragična. *Vrnitev iz Sovjetske zveze* vidi kot knjigo zapiskov, v katerih je *»obsežena vsa tragika zapadnega svobodomiselnega človeka, ki hoče za vsako ceno naprej, ker mu samozavest in človeška nečimrnost ne dasta, da bi se vrnil na izvir svojega bistva«* (S 2. 2. 1937, 5). Kot izvir tega bistva opredeli avtor predgovora k podlistku evropsko tradicijo, ki črpa svoje osnove v krščanstvu in njegovem pojmovanju individualnosti in individualnih pravic. *»Odreči se temu, pomeni za zapadnega človeka odreči se kulturi. To je prepričanje, ki ga pozoren bralec dobi iz Gideve knjige.«* (S 2. 2. 1937, 5) Avtor delo opiše kot obzirno napisano, a polno bolečine, njegovo vrednost pa poudarja z dejstvom, da je ni napisal *»fašistični ali protikomunistični agitator, marveč razočaran vernik, ki je zaradi svojih spoznanj veliko trpel«* (S 2. 2. 1937, 5). Ob koncu prvega dela predgovora piše tudi o vplivu

duhovnih in literarnih voditeljev Francije, ki so »veliko pripomogli, da del Evrope smatra komunistični nauk za nov svetovni nazor, ki bo osvobodil človeštvo« (S 2. 2. 1937, 5). Na tem mestu ob Gidu omeni še Barbussa in Rollanda, ki da so »imeli na francosko in evropsko inteligenco velik vpliv prav zaradi tega, ker so ta nauk oznanjali v umetnosti« (S 2. 2. 1937, 5). Dalje avtor označuje Gida za vznemirjevalca, ki je zavračal podedovane vrednote in iskal nove, boljše ter vse do vrnitve iz Rusije verjel, da jih bo odkril. »Podiral je stare bogove in staro moralo, hotel je po Flaubertovem vzoru igrati vlogo demoralizatorja sodobne meščanske družbe. To hotenje mu je prineslo v vsem svobodomiselnem razumniškem svetu sloves voditelja in ugled malika.« (S 2. 2. 1937, 5) V drugem delu predgovora k podlistku avtor Gidovo spreobrnitev v komunizem vidi kot »beg sodobnega razumnika iz stiske v utvaro« (S 3. 2. 1937, 3), njegov potopis pa označuje celo za »največji politično-kulturni dogodek v zadnjih letih« (S 3. 2. 1937, 3).

V podlistku v dvanajstih nadaljevanjih objavijo prevod Gidovega predgovora in osrednjega dela *Vrnitve iz Sovjetske zveze*, a izpustijo Gidov *Dodatek*, ki je sestavni del celotnega dela. *Slovenec* ob zaključku podlistka sicer nejasno zapiše, da je celotno delo prevedeno, vendar, »če ne moremo s prevodom nadaljevati, je razlog v višji sili, kar bodo bralci razumeli« (S 18. 2. 1937, 3). Prevod osrednjega dela je večinoma zvest originalu, izjema sta dve neobjavljeni opombi ter izpuščena poved v tretjem poglavju (S 10. 2. 1937), ko Gide piše o slabem položaju sovjetskega delavca in zaključi: »Njegova sreča je stkana iz upanja, zaupanja in nevednosti.« (Gide 1936: 50) Predvsem je pomenljiva opomba uredništva *Slovenca*, zapisana ob prevodu četrtega poglavja *Vrnitve iz Sovjetske zveze*, v katerem Gide razočarano omenja novi sovjetski zakon, ki prepoveduje splav, in zakon, ki za homoseksualce določa petleten izgon iz Sovjetske zveze. Uredništvo *Slovenca* na tem mestu svoje bralce opozori: »Gide zastopa v tej opombi zgolj svoje stališče, ne pokaže pa kričečega nasprotja med marksistično propagando v Evropi, ki se zavzema za popolno svobodo v nagonem izživljanju v vseh oblikah, /.../ ter med boljševiško prakso v Rusiji, ki vse te izrodke dejansko obsoja. /.../ Podpiranje in zagovarjanje in pospeševanje razvrata je dobro tam, kjer služi razkrajanju družbe in načel, ki jih hoče boljševizem uničiti.« (S 12. 2. 1937) Opomba je skladna s tudi siceršnjimi *Slovenčevimi* kritikami odklona od krščanskih vrednot.

2.5 JUTRO

Jutro prvo izmed slovenskih časnikov in publicistike omenja Gidov potopis, ko že 26. novembra 1936 v rubriki *Kulturni pregled* napove, da André Gide pripravlja knjigo o svojih vtisih s potovanja po Sovjetski zvezi in zapiše, da »nekateri listi napovedujejo, da Gidova reportaža ne bo ugodna za Sovjetsko zvezo. Gide začenja trezneje gledati na sodobne probleme in se odmikati od komunizma« (J 26. 11. 1936, 7). Podrobneje o delu poroča 16. decembra 1936 v nepodpisanem članku, naslovljenem *Senzacionalna knjiga A. Gida*. V njem avtor, ki Gida predstavi kot nekdanjega »velikega pokrovitelja francoskega komunizma in oboževalca sovjetske Rusije« (J 16. 12. 1936, 7), ki pa je bil komunist le v teoriji »in še tu čisto po svoje« (J 16. 12. 1936, 7), ter je zato bil sposoben podvreči Sovjetsko zvezo ostri kritiki, njegov primer primerja s primerom Panaita Istratija. Navaja veliko število citatov iz potopisa in omenja, da Gide sicer »ne zamolčuje pozitivnih strani reform v sovjetski Zvezi, vendar odkritosrčno in neizprosno ugotavlja negativne strani« (J 16. 12. 1936, 7). Kljub temu, so v članku navedeni zgolj negativni citati – Gidova kritika stahanovstva, pomanjkanje kritičnega duha in ogroženost kulture, kompleks nadutosti sovjetskega ljudstva in nastajanje nove aristokracije. Avtor zaključi z mnenjem, da je Gide odšel v Sovjetsko zvezo, da bi potrdil svojo vero v novega Človeka, vendar jo je prav tam izgubil, »našel pa je v Rusiji – staro vero v Francijo, v razum, zmernost in razvoj!« (J 16. 12. 1936, 7). *Jutro* tudi kasneje še obvešča bralce o usodi Gidovega dela. 5. januarja 1937 poroča o velikem številu izdaj in prevodov ter zapiše: »Videti je, da je André Gide s svojo kritiko sovjetske kulture zadel v živo!« (J 5. 1. 1937, 7), pol leta kasneje (3. 7. 1937) pa bralce obvesti tudi o izidu *Popravkov k Vrnitvi iz Sovjetske zveze*.

V. PODOBA SOVJETSKE ZVEZE V OČEH SLOVENCA IN JUTRA

V prvem delu diplomske naloge smo obravnavali potopis Andréja Gida *Vrnitev iz Sovjetske zveze* ter njegovo recepcijo v slovenski publicistiki in časopisju. Recepcija dela je bila odvisna od takratne politične situacije in že uveljavljene podobe Sovjetske zveze na Slovenskem, slednjo pa so v veliki meri ustvarjali mediji. Zato bomo v drugem delu diplomske naloge s pregledom prispevkov o Sovjetski zvezi v dveh slovenskih dnevnikih z najvišjo naklado, *Slovenecu* in *Jutru*, ugotavljali, kakšna je bila ta podoba. Ker sta bila dnevnika v tem času tesno povezana s takratno politično situacijo, bomo sprva orisali zgodovinske razmere časopisja v tridesetih letih dvajsetega stoletja, nato pa poročanje o Sovjetski zvezi analizirali vsebinsko (glede na tematike, o katerih sta časopisa poročala) in stilno (glede na izbiro jezikovnih sredstev) ter ugotavljali, kakšna je bila podoba Sovjetske zveze kot sta jo slikala *Slovenec* in *Jutro*.

1. POLITIČNE RAZMERE IN ČASOPISJE TRIDESETIH LET 20. STOLETJA

Časopisje med obema vojnama periodizacijsko uvrščamo v čas t. i. industrijske stopnje razvoja, ki velja za najpomembnejše obdobje slovenskega novinarstva. To je čas, ko v novinarski sferi nastopi množičnost, industrijska proizvodnja časnikov in prost pretok informacij. Časopisje ustvarja in informira javnost, začenja pa se tudi splošni boj za svobodo tiska in govora, kar pa je na našem prostoru ostalo še precej časa v povojih, saj je o slovenskem novinarstvu dolgo odločala državna politična oblast. Smilja Amon (2004) ugotavlja, da je za medvojno obdobje slovenskega novinarstva značilna politizacija javnosti in močno vplivanje na oblikovanje in vzdrževanje politične bipolarnosti med katolištvom in liberalizmom. Slovensko novinarstvo je imelo ključno vlogo pri bipolarni ureditvi na katoliški in liberalni tabor že v zadnjem desetletju 19. stoletja. Tudi v državi SHS in Kraljevini SHS je novinarstvo ostalo skrajno politično bipolarno, pri čemer so katoliški časopisi (*Slovenec*, *Domoljub*, *Bogoljub* ...) ohranili svoj prevladujoči politični vpliv. Poleg katoliškega in liberalnega tiska so v nastajajočem tretjem taboru legalno izhajali tudi delavski in komunistični časniki, dokler ni bilo z Obznano (29. 12. 1920) prepovedano delovanje

Komunistične partije Jugoslavije in s tem tudi njenega tiska, ki se je zatekel bodisi k legalnim sindikalnimi organizacijam bodisi v ilegalo (Amon 1996: 65–95). Vidovdanska ustava je pol leta kasneje sicer uzakonila svobodo tiska v Kraljevini SHS, a je ta obstajala večinoma zgolj kot črka na papirju. Po šestojanuarski diktaturi leta 1929 se je zaradi policijske prepovedi političnega delovanja, s čimer so bile prepovedane vse politične stranke in politični tisk, politična deklarativnost iz slovenskega časopisja navidezno umaknila. Država je bolj kot politično v časopisih podpirala informacijsko-zabavno usmeritev, vendar pa se je znotraj novinarstva politična opredeljenost kljub vsemu ohranila. Časopisi so večinoma spremenili le podnaslove in tako zabrisali svojo političnost (*politični* list je postal *informativni* list). Dovoljeni informativni časopisi so bili sicer podvrženi cenzuri, a so prepovedane politične vesti pogosto objavljali zakrito, med vrsticami. Cenzura in hkrati boji za idejno uveljavitev so ostali stalnica tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Postopni vzpon boljševizma, fašizma in nacizma jih je še okrepil. Politične stranke so si prizadevale za politični vpliv prek časopisja, ki je bilo kljub obstoju radia najmočnejše sredstvo obveščanja in strankarske, politične ter verske propagande. »V Kraljevini SHS (in nato Kraljevini Jugoslaviji) je bilo na strankarsko politiko vezano praktično vse: od gospodarstva do kulturnih in športnih organizacij ter sindikatov, v prvi vrsti pa mediji. /.../ Politična razklanost na številne politične skupine, struje in podstruje, se je zato izražala tudi v časnikarstvu.« (Nečak, Repe 2008: 214). *Slovenec*, glasilo slovenskega katolištva, tako pred decembrskimi volitvami leta 1938 na prvi strani z velikim naslovom *Pred zgodovinsko važno odločitvijo* že v podnaslovnem sklopu neposredno poziva svoje bralstvo: »Slovenski narod bo 11. decembra glasoval, da se izvedejo široke narodne samouprave – Vlada Stojadinović-Korošec je jamstvo za to – Zato bomo glasovali za Stojadinovićevo listo!« (S 10. 12. 1938). Večina slovenskih novinarjev je torej pristopila k strankam, novinarstvo pa je ostalo neavtonomno; bolj svobodni in neodvisni so bili sicer pisci znotraj revijalne publicistike, v kateri so pisali slovenski izobraženci, skrajno politično usmerjena pa so bila glasila ali listi, ki so jih izdajale različne politične organizacije, gibanja in društva (Amon 1996). Slovensko politično ozračje tridesetih let in njihovo časopisje lahko razdelimo v tri večje tabore: katoliškega, liberalnega in socialdemokratskega, v množici časnikov ob koncu prve svetovne vojne pa so bili pomembnejši slovenski dnevniki *Slovenec*, *Jutro* in *Slovenski narod*.

Vodilni katoliški časopis je bil *Slovenec*, sledila sta mu *Bogoljub* in *Domoljub*. Njegov pomen jasno ponazarja naslednji citat *Slovenčevega* uvodničarja: »Katoliško časopisje je eno najvažnejših pripomočkov za širjenje katoliške vere in za njeno obrambo. Vernikom se vedno

bolj odpirajo oči, da je dolžnost slehernega katoličana, da podpira katoliške liste.» (S 27. 8. 1937) Časopis *Slovenec* so v katoliškem taboru začeli trikrat tedensko izdajati 14. oktobra 1873 in ga podnaslovili *Političen list za slovenski narod*. Desetletje kasneje (11. 7. 1883) je z ustanovitvijo Katoliške tiskarne *Slovenec* začel izhajati kot tretji slovenski dnevnik – poleg *Slovenskega naroda* (1873) in *Edinosti* (1898). »V časniku so izhajali prispevki o idejni usmeritvi političnega katolicizma, referati in resolucije slovenskih katoliških shodov, predvolilni govori, programske smernice vodstva Katoliške narodne stranke, ki se je po letu 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko.« (Merljak Zdovc 2007: 84) Od leta 1929, po šestojanuarski diktaturi, se je podnaslov spremenil v *Informativen list za slovenski narod*, od leta 1930 pa je izhajal brez podnaslova. Na domačem področju je zagovarjal slovenstvo, si prizadeval za avtonomijo Slovenije in poudarjal pomen vere. Do maja leta 1945 je utiral pot slovenskemu katolicizmu in kot osrednje glasilo SLS utrdil politično prevlado katoliške Slovenske ljudske stranke (Amon 2004).

Pripadniki literarnega tabora so se zbrali okrog dveh pomembnejših časopisov, *Slovenskega naroda* in *Jutra*, kot konkurent katoliškemu *Domoljubu* pa so si zamislili liberalno usmerjeno *Domovino*. Liberalni tabor se je v času volitev v ustavodajno skupščino (leta 1920) razcepil na mlade in stare liberalce oz. na t. i. mladine in starine. Del mladih liberalov, nezadovoljnih s politiko NNS, je pristopil k JDS in istega leta začel izdajati *Slovenskemu narodu* konkurenčen časopis *Jutro* (Merljak Zdovc 2007: 80–82). Starini so se še naprej zbirali ob *Slovenskem narodu*, ki je leta 1868 nastal kot mladoslovenski, liberalni, meščansko napreden časopis. Bil je prvi in eden osrednjih slovenskih dnevnikov ter kot osrednje glasilo Narodno napredne stranke (NNS) ves čas v protižarišču katoliškega *Slovenca*. Ob slovenskem narodnem vprašanju je zagovarjal centralistično, unitaristično pot (Enciklopedija Slovenije 1998: 48). Vodilna osebnost časopisa je bil Ivan Tavčar, po njegovi smrti leta 1923 pa je lastništvo *Slovenskega naroda* prešlo v roke mladincev. »Ker pa je ta politična skupina že imela svoj dnevnik *Jutro*, je bil *Slovenski narod* potisnjen v ozadje.« (Merljak Zdovc 2007: 82) Dnevnik mladih liberalov je bil sprva je bil podnaslovljen kot »*Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko*«, od marca 1929 pa je izhajal brez podnaslova. V tridesetih letih je postal najbolj bran slovenski dnevnik z naklado okoli dvajset tisoč izvodov. *Jutro* je podpiralo Samostojno demokratsko stranko in nastopalo proti slovenskim klerikalcem in komunistom (Enciklopedija Slovenije 1998: 360–361). Zagovarjalo je centralizem in unitarizem ter v duhu centralistične miselnosti preobrazbo v federativno Jugoslavijo videlo kot začetek njenega razpada. Uredniki *Jutra* so bili med drugim tudi politični vodje liberalcev (Kramer, Ribnikar). V času med

vojnama je dnevnik *Slovenski narod* vedno bolj izgubljal svoj pomen na račun mlajšega *Jutra* in bil v letih pred drugo svetovno vojno v upadu, konec leta 1943 pa je celo izhajal le enkrat tedensko s podnaslovom *Ponedeljska izdaja Jutra*.

Socialisti so izdajali časnike *Delavska politika*, *Naprej* in *Rdeči prapor*, ki je kasneje postal komunistični list. »Komunisti so se zaradi prepovedi naslanjali predvsem na strokovno, oziroma sindikalno časopisje, njihove publikacije so izhajale neredno.« (Nečak, Repe 2008: 214) Osrednji komunistični list v tridesetih letih je bila *Ljudska pravica*, izhajala pa je še vrsta mladinskih in študentskih časopisov. Merljak Zdovc (2007) ugotavlja, da so na razvoj komunističnega časopisja najbolj vplivali obnova Komunistične partije Jugoslavije leta 1937 in vrnitev vodilnih komunistov iz ječ.

2. VSEBINSKA IN STILNA ANALIZA POROČANJA O SOVJETSKI ZVEZI

Poročanje o Sovjetski zvezi je bilo med letoma 1935 in 1940 v dnevnikih *Slovenec* in *Jutro* intenzivno, kar lahko pripisujemo ne le mednarodni politični moči Sovjetske zveze, temveč tudi strahu slovenskega katoliškega in liberalnega tabora pred razširjanjem komunizma na Slovenskem. V pregledanih petih letnikih *Slovenca* in *Jutra*, skupno 3045. številkah, je bilo objavljenih vsaj 1430 prispevkov, ki so se nanašali na Sovjetsko zvezo. Ker sta boljševisko državo dnevnika (in takratna slovenska politika) videla kot prihajajočo nevarnost, je temu ustrezna tudi podoba, ki sta jo o njej skušala ustvariti svojim bralcem. Strah pred širjenjem boljševizma v Slovenijo in odklonilen odnos do SZ ponazarja prispevek (s pomenljivim naslovom *Kako komunisti rovarijo*) v *Jutru* leta 1935 ob odkritju sovjetskih navodil ilegalni komunistični organizaciji v Beogradu:

»/.../ ta navodila niti ne omenjajo, da v Sovjetski Uniji sploh ni skupščine, temveč diktatura majhnega števila privilegirancev, ki brezdušno izkoriščajo narod. Dalje dajejo navodila, da se zahteva pravico samoodločitve "zatiranih narodov", čeprav je vsem prav dobro znano, da v naši državi ni ne zatiranih narodov, ne zatiranih manjšin, v Sovjetski Uniji se pa vrši kar najbolj ogorčen teror nad vsem prebivalstvom, o manjšinah pa sploh ne vodijo računov, ker

smatrajo odvajanje za atentat na državne interese in razkosanje državne celote. Enako je tudi z gesli o izpustiti vseh političnih in vojaških obsojencev ne glede na njihovo krivdo in na njihove motive, ko vemo, da so pri njih v Sovjetski Uniji prepolne ječe takšnih obsojencev, ne da bi pri tem šteli velikansko število tistih, ki jih ubijejo pogosto tudi brez razsodbe. /.../ O kakšni svobodi tiska se v Sovjetski Uniji ne more niti misliti, ker obstoji tam samo državni tisk. Isto je s svobodo zborovanja, dogovorov in združevanja, ker so tam dovoljeni samo komunistični shodi in organizacija. /.../ V Sovjetski Uniji ne samo da ne vpoštevajo življenjskih potreb prebivalstva, nego eksploatirajo delavce do skrajnih meja in jih potem kot nepotrebne zavržejo, da umirajo od gladu in mraza. /.../ Zato mora ves narod in vsak posameznik na vse načine in z vsemi sredstvi pobijati in preprečiti to njihovo akcijo, ki skuša povsod prodreti in zastrupiti vse panoge našega družabnega in narodnega življenja.» (J, 30. 12. 1935)

Kako sta časnika *Slovenec* in *Jutro* ustvarjala podobo o Sovjetski zvezi in kakšna je ta bila, bomo skušali ugotoviti prek analize izbora vsebin ter analize rabljenih stilno zaznamovanih sredstev.

2.1 VSEBINSKA ANALIZA

Ker mediji z izborom dogodkov ustvarjajo naslovnikovo realnost in vplivajo na njegovo zavedanje sveta okoli sebe, je pri ugotavljanju podobe Sovjetske zveze pomembno tudi katere informacije sta časnika *Slovenec* in *Jutro* sporočala ter kako sta jih vrednotila. Za lažji pregled bomo prispevke razdelili v štiri vsebinske sklope: poročanje o političnih dogodkih in gospodarstvu; življenje v »sovjetskem raj«; kultura, znanost, tehnika in šport; neporočevalska besedila. Pri vsebinskem pregledu ne bomo ugotavljali, koliko se je pisanje obeh časnikov oddaljevalo od resničnega dogajanja v Sovjetski zvezi, temveč katere dogodke so pogosteje obravnavali in kako so jih vrednotili.

Veliko večina informacij o Sovjetski zvezi je v slovensko časopisje prišla iz tujine. Predvsem politične novice so bile bralcem posredovane v obliki agencijskih vesti tujih tiskovnih agencij (npr. *United Press*, *Reuters*, *Deutsches Nachrichtenbüro*), pri čemer so novinarji dosledno uporabljali že avtomatizirane sklicevalne obrazce. Avtorji v obravnavanih dnevnikih so pogosto povzemali ali se nanašali na poročila mnogih tujih časopisov, predvsem francoskih

(*Le Temps, Petit Journal, Petit Parisien, Paris Soir, Echo de Paris, Journal, Le Matin, Liberté, La croix*), angleških (*Sunday Dispatch, Daily Mail, Daily Telegraph, Daily Herald, Times, Morning Post*), nemških (*Germania, Kölnische Volkszeitung*), italijanskih (*Popolo d'Italia, Giornale d'Italia*) in ruskih (*Pravda, Izvestja*). Treba je omeniti, da je izbor tujih časopisov opazno temeljil na svetovnonazorski podobnosti s *Slovincem* oz. *Jutrom*, z izjemo ruske *Pravde* in *Izvestje*.

Med letoma 1935 in 1940 sta časnika politične prispevke objavljala bodisi na prvi strani, kadar je bil dogodek izrazito aktualen in odmeven, bodisi na drugi strani, kjer so bile objavljene krajše mednarodne agencijske vesti. Na šesti strani, namenjeni tujim zanimivostim in reportažam, so bili objavljeni prispevki o sovjetskem vsakdanu in dosežkih ruskih znanstvenikov. Z leti in ob pomembnejših dogodkih se je število strani v časopisih povečalo, kljub temu pa je osnovna zasnova ostala enaka. V posebnih rubrikah, ki so nagovarjale izbran del bralstva, so temu primerno izbirali tudi vsebino – v *Slovincu* je bila takšna na primer izrazito protikomunistična nedeljska rubrika *Delavski vestnik*, kasneje preimenovana *Naš delavec* (ukinjena leta 1937), v kateri so pogosto pisali o izkoriščanju in krivicah sovjetskega proletariata. Uredništvo se je na najbolj odmevne dogodke odzivalo v uvodnikih, v katerih je bodisi iskalo vzroke za nastalo stanje bodisi izražalo svoja stališča. Bili so anonimni oz. podpisani le s kratico (npr. Drin.) ali psevdonimom in mestoma precej ostro nastrojeni proti Sovjetski zvezi.

Poročanje o političnih dogodkih in gospodarstvu

Največ prostora sta časnika namenila poročanju o političnih dogodkih v SZ. Poročanje o sovjetskem notranjepolitičnem dogajanju je bilo pogostejše predvsem v času Stalinovih čistk, znotrajpartijskih bojev, montiranih moskovskih procesov in spremembi sovjetske ustave, medtem ko je bilo zunanjepolitično poročanje skoraj vsakodnevna stalnica vseh petih let, saj so bila to leta intenzivne diplomacije, meddržavnih pogajanj in zvez.

Oba časnika sta bila protijudovsko nastrojena. Kadar sta poročala o ostrih ukrepih sovjetske vlade, sta poudarjala, da jo sestavljajo večinoma judje in besedo *žid* pogosto rabila kot slabšalnico. Feštanj (2003) ugotavlja, da je bilo bolj protijudovsko nastrojeno *Jutro*. To je na primer v obsežnem članku na prvi strani z naslovom *Dva tipična boljševiška voditelja* podrobno predstavilo na moskovskem procesu obtožena Zinovjeva in Kamenjeva ter dodalo, da je kljub vsemu pozitivna stran moskovskih procesov ta, da so se komunisti končno zavedli,

»da je treba z vodstva odstraniti predvsem židovski živelj« in da so »židje samo v napoto, čeprav so jim bili nujno potrebni v prvih dneh revolucije.« Nadalje avtor še karakterno označi jude: »Židje pri vseh svojih sposobnostih niso za vztrajno delo, kjer se uspeh pokaže šele čez daljši čas. Njihov temperament jih zavaja v nepotrpežljivost in neučakanost, da hočejo takoj videti učinek svojega 'mesijanstva.' (J 17. 1. 1935) Jude v *Jutru* označujejo tudi kot »pleme, ki skrbi le za lov za dobičkom«, v *Slovincu* pa jih leta 1939 označijo za »ljudske pijavke«.

Poročanja o moskovskih procesih proti visokim funkcionarjem sovjetskega režima sta se oba časnika lotevala temeljito, prek vesti v nadaljevanju sta vsakodnevno poročala o novih dejstvih, le te pa sta analizirala v poročilih, kjer so avtorji na osnovi agencijskih vesti in pisanja tujih časnikov razlagali ozadja obsodb in napovedovali možne razplete. Skušala sta najti odgovor na neprepričljivo priznavanje krivde obtoženih in strinjanje s smrtno kaznijo, pri čemer se je *Slovenec* spraševal, ali gre tu za »resnico, komedijo ali histerijo« in sklepal, da je »samoobtoževanje ruskega človeka« edinstven ruski psihološki pojav (S 25. 8. 1936). Oba časnika sta o moskovskih procesih skušala poročati objektivno, sklicevala sta se na objave tujih časopisov in ugotovitve tujih strokovnjakov. Bistvenih razlik v poročanju obeh časnikov ni opaziti. Po zaključku prvega moskovskega procesa sta oba časnika povzemala uradna sovjetska poročila in se kljub sicer mnogim dvomom v resničnost uradnih sovjetskih dejstev z njimi strinjala, do poteka in zaključkov ostalih procesov pa sta bila veliko bolj kritična. Ob poročanju o moskovskih procesih so se v časnikih pogosteje pojavljale krajše vesti (včasih tudi le enopovedne) o odkritju novih zarot in množičnih aretacijah.

Dnevnikarja sta pogosto pisala o moči sovjetske vojske, vojaške mornarice, letalstva in padalstva ter navajala uradne empirične podatke. Prav to je bilo eno redkih področij, kjer sta oba časnika o Sovjetski zvezi pisala večinoma pozitivno. Priznavala sta ji vojaško odličnost in stabilnost, ki pa naj bi ju ovirala nezadovoljiva prometna infrastruktura. Slovensko bralstvo si je iz njunih poročanj lahko ustvarilo vtis o SZ kot vojaško močni in zato tudi nevarni državi, saj sta oba časnika izražala dvom o njeni miroljubnosti ter oboroževanje povezovala z napovedjo svetovne revolucije. To priča tudi podnaslov poročila v *Slovincu* o 150. milijardah rubljev namenjenih za orožje: »Rdeča Rusija se oborožuje in pripravlja za svetovno vojsko in svetovno revolucijo.« (S 21. 6. 1936) Značilnost *Slovenca* je, da v sicer pozitivnih komentarjih o političnih, gospodarskih in vojaških uspehih v zaključku komentator vseeno pogosto opozori na bedo sovjetskega prebivalstva, ki že leta trpi na ta račun. *Jutro* je v nasprotju s *Slovincem* z odobravanjem sprejemalo dejstvo, da so v vrstah sovjetskega letalstva in

padalstva tudi ženske, medtem ko je bil *Slovenec* mnenja, da bi te morale bolj skrbeti za družino, ki da je v SZ že popolnoma razpadla.

Med špansko državljansko vojno sta časnika poročala o vedno večji sovjetski pomoči republikanski Španiji odklonilno; *Slovenec* je vmešavanje sovjetov označil za prihod »*rdeče krvave strahovlade*«. Izrazje, rabljeno ob poročanju o republikanski Španiji nakazuje, da sta časnika vmešavanje SZ doživljala predvsem kot strah pred širjenjem boljševizma v Evropo. Pisala sta o »*boljševizaciji Španije*«, »*sovjetski Španiji*«, »*sovjetski Rusiji št. 2*« in »*španskem Lenjinu*«.

Od leta 1938 oba časnika pogosteje pišeta o sovjetskih vohunih in vohunkah v Evropi. V tem letu se povečuje tudi pisanje o evropskih boljševističnih agitacijah, umorih in nemirih, ki naj bi bilo delo Kominterne, čeprav so tovrstna poročanja stalnica vseh petih obravnavanih let. Feštanj ugotavlja, da je »o vlogi Sovjetov pri organizaciji komunističnih gibanj po svetu in o delovanju III. internacionale veliko več kot *Jutro* poročal *Slovenec*« (2003: 60). *Slovenec* je svoje bralce pogosteje svaril pred zavajajočim videzom komunistov, ki pod krinko katoličanov širijo komunistično miselnost, in svoje bralce kar neposredno pozival v bran: »*Zato slovenski delavci in slovenski katoličani pozor! Velike tajne sile, ki imajo svoje središče v Moskvi in v Parizu, nas žele zaslužniti v vsakem pogledu. Zato je dolžnost vsakega katoličana, da odbije vsak napad sovražnika, pa naj se prelevi in naj pride k njemu vršit komunistično propagando v kakršnikoli obliki. Torej na stražo in varujmo svoje svetinje!*« (S 1. 3. 1936)

Na straneh, namenjenih gospodarstvu, sta časnika poročala o poteku druge in tretje petletke ter v obliki kratkih vesti redno poročala o sovjetskih mednarodnih trgovinskih pogodbah in padcu vrednosti rublja. Pospešena industrializacija in elektrifikacija, ki sta bili osnova socialistične graditve gospodarstva in s pomočjo katerih je SZ postala ena največjih industrijskih sil na svetu, sta terjala mnoge človeške žrtve, kar sta oba časnika tudi poudarjala, čeprav je *Jutro* kljub vsemu Sovjetom priznalo, da so »*dosegli lepe uspehe*«.

Življenje v »sovjetskem raju«

Politično poročanje je vsaj na jezikovno-stilni ravni težilo k objektiviziranosti, izrazito zaznamovano pa so bila bralcem posredovana družbena dejstva. Sovjetski vsakdan je bil

podan z večinoma negativnim prizvokom v obliki poročil, komentarjev in reportaž. Časnika sta slikala podobo Sovjetske zveze kot države, v kateri vlada popolna represija. Pogosto je poročanje o nasilju GPU, lakoti, neznanski revščini in bedi sovjetskega proletariata, »*groznem življenju v sovjetski Rusiji*«, moralnem propadu, izničenju družine, nasilni kolektivizaciji ter predvsem v *Slovenecu* o nenehnih in krutih protiverskih bojih. Svoje bralce sta oba časnika svarila pred lažmi, ki naj bi se širile iz SZ in poudarjala njeno zaprtost pred tujino: »*Ponavljajo lažnjiva komunistična usta lepe parole, varajo svoje državljane in inozemske tovariše ...*« (S 20. 11. 1935) V komentarjih, ki obravnavajo življenje v »*sovjetskem raju*«, sta časnika uporabljala močno zaznamovano izrazje, ki je bilo najpogostejše slabšalno, mestoma pa celo izrecno žaljivo.⁵³ Kakšno podobo si je bralstvo lahko ustvarilo o življenju v SZ, prikazuje naslednji citat iz *Slovenčeve* priloge *Delavski vestnik*:

»*Sovjetska vlada je pretekli mesec tudi dovolila delavcem in kmetom igranje tenisa in modernih plesov. Sicer so res ljudje potrebni razvedrila in zabave. Toda moskovitarjem je zmanjkalo kruha, zato pa ljudi tolažijo s cirkusom. Kdo pa je od tega sit? Da sovjetskim oblastnikom trda prede, kažejo zadnji krvavi dogodki. Ko ni več kruha, se tudi cirkus kmalu neha. Pa ne samo kruha, tudi mleka manjka. /.../ Pomanjkanje mleka je tako hudo, da morajo najprej kriti potrebe porodnišnic in bolnišnic, preostanek pa se sme dati ljudstvu na mlečne karte. Tako se v boljševiškem raju cedi mleko.*« (S 10. 2. 1935)

Velikokrat pišeta o stanju in spremembah sovjetske družinske politike. *Slovenec* se zgraža nad opuščanjem vseh krščanskih družinskih vrednot. Bralce obveščajo, da naj bi razvrednotenje družine spremljalo nespoštovanje otrok do svojih staršev, oblasti pa naj bi vzpodbujale otroško ovaduštvo in dovoljevale celo ločitev otrok od staršev, saj naj bi si prizadevale ukiniti družino kot osnovno celico družbe. Oba opozarjata na visoko število ločitev zakoncev in porast poligamije. Kljub vsem kritikam, pa *Slovenec* poda tudi pozitivno sodbo novega družinskega zakona v členu, ki obvezuje očete plačevanja preživnine za svojega otroka: "*Zdaj je v Rusiji glede tega bolje kot pri nas. Pri nas oblastem še zmeraj noče v glavo, da očetje otrok ne smejo zapustiti in da so primorani plačevati in skrbeti zanje. Zapornih kazni za take prestopke ne poznamo pri nas in bi jih bilo želeti, saj javnost niti ne ve, koliko otrok je pri nas brez varstva očetov!*" (S 8. 8. 1935) Leta 1935 oba časnika poročata o v SZ priljubljenih, a izrazito neprimernih vojaških igračah, ki naj bi dokazovale, da tam mladino vzgajajo v

⁵³ O izboru jezikovnih sredstev več v poglavju stilne analize.

skrajno političnem ozračju že od otroštva. Pogosto se dotikata tudi izobraževanja, ki da je sicer dostopno vsem (ki so režimsko »na liniji«), a zelo slabo. Poročata o visoki stopnji nepismenosti, slabih razmerah v šolstvu in prirejeni resničnosti, ki jo otroci v šolah spoznavajo.

Velikokrat zgroženo pišeta o problematiki zapuščenih otrok z ulice, o t. i. čezprizornikih: *»Čezprizorniki, zločinska mladina, to je stalna prikazen sovjetskega režima, to je vsakdanji proizvod kulture, ki jo je boljševizem ustvaril in jo razširja.«* (S 25. 4. 1935) Ta fenomen vidita kot posledico protiverske politike in razvrednotenja družine: *»Posebno značilno pa je to, da se število mladostnih zločincev tako strašno množi. Pa naj še kdo reče, da to ni posledica komunistične brezbožniške propagande, rušenja zakonov in uničevanja krščanskih družin!«* (S 27. 4. 1935) Jutro julija 1938 piše o *»zapuščeni mladini«*, Slovenec pa avgusta o *»razgrajanju mladine brez staršev«*. Pišeta o usodi teh otrok, ki se pogosto zatekajo h kriminalu in jih zato sovjetske oblasti pošiljajo v prevzgojne centre in na prisilno delo v mladinska koncentracijska taborišča, ki jih Slovenec poimenuje *»zemeljski pekel«* in *»carstvo groze in brezkončnih muk«*, kjer v *»mukah čakajo gotove smrti«* (S 20. 11. 1935). Z veliko grozo leta 1935 poročata tudi o novem zakonu, ki dovoljuje smrtno obsodbo za mladoletnike.

Ob položaju ruske žene, *»uboge delavke«*, je Slovenec bolj negativno nastrojen, medtem ko Jutro sprejema in pozdravlja sovjetsko enakost med spoloma. Slovenec se ne strinja z delom žensk v izrazito moških poklicih: *»Dandanašnji so že vsi v Rusiji vajeni videvati skupine umazanih delavk /.../«* (S 7. 10. 1938).

Časnika sta najraje opisovala težko življenje sovjetskega kmeta in delavca, pripadnika razreda, ki naj bi bil privilegiran, v resnici pa je nenehno zatiran. Pogosto jih imenujeta kar *»sovjetski sužnji«* ali *»tlačani«*, ki garajo za državo, medtem ko sami ne dobijo ničesar in umirajo v lakoti in bedi. Slovenec ocenjuje, da je *»Sovjetski delavec [je pa] znan po svoji narurni lenobi«* in da je *»delavec [je] v Rusiji manj vreden kot mrtev stroj«* (S 30. 1. 1936). Opozarjata tudi na nastanek novega *»buržoaznega«* razreda v SZ, ki mu je na voljo vse ugodje in iz tujine uvoženi izdelki, medtem ko je kakovost sovjetskih izdelkov in založenost sovjetskih trgovin porazna, a za proletariat tako ali tako cenovno nedostopna. *»Ako ima Stalin osebno še dovolj čuta za današnji čas in se ne da oklicati za cesarja ali za pravega konzula, je pa kljub temu nastal v Kremlju dvor, kakor obdaja vsako dinastijo. Dvorjani, ki obdajajo rdečega diktatorja v svojih prilizovalskih manirah prav nič ne zaostajajo za svojimi*

nekdanjimi poklicnimi tovariši v Versaillesu, ali v Tuileriejah. /.../ Vidi se tudi tukaj, da od vzvišenosti do smešnosti ni več kot en korak.» (S 24. 5. 1938)

Poleg političnih so bili v *Slovincu* daleč najbolj pogosti prispevki o zatiranju verske svobode v SZ. Tematika se je pojavljala sicer tudi v *Jutru*, vendar v manjšem obsegu. Pisali so o prepovedi verskih obredov, preganjanju, krutem mučenju in pobojih vernikov in duhovščine, rušenju verskih objektov, spreminjanju cerkev v muzeje ateizma, kot posledico protiverske politike pa je *Slovenec* videl moralni propad sovjetskega naroda. Vodilni slovenski časnik se je čutil pozvanega, da opozarja na zločine proti veri, na kar je bil tudi zelo ponosen:

»Naš list je že večkrat z blestečo lučjo posvetil v dejanske razmere v sovjetski Rusiji in je imel velike uspehe. Na tej svoji poti bo ostal brezobzirno, ker ve, da bi zanemarjal svojo poglobitno kulturno nalogo, če ne bi krščanski slovenski narod opozarjal na strup, ki se mu v raznih posladkanih oblikah vliva v njegovo kulturno življenje.» (S 15. 12. 1935)

Da bi poudaril moč vere, je objavljaj tudi poročila o skrivnih »verskih sektah« in prikritem tihem vzponu katolištva. Kljub temu, da je nova sovjetska ustava leta 1937 zagotovila svobodo veroizpovedi, sta oba časnika opozarjala na njeno neizvajanje.

V letih 1936 in 1937 so bili vedno bolj priljubljeno sredstvo podajanja sovjetske resničnosti intervjuji z ruskimi ubežniki; še posebej udarni in čustveni so bili tisti, v katerih so o svojih doživetjih pričali pobegli slovenski državljani. Njihovo trpljenje je bilo podrobno popisano v obliki intervjuja, poročanega intervjuja ali poročila, avtorji pa niso varčevali s čustvenimi oznakami. Prav osebne zgodbe ruskih ubežnikov so najverjetneje na bralstvo naredile največji vtis, saj je bila SZ predstavljana kot izredno zaprta država, katere uradnim podatkom ni verjeti, osebna pričevanja, pa so delovala kot popolna resnica. Izrazito individualne in osebne zgodbe so opisovale tragično življenje, mukotrpne poskuse vrnitve v domovino in nepopisno srečo ob prihodu. Objavljali pa so tudi pričevanja domačih in tujih komunistov, ki so po obisku SZ spremenili svoje prepričanje. Tudi ta pričevanja so imela velik vpliv: *»Bil je tedaj 'polnokrven komunist' in njegovo pričanje že nekaj zaleže,«* pogosto ugotavljajo v *Jutru*.

Časnika sta velikokrat pisala o kultu Stalinove osebnosti, o časteh, ki jih je bil deležen med zavedenim sovjetskim ljudstvom. Pisala sta o Stalinovi mladosti in njegovi osebnosti, predvsem pa sta vedno znova izpostavljala njegovo krutost. Spremljala sta njegovo

zdravstveno stanje in njegov strah pred atentatom. »Rdeči« Stalin je bil poosebitev boljševističnega režima, zato sta oba časnika pogosto uporabljala izraz »Stalinov režim« in »Stalinova diktatura«, za poimenovanja samega Stalina, pa sta uporabila veliko aktualizmov ki so nakazovali njegovo krutost in bili skrajno slabšalni.⁵⁴

Kadar so sovjetske oblasti sprejemale zakone, ki bi izboljšale ali vsaj uredile položaj ljudstva, sta *Slovenec* in *Jutro* to pogosto opisovala z ironijo. V *Slovenčevem* uvodniku z naslovom *Stalin išče človeka*, uvodničar ob koncu zapiše:

"Od stroja torej nazaj k človeku. Toda h kakšnemu človeku? Dosedaj se je namreč izkazalo, da komunizem ruši človeka. V komunizmu je človek postal žival brez imena, brezoblična in brezosebna masa. Božanstvo organizacije, ki ga je ustvarilo božanstvo tehnike, je oropalo človeka vseh osebnostnih vrednot in vrlin. Ideal je postal kolektiviziran človek, priklenjen z železno verigo na neko abstraktno idejo, na neko brezimno družbo, na maso, ki se ne da ne obseči, ne imenovati. Ta tiranija mu ne pusti ne časa, ne prostora, da bi se kakorkoli mogel razviti v določeno osebnost, skratka, v človeka.« (S 12. 5. 1935)

Kultura, znanost, tehnika in šport

Kljub temu, da velik del prispevkov kaže negativno podobo SZ, je povsem drugače na področju kulture, kjer oba časnika priznavata veliko umetniško vrednost sovjetskim pisateljem in umetnikom. Obveščata o najnovejših delih in prevodih ruskih pisateljev ter prevodih slovenskih pesnikov v ruščino (leta 1937 *Jutro* v rubriki *Kulturni pregled* poroča o prevodu zbirk Klopčiča, Župančiča, Kosovela in Seliškarja). Kljub temu, da so bili takratni pisatelji v službi sovjetskega režima, je bil odnos obeh časnikov do teh manj oster. Področje kulture je pri *Jutru* bolj razširjeno, piše tudi o »slavi ruskega baleta«, priznanih moskovskih glasbenikih, ruskih plesalcih in umetniških razstavah v Moskvi. Sočasno s pohvalami ruske kulture pa sta bila tako *Jutro* kot *Slovenec* zelo kritična do prepletanja kulture in režima ter sta opozarjala na nasilje nad sovjetskimi kulturniki – o tem piše leta 1936 *Slovenec* v prispevku z naslovom *Kaj se godi v sovjetskem raju*, ki ga podnaslovi *Stalin preganja tudi sovjetske pisatelje* (S 6. 9. 1936). Časnika sta na kulturnih straneh poročala tudi o vtisih priznanih mednarodnih pisateljev, ki so obiskali SZ. Pričevanja pisateljev svetovnega slovesa so namreč

⁵⁴ Več o preimenovanjih v poglavju stilne analize.

imela veliko težo in so tako soustvarjala ali krepila že oblikovana stališča. Zgoraj obravnavani primer Andréja Gida je bil le eden izmed mnogih, vendar predvsem v *Slovincu* najbolj poudarjen, saj so kmalu po izidu Gidove *Vrnitve iz Sovjetske zveze*, v podlistku leta 1937 v trinajstih nadaljevanjih objavili prevele odlomke potopisa. Leto kasneje je prav tako *Slovenec* objavil pričevanja francoskega pisatelja s podobno usodo, Rolanda Dorgélesa, ki je svoje vtise zbral v delu *Kaj sem doživel v Rusiji*.

Jutro pogosto v rubriki, namenjeni filmski umetnosti, z občudovanjem piše o sovjetski filmski industriji in »vodilnem napredku ruskega filma«. Ob prihodu novih ruskih filmov v Ljubljano avtor zapiše, da »ruski filmi zmagujejo po vsem svetu« in da je njihov uspeh »v svojstveni globoki umetnosti, pri kateri jezik prav za prav ne igra nobene vloge. Bistveno je: živa gluma, prvovrstna godba, mojstrska fotografija, v vsakem pogledu na svojevrsten način in v najfinejših odtenkih tolmačena vsebina /.../« (J 27. 5. 1935). Dve leti kasneje avtor v rubriki obžaluje, da so »ruski filmi v Ljubljani redki gostje« in zapiše, da ima tamkajšnja filmska industrija »na izbiro igralcev in talentov, kakor noben, prav noben drug narod na svetu" (J 16. 1. 1937). V istem članku se avtorju presenetljivo zapiše tudi pozitivna sodba o sami SZ; opisovani film govori namreč o Romih in avtor se sprva sprašuje po vzrokih, nato ugotovi: »Film ima tendenco. Seveda jo ima. Še prav drzno: nova Rusija hoče tudi cigane, najbolj trdovratne potepuhe, spraviti k poštenemu življenju, vrniti jih zemlji, prikleniti na stalno domačijo.« Povezovanje »nove Rusije« in »poštenega življenja« je glede na dotedanjo naravnost *Jutra* do SZ novost in izjema. Od leta 1938 je v *Jutru* poročanja o filmu vedno manj, istega leta pa v *Slovincu* ravno uvedejo rubriko *Iz filmskega sveta*.

Tudi na področju športa in znanosti je SZ pogosto deležna hvalnic. Na športnih straneh je največ prostora v povezavi SZ namenjenega šahu, predvsem ob svetovnih šahovskih prvenstvih (npr. februar in marec 1935). Oba časnika priznavata svetovno premoč »zelo nadarjenih moskovskih mojstrov« (S 3. 3. 1935) šaha, s tem da jim *Jutro* posveča več pozornosti – poleg poročil o šahovskih turnirjih objavlja tudi portrete velikih sovjetskih šahistov, njegov dopisnik s šahovskih turnirjev pa je slovenski šahovski vele mojster Vasja Pirc, ki piše, da je v SZ »šah prava narodna igra in umetnost, v časih tako kakor pač nikjer drugje na svetu« (J 16. 2. 1935) in »organizacija turnirja [v Moskvi] v vsakem oziru vzorna, še daleč preko okvira, ki je na mednarodnih turnirjih običajen« (J 17. 3. 1935).

Oba časnika sta skoraj vsakodnevno poročala o rekordnih sovjetskih polarnih ekspedicijah,

znanstvenih poskusih, večkratnih poletih v stratosfero, pripravah na polet na Luno, preletih atlantskega oceana, prvem poletu čez severni tečaj itd. Hvalila sta iznajdljivost in pogum sovjetskih raziskovalcev ter sposobnost sovjetskih inženirjev, predvsem ob gradnji nove podzemne železnice in končanju prekopa Moskva-Volga⁵⁵. Med uspehe sta časnika prištevala tudi odkritja nahajališč naravnih bogastev; *Slovenec* članek o najdbi žile kremena in žile zlata v rudnikih naslovi *Srečna Rusija* (S 18. 4. 1935).

Medtem ko *Slovenec* večinoma predstavlja le dejstva in navadno poroča bolj zadržano, se *Jutro* nad odpravami na severni tečaj naravnost navdušuje ter jih pogosto in podrobno spremlja: junija 1936 kar v štirih vesteh v nadaljevanju poroča o »junaških dejanjih«⁵⁶ sovjetske ekspedicije, v treh prispevkih pa opisuje podvig »junaških«⁵⁷ in »pogumnih«⁵⁸ letalcev iz Rusije v Ameriko, septembra 1937 zapiše, da se more »sovjetsko letalstvo letos ponašati s celo vrsto velikih dejanj. /.../ Velike uspehe izkazujejo tudi sovjetske letalke /.../ Kar se pa tiče skakanja s padali, so Rusi, kakor znano, sploh neprekosljivi.« *Jutro* poroča tudi o dosežkih v medicini, na primer prvi uspešni operaciji na srcu in odkritju zdravila proti kugi, o čimer v *Slovencu* ne izvemo ničesar.

Neporočevalska besedila

Prispevke o Sovjetski zvezi, ki jih uvrščamo v publicistiko, vendar nimajo značilnosti poročevalske zvrsti, smo zasledili v obeh časnikih, vendar pogostejše v *Slovencu*. To so predvsem posmehljive anekdote o Stalinu in vodilnih sovjetskih politikih ter njihovih ženah, karikature in šale na račun sovjetskega življenja. Tako je pod naslovom *Sovjetskoruske zgodbe* in podnaslovom v oklepaju (*V dovtipu se zrcali resničnost*) zbranih šest šal na račun tamkajšnjih slabih življenjskih razmer, boljševističnih parol, judov in neuspešnih petletk.

Povzetki vsebinske analize

Časnika *Slovenec* in *Jutro* sta skušala podajati celostno (a večinoma enostransko) podobo SZ, saj sta poročala o vseh področjih sovjetskega življenja – od politike in gospodarstva do sovjetskega vsakdana, stanja družbe, kulture, znanosti in športa. Izjema je leto 1939, ko se številčno bistveno zmanjšajo nepolitični prispevki, saj je vsa pozornost časnikov usmerjena v sovjetsko zunanjo politiko in njeno zvezo z nacistično Nemčijo; *Jutro* je v tem času izhajalo celo v dveh posebnih izdajah. Prav poročanju o političnih dogodkih sta časnika namenila

⁵⁵ Poročanje obeh časnikov se ob vprašanju omenjenga prekopa močno razlikuje, zato bomo oba prispevka podrobneje analizirali v poglavju stilne analize.

največ prostora in se pri tem pogosto naslanjala na tuje vire in politične analize, ki pa sta jih izbirala tako, da so te odsevale tudi prepričanje *Slovenca* in *Jutra* in sicer predvsem negativno, zaznati pa je tudi protijudovsko nastrojenost. Čeprav se pisanje o političnih dogodkih v Sovjetski zvezi v *Slovincu* in *Jutru* ne razlikuje v veliki meri, je slednje kljub vsemu določene dosežke sovjetske politike označilo pozitivno, med tem ko so v *Slovincu* tudi uspehi večinoma postavljeni v negativen kontekst. Bolj kakor ob pisanju o političnih dogodkih, se odnos časnikov razlikuje ob pisanju o sovjetskem vsakdanu. Oba sta sicer slikala podobo Sovjetske zveze kot države, v kateri nad ljudstvom vlada popolna represija, vendar *Slovenec* pogosteje kakor *Jutro* orisuje sovjetsko življenje izrazito negativno, pri čemer se največkrat ustavi ob sovjetski družinski politiki in razvrednotenju družine. *Jutro* na drugi strani pozdravlja sovjetsko enakost med spoloma. Oba poročata o zatiranju verske svobode, pri čemer *Slovenec*, ki o tej temi poroča intenzivneje, v verski nesvobodi vidi popoln propad moralnih vrednot. Oba časnika sta na čustva bralcev skušala vplivati tudi prek izrazito čustvenih intervjujev, ki so pričali o bedi sovjetskega ljudstva. Odstopanje od ustaljene negativne podobe Sovjetske zveze smo tako v *Slovincu* kot *Jutru* zasledili ob poročanju o sovjetski kulturi, ki ji oba večkrat priznavata odličnost, čeprav opozarjata na represiven odnos države do kulturnikov. Tudi poročanje o športnih uspehih in znanstvenih dosežkih je pozitivno, bolj pogosto in temeljito pa o njih piše *Jutro*.

2.2 STILNA ANALIZA

»Jezikoslovna stilistika obravnava stil kot zmožnost posameznikove namerne izbire in urejanja jezikovnih sredstev, ki sodelujejo pri nastajanju besedila. /.../ Vsako sporočanje je rezultat namernega, k cilju usmerjenega izbora med sredstvi jezikovnega sestava,« piše Monika Kalin Golob (2002: 31) ob raziskovanju razžalitev v tiskanih medijih. Jezikovna sredstva so v besedilih torej izbrana zavedno, z določenim namenom, in podoba ubesedenega je rezultat tega izbora. V poglavju stilne analize bomo ob predpostavki, da je bil splošni namen uredništev v dnevnikih med obema vojnama prikazovanje negativne podobe sovjetskega politično-družbenega sistema, iz pregledanih prispevkov v *Slovincu* in *Jutru* skušali ugotoviti, s katerimi jezikovnimi sredstvi avtorji dosegajo ustvarjanje večinoma negativne podobe Sovjetske zveze. Dotaknili se bomo tudi na Sovjetsko zvezo nanašajočih se naslovij ter ob koncu podali analizo treh prispevkov, ki nazorno kažejo, na kakšen način so

tvorci besedil želeli vplivati na bralce.

V skladu s Toporišičevo delitvijo publicistične besedilne vrste na presojevalna besedila, leposlovno nadahnjena besedila in poročevalna besedila, deli Korošec (1998: 12) slednja glede na njihovo bodisi informativno bodisi interpretativno funkcijo. Namen prve je zgolj prenesti sporočilo, druga besedila pa vzpostavljajo stik z naslovnikom, pri čemer uporabljajo subjektivna jezikovna sredstva. Podobno govori Manca Košir (1988: 63) o dveh zvrsteh znotraj poročevalstva, informativni in interpretativni. Monika Kalin Golob (1999) publicistiko označuje kot publicistično funkcijsko zvrst, njena podzvrst pa je *poročevalstvo*, definirano kot »dejavnost dnevnškega poročanja« (Kalin Golob 1999: 190), ki ga sestavljata *poročevalna* (Košir: informativna) in *presojevalna* (Košir: interpretativna) poročevalska besedila. Značilnost poročevalskih besedil je, da se v njih uresničujejo jezikovne posebnosti, označene kot *poročevalski stil*. V ospredju stilistike poročevalstva je »funkcija, tj. status, ki ga podelimo jezikovnemu sredstvu v skladu z namenom sporočanja« (Korošec 1998: 12).

Ob pregledu časnikov *Slovenec* in *Jutro* med letoma 1935 in 1940 opazimo, da tako natančnih razmejitev med informativnostjo in interpretativnostjo, torej med poročevalnimi in presojevalnimi poročevalskimi besedili, še ni. Kljub temu, da se v drugi polovici tridesetih let že dosledno uporabljajo novinarski žanri (vest, članek, intervju, uvodnik, reportaža, ocena, poročilo ...), se znotraj vrst funkciji prepletata. V poročilih, ki naj bi bila informativna, izbor jezikovnih sredstev pogosto kaže prisotnost in pristranskost avtorja oz. nakazuje svetovnonazorsko vodilo uredništva časopisa, hkrati pa so stilemi nemalokrat zavajajoči. Pod zunanjo podobo vesti ali poročila se mestoma tako pojavlja izrazito interpretativno besedilo. Tu je treba upoštevati komunikacijsko situacijo oz. okoliščine sporočanja, ki jih Košir opredeljuje kot »družbenopolitični kontekst določenega prostora in časa, za katerega so značilne številne svojskosti« (1988: 46). Upoštevati je torej treba, da je bila v Sloveniji v tridesetih letih novinarska sfera prepletena s politično, kar se je odražalo tudi v drugače informativnih novinarskih žanrih.

2.2a STILNI POSTOPKI

Namen stilnih postopkov je doseganje večjega učinka sporočila in stika poročevalca z

bralcem. Stilno zaznamovane prvine so bile med vojnama odraz ideoloških bojev in so zaradi prepletenosti novinarstva s politiko imele izrazito vplivajnsko funkcijo. Z rabo zaznamovanih besed je uredništvo namreč želelo očrniti nasprotno misleče tabore in njihove ideje ter prepričati bralce v pravilnost svojih. Analiza zaznamovanih jezikovnih sredstev je otežena zaradi časovne oddaljenosti, saj so se v sedmih desetletjih nekatere vrednostne oznake pomensko lahko spremenile oz. intenzificirale zaradi spremenjenih družbenih okoliščin in razvoja slovenskega jezika.

Z rabo stilno zaznamovanih sredstev lahko avtor izraža svoje mnenje izrecno ali neizrecno prek aktualizmov. Aktualizacija v poročevalstvu pomeni »novo, svežo, posebno, nenavadno uporabo jezikovnih sredstev za doseg posebnega učinka« (Korošec 1998: 15). Aktualizmi (tropi, figure, čustveno, časovno in zvrstno zaznamovane besede) so prvinsko namenjeni enkratni uporabi in služijo bodisi popestritvi besedila bodisi izražanju mnenj avtorja. Z aktualizacijo avtor navezuje stik z naslovnikom, »da bi sprožil njegovo razumsko in čustveno dejavnost« (Korošec 1998: 17). Na podlagi vsebinske analize iz prejšnjega poglavja smo izločili pet tem, znotraj katerih bomo ugotavljali, na kakšen način so avtorji izražali svoje mnenje. V prvo skupino smo uvrstili opisovanje Stalina, druga skupina zajema stilna sredstva, nanašajoča se na boljševizem, tretja na vodstvo Sovjetske zveze, četrta na Sovjetsko zvezo samo, peto skupino pa tvorijo stilno zaznamovana sredstva za opisovanje sovjetskega ljudstva.

Stalin

Ob opisovanju sovjetskega vodstva, komunizma in Stalina je v obeh časnikih najpogostejši levi prilastek *rdeč*. Ker rdeča barva simbolizira komunizem, ga tu obravnavamo kot manj zaznamovano jezikovno sredstvo kadar v povedi stoji zgolj kot popestritev drugače nezaznamovanega besedila in zamenjuje pridevnik *komunističen* – na primer metonimije *rdeče vodstvo* v smislu komunističnega vodstva, *rdeča Rusija* v smislu komunistične Rusije in *rdeči Stalin* ter *rdeči diktator* v smislu voditelja sovjetskega komunizma. Pogosto prilastku *rdeč* sledi osebek, ki sicer ni zaznamovan, a besedi skupaj tvorita nov, zaznamovani pomen. Takšni sta na primer vossianski antonomaziji *rdeči car* in *rdeči Napoleon* kot preimenovanje Stalina, ki izraža mnenje avtorja, saj ta v prvem primeru nakazuje, da je se je sovjetski režim pod Stalinom spremenil v svoje nasprotje, v ureditev, proti kateri so se sovjetski komunisti v osnovi borili, v drugem primeru pa je Stalin tudi zaradi svoje agresivne osvajalske politike izenačen s francoskim generalom in cesarjem Napoleonom. Eno izmed preimenovanj,

izpeljanih iz enačenja z Napoleonom (pri čemer je tertium comparationis osvajanje tujih dežel), je tudi *ruski Bonaparte*, ki smo ga zasledili v *Jutru*. V *Slovincu* se leta 1937 pojavi enačenje Stalina s krutima ruskima carjema Ivanom Groznim in Petrom Velikim. Sprva uporabljajo avtorji za izražanje primerjave vezna člena *kot* in *kakor*, ko pa se enačenje Stalina z omenjenima carjema ustali tudi pri bralstvu, ga kar neposredno poimenujejo *naslednik Ivana Groznega*, *Stalin Grozni*, *Stalin Veliki* in *boljševiški Ivan Grozni*. V *Jutru* teh primerjav nismo opazili. Ob pregledu prispevkov, v katerih se kaže stališče tvorcev besedil do Stalina, smo opazili, da avtorji navdih za aktualizme črpajo predvsem iz dveh Stalinovih značilnosti – krutosti in volje po oblasti. Na osnovi teh dveh značilnosti, ga poimenujejo *surovi rabelj*, *samodržec* in *jekleni mož*, njegovo delovanje pa kot *krvavo samovoljo tirana*.

Ob opisovanju Stalina so v besedilih najmanj zaznamovane perifraze kot *Georgijec Stalin* in *diktator Stalin* ter antanomazija *kremelski diktator*, katerih namen je izogib ponovitvam in so zato le okras v besedilu. Povsem drug namen pa imajo izrecna preimenovanja, ki jih mestoma lahko uvrščamo med razžalitve. Pogostejša in bolj neposredna so v *Slovincu*, med njimi pa zagotovo izstopajo aktualizirana preimenovanja Stalina v *Hudiča*, *Satana* in *georgijskega demona*. V članku z naslovom *Satan vodi ples* (S 19. 5. 1935) tako beremo: »V zelo zanimivem času živimo, kaj ne? Satan sam predseduje plesu, on sam vodi orkester in predvsem se zanima za blagajno.« Tudi v *Jutru* je pogosta raba slabšalnih izrazov, ki pa so redko tako nazorni kakor v *Slovincu*. Avtorji stileme zajemajo tudi iz izrazja psihologije, ko sovjetskega vodjo v *Slovenčevem* članku že v naslovu *V Rusiji vlada norec* (S 6. 3. 1938) označijo za norega ter pišejo, kako *Stalin divja*, v *Jutru* pa članek v katerem opisujejo Stalinove čistke naslovijo *Blazno besnenje boljševiškega diktatorja* (J 16. 6. 1937).

Boljševizem

Zaradi že omenjenega strahu pred vzponom komunizma v Evropi in vedno glasnejši komunistični dejavnosti tudi na Slovenskem, sta časnika *Slovenec* in *Jutro* v svojih večinoma presojevalnih poročevalskih besedilih največ pisala o negativnih platih in destruktivnosti komunizma kot sistema, pri čemer sta rabila izrazito subjektivna in slabšalna jezikovna sredstva. Med drugim sta ga opisovala kot *boljševiško tiranijo* in *pobesneli marksizem*. Iz sobesedila prispevkov je razvidno, da sta zgoraj omenjeni prevladujoč prislov *rdeč* mestoma rabila kot prenesen pomen pridevnika *krvav*. Besedna zveza *rdeči komunizem* je tako ob pisanju o Stalinovih čistkah in likvidacijah pomenila *krvavi komunizem*, pojavi pa se tudi

zveza krvavi teror. Ker je bil *Slovenec* glasilo slovenskega katolištva, so avtorji v njem pogosto uporabljali aktualizme, vezane na katoliško sfero – komunizem so označevali kot *prekletstvo Moskve*, *rdeči pekel*, *rdeči ogenj* in *brezbožni materializem*, pojavi se tudi besedna zveza *brezbožna perversnost komunizma*, sklepanje političnih paktov s Sovjetsko zvezo pa v enem izmed uvodnikov poimenujejo kar *zveza z vragom*. Zaradi njegove ateistične naravnosti komunizem pogosto označujejo z besedo *barbarstvo*: *komunistično barbarstvo*; *rdeče barbarstvo*; *barbarski in nezaslišan režim*; *to ni kultura, ampak barbarstvo*. Z omenjenimi stilemi je uredništvo skušalo vplivati na svoje bralstvo, ki je bilo večinoma katoliško in zato toliko bolj dovzetno, saj so imele omenjene besedne zveze nanj večji čustveni vpliv in so hitreje vzbujale izrazit odpor, kakor bi ga vzbujale med bralstvom liberalno usmerjenega *Jutra*. Slednje je bilo pri rabi slabšalnih besed bolj zadržano, komunizem je označevalo kot *boljševiški eksperiment*, *komunistično nevarnost* in *komunistični teror*. Stališča avtorjev so razvidna predvsem iz rabe ekspresivnih glagolov in glagolnikov, na primer *rovarjenje* *komunistov*, ki so se *vrgli* na *delavstvo* in *komunistično hujskanje*, prek katerih bralstvu namigujejo na zvijačno in zahrbtno delo sovjetskega komunizma. Ob pogostem poročanju o mednarodnem delovanju Kominterne in *zahrbtnega razdiralnega dela komunizma Slovenec* piše, da *Moskva zastruplja* in *lovi mlado in staro inteligenco* (Moskva je v tu metonimija sovjetskega komunizma), da *ponavljajo lažniva komunistična usta lepe parole*, na drugih mestih pišejo kako *Kominterni spletarki* in *sovjetska politika prede svoje mreže po Evropi* ter da bi slovensko delavstvo *moralo tudi iz narodnostnega vzroka pokazati hrbet marksizmu in ga iztrebiti iz svojih vrst*. Pri zadnjem primeru je viden tudi neposreden apel na naslovnika z rabo naklonskega izraza *morati*. Apelov bralcem je precej v zaključkih uvodnikov obeh dnevnikov, ki so pogosto udarni in v prvi osebi množine pozivajo k uporabi proti komunizmu: »Na nas je, da pokažemo, da državnikom brez glave pokažemo, da se, kar je pri nas krščanskega, ne da vloviti na trnek s Kremlja.« (S 5. 4. 1935) Odnos do boljševizma se prek izbora izrazja kaže tudi v besedilih, ki naj bi bila poročevalna poročevalska besedila, torej izključno informativna. Zgleden primer je zaključna poved članka z naslovom *Pakt z boljševizmom*, ki je bil objavljen na drugi strani časopisa *Slovenec*, namenjeni tujim političnim vestem. V članku novinar poroča o dogovorih francoske vlade o paktu s Sovjetsko zvezo, čemur očitno nasprotuje, saj zaključuje: »Boljševizem je ruski narod *poteptal s surovo silo* in se na njegovem *truplu* ironično *posmehoval* 'narodu, ki je preostanek kapitalističnega veka', na mesto katerega je ruska revolucija postavila razred in diktaturo politično organiziranega razreda, ki mu je *povrhu sedel za vrat še breznarodni žid*.« (S 29. 2. 1936) V citirani povedi z izborom zaznamovanih

jezikovnih sredstev tvorec besedila jasno odraža svoje odklonilno mnenje.

Sovjetsko vodstvo

Ob pisanju o najvišjih uradnikih Sovjetske zveze sta oba časnika rada poudarjala, da so ti večinoma judje ter jih slikala v izrazito negativni luči. Poimenovala sta jih *poklicni židovski revolucionarji*, *boljševiški židovski intriganti* in *judovski boljševiški mogotci*. Beseda *mogotec*, ki jo SSKJ (2002) označuje s kvalifikatorjem ekspresivno, je bila pogosto prisotna v povsem informativnih besedilih. Časnika sta skušala ves čas opozarjati na socialne razlike v SZ in bogatenje vodstva na račun proletariata, z rabo stilno zaznamovanega izraza pa sta podajala tudi svoje (odklonilno) stališče, s čimer je besedilo postalo le navidez informativno. *Slovenec* je sovjetsko vodstvo opredelil s pridevnikom *požrešno*, poleg zvez *moskovski mogotci* in *boljševiški mogotci*, pa sta oba časnika sovjetski političen vrh ironično preimenovala tudi v *sovjetsko aristokracijo*, *rdeče milijonarje* ter se nanje nanašala z zvezo *Gospodje Boljševiki*. V enem izmed bolj zaznamovanih *Slovenčevih* uvodnikov, ki nosi aktualizem že v naslovu *Trnki s Kremlja* (S 5. 4. 1935) in govori o sovjetskem mednarodnem delovanju v Evropi, uvodničar sovjetske odposlanca označi za *skupino brezbožnih boljševiških trinogov* in *apostole svetovne revolucije*, ki jim je Evropa (kasneje v besedilu preimenovana v *prostitutko, ki se imenuje politična Evropa*) odprla vrata v svoje hrame in jim dovolila, da jo *zastrupljajo s svojim komunističnim lekom*. V *Slovincu* smo zasledili tudi eno najbolj nazornih slabšalnih preimenovanj sovjetskega vodstva, ki z nizanjem levih prilastkov močno učinkuje na čustva bralca besedila. Avtor jih je namreč ob pisanju o sovjetski verski problematiki preimenoval v *svežo krščansko krvjo oškropljene židovske komisarje v sovjetski Rusiji*. Kljub časovni oddaljenosti obravnavanih letnikov časnikov in zato oteženega odkrivanja neologizmov, lahko predvidevamo, da sta vsaj besedi *moskovitarji* in *komunajzarji* neologizma, saj v Glonarjevem slovarju iz leta 1936 še nista bili zapisani (uvrščeni pa nista niti v SSKJ (2002)), hkrati pa po njima pred medvojnimi obdobjem najverjetneje tudi ni bilo tolikšne potrebe. Stilema *moskovitar* in *komunajzar* zaradi obrazila *-ar* namreč obravnavamo kot slabšalni poimenovanji, izrazit odklonilen odnos do SZ in njenega sistema pa se je stopnjeval prav v medvojnem obdobju.

Sovjetska zveza

Zaznamovano izrazje, rabljeno ob pisanju o Sovjetski zvezi kot zvezi socialističnih republik, je precej podobno stilemom, obravnavanim v prvih treh skupinah. Prevladujejo pridevniki *rdeče*, *boljševistično*, *komunistično*, *diktatorsko* in *sovjetsko*, ekspresivno besedje ter slabšalni

izrazi, ki nakazujejo na krutost in napačnost sovjetskega sistema. Treba je omeniti, da Sovjetske zveze nikoli ne poimenujejo s to besedno zvezo, temveč jo največkrat posplošijo kar v Sovjetsko Rusijo, Rusijo ali okrnijo celo le v Moskvo. V *Slovincu* so predvsem pogosta metaforična preimenovanja, imenujejo jo na primer *največji krvoses sveta*, s čimer poudarijo, da se SZ preživlja na račun drugih držav, hkrati pa ponovna raba izpeljanke iz besede *kri* bralce opomni na sovjetsko krutost. Na drugem mestu zvezo s SZ označijo kot *zvezo z Vragom*. Ob pisanju o mednarodnem delovanju v *Slovincu* pišejo, da se *zločinski prsti boljševiške Rusije stegujejo po Evropi*, kjer poleg zaznamovanega pridevnika v obliki prilastka uporabijo tudi personifikacijo. Že leta 1935 se v obeh časnikih najpogosteje pojavlja ironično poimenovanje SZ kot *komunistični/sovjetski/boljševiški/ruski/diktatorski* ali *židovski »raj«* in *»paradiž«*, ko pa se ta preimenovanja očitno ustalijo, v *Slovincu* zasledimo tudi podobno preimenovanje brez navednic *Obljubljena dežela*. Prav tako v *Slovincu* smo večkrat zasledili ironično ponovitev klišeja *cediti se med in mleko (tako se v Rusiji cedita med in mleko)*. Zaradi vse večje moči oblasti je SZ pogosto zbadljivo preimenovana tudi v *rdeče carstvo* ali *Stalinovo kraljestvo*.

Sovjetsko ljudstvo

Če so si izbrana jezikovna sredstva prvih štirih skupin precej podobna, pa to ne velja za opisovanje sovjetskega ljudstva. V prejšnjih skupinah časnika skušata pri svojih bralcih vzbuditi odpor, zgražanje in strah, opisovanje sovjetskega ljudstva pa je usmerjeno v drugačna čustva, avtorji z ljudstvom sočustvujejo in skušajo svojim bralcem prikazati vso bedo sovjetskega življenja ter s tem vzbuditi njihova čustva. Delavstvo in kmete v obeh časnikih največkrat preimenujejo v *sužnje*, ki jim za povečanje vpliva dodajo različne prilastke ter tvorijo besedne zveze kot *rdeči sužnji*, *bedni sužnji*, *Stalinovi sužnji*, *ubogi sužnji*. V *Jutru* celoten sovjetski narod izrecno poimenujejo *nesrečni ruski narod*, v *Slovincu* pa neizrecno kot *tlačanstvo rdečega carja*, pri čemer je iz sobesedila razvidno, da se beseda *tlačanstvo* zaradi izkoriščanja nanaša na sovjetsko ljudstvo, besedna zveza *rdeči car* pa je med bralstvom najverjetneje že ustaljena in pomeni sovjetskega vodjo Stalina. Pogosto preimenovanje delavstva z ironičnim izrazom v navednicah *»izvoljenci«*, se nanaša na dejstvo, da naj bi v SZ vladala diktatura proletariata, a v resnici ni tako. Odklonilno stališče avtorjev besedil se kaže prek izbora jezikovnih sredstev ob opisovanju ukrepov vlade do delavstva, ki jih opisujejo z besedami *grozodejstva* in *komunistična tolovajstva*, delavski vsakdan pa poimenujejo *molčeče trpljenje* in *suženjstvo svobode*.

Povzetki analize stilnih postopkov

Podoba Sovjetske zveze, ki sta jo ustvarjala časnika *Slovenec* in *Jutro*, je glede na rabljena jezikovna sredstva v obravnavanih prispevkih večinoma res negativna, na kar kaže že pregled rabljenih ekspresivnih glagolov: *zastrupljati*, *rovariti*, *iztrebiti*, *divjati*, *presti mreže*, *hujskati*, *spletkariti*, *izlivati strup*, *naščuvati* itd. Učinek, ki sta ga časnika skušala doseči, je splošno obsojanje in odpor do politično-družbenega sistema Sovjetske zveze. Medtem ko sta ob poročanju o sovjetskem političnem vrhu in sistemu časnika pri svojih bralcih skušala z izborom jezikovnih sredstev vzbuditi odpor, zgražanje in strah, je opisovanje sovjetskega ljudstva usmerjeno drugam, saj avtorji dajejo vtis, da z ljudstvom sočustvujejo in svojim bralcem prikazujejo vso bedo sovjetskega življenja ter skušajo s tem vzbuditi njihovo sočutje, pri čemer velikokrat delujejo že patetično. Značilna je tudi velika intenzifikacija stilotvornih sredstev, od več vrst aktualizmov do neposrednih apelov na naslovnika, ki prevladujejo v udarnih zaključkih uvodnikov obeh dnevnikov, kjer uvodničarji v prvi osebi množine pozivajo k uporabi proti komunizmu.

Za izražanje ironije, se avtorji *Slovenca* in *Jutra* pogosto zatekajo k rabi narekovajev. Slovenski pravopis (2001: 51) med drugim rabo narekovaja določa za izražanje posebnega pomena, položaja ali vrednosti posamezne besede ali besedne zveze. Korošec ugotavlja, da so tu zajeti ekspresivni in pogovorni frazemi, »o katerih tvorec meni, da mora na njihovo stilno zaznamovanost opozoriti,« (1998: 122) vendar v naših primerih ni tako, saj besede v navednicah v svoji osnovi niso zaznamovane, temveč jim zaznamovanost prinaša prav navednica sama: *komunistični »raj«*; *boljševiški »paradiž«*; *stvaritelji »novega srečnega življenja«*; *»mir«* *boljševizma* ipd. v pomenu ironije. Besede tako dobijo torej prav nasproten pomen, kot ga nosi leksem v narekovajih. Iz sobesedila je razvidno, da je ironična tudi ponovitev klišeja *cediti se med in mleko*.

Avtorji najbolj pogosto vrednotijo s pridevniki v vlogi levih prilastkov. Pridevniki kot *rdeč* in *boljševističen* včasih služijo zgolj popestritvi besedila, velikokrat pa je iz sobesedila razvidno, da so prevzeli slabšalno vlogo. Pogosta je raba povsem slabšalnih pridevnikov, na primer *pobesneli marksizem*, *krvava samovolja tirana*, *krvavi teror*, *zahrbtno in razdiralno delo komunizma*, *požrešno sovjetsko vodstvo*, pri opisovanju sovjetskega ljudstva pa predvsem pridevniki *ubog*, *beden*, *lačen*, *razcapan* in *nesrečen* z namenom vzbuditi sočutje. Z enakim namenom sta rabljena tudi frazema *trnjeva pot* in *mrtvaški ples*. Najbolj pogosta metafora za

sovjetsko ljudstvo je *sužnji*, za boljševizem *pekel*. Pomenljiva so preimenovanja, ki odkrito kažejo na odnos do ubesedenega. Z leti se v obeh časnikih količina preimenovanj in njihova negativna konotacija povečuje. Sovjetsko zvezo ironično preimenujejo v *Obljubljeno deželo* in metaforično *največji krvoses sveta*, Stalina v *Hudiča*, *Satana* in *georgijskega demona*, Boljševizem v *prokletstvo Moskve*, *rdeči pekel* in *rdeči ogenj*, sovjetsko ljudstvo pa v *tlačanstvo rdečega carja*. Analiza je odkrila tudi dva možna neologizma, *moskovitarji* in *komunajzarji*, ki jima obrazilo *-ar* daje slabšalen pomen.

2.2b NASLOVJE

Podoba Sovjetske zveze, kot jo skušata ustvariti časnika *Slovenec* in *Jutro* se najlepše zrcali ob pregledu njunih naslovij. »Poročevalska besedila se berejo prek naslovja,« (Kalin Golob 2003: 231) zato ima izbor jezikovnih sredstev tu poseben pomen, prek njih se namreč odražata namen in funkcija naslova. Korošec (1998) v poročevalstvu loči tri funkcije naslovov: *poimenovalno-informativna funkcija* se nanaša na besedilo in poimenuje njegovo temo; naslovi z *informativno-stališčno funkcijo* se prav tako nanašajo na besedilo, vendar je v njih izpostavljeno stališče avtorja (čeprav le v odtenkih); tudi *pozivno-pridobivalna funkcija* lahko vsebuje prvine informativne funkcije in odraz avtorjevega mnenja, poleg tega pa predvsem odraža zahtevo ali poziv avtorja oz. uredništva bralstvu.

V časnikih *Slovenec* in *Jutro* smo zasledili naslove, ki sicer ustrezajo vsaki izmed treh funkcij, vendar, če ob strani pustimo naslove kratkih vesti (ti imajo vedno poimenovalno-informativno funkcijo: *Nova ustava Sovjetske zveze* (J 17. 1. 1936), *Litvinov strmoglavljen* (S 5. 5. 1939)), lahko v veliki večini naslovov prepoznamo bodisi informativno-stališčno bodisi pozivno-pridobivalno funkcijo. Slednja je pogostejša v uvodnikih, medtem ko je prva neizbežna pri skoraj vsakem besedilu, ki slika podobo življenja v Sovjetski zvezi.

Več aktualiziranih naslovov s *pozivno-pridobivalno funkcijo* je zaznati v *Slovincu*, kjer so naslovi te vrste pogosto opremljeni s klicajem. Slovenski pravopis (2001) določa rabo klicaja na koncu želelnih in velelnih povedi le, kadar so te čustveno obarvane, torej zaznamovane. Ločilo klicaj je v naslovjih nepričakovano in jim torej daje čustveno poudarjenost ter izraža »izrazito pozivno funkcijo« (Korošec 1998: 112). Tak je na primer naslov uvodnika *Sovjetijo*

v *kleščeh*! (S 1. 1. 1936), v katerem uvodničar komentira vojaško pogodbo med Nemčijo in Japonsko, še bolj izrazit pa je naslov prispevka *Moskvi – srcu boljševizma – boj!* (S 26. 1. 1936), ki je bil objavljen v rubriki *Naš delavec*, za katero je tudi sicer značilna raba stilno zaznamovanih sredstev za izrecno izražanje odklonilnega odnosa do dogodkov v Sovjetski zvezi.

Informativno-stališčna funkcija se zelo odkrito kaže v naslovu članka *Naš sovražnik je komunizem* (S 15. 12. 1935), ki opisuje stanje verske svobode v Sovjetski zvezi. Tu avtor poleg neposrednega izražanja svojega odklonilnega stališča, le tega z rabo prve osebe množine razširi na stališče celotnega uredništva in celo vsega bralstva. Tudi (že zgoraj omenjen) aktualiziran naslov *Blazno besnenje boljševiškega diktatorja* (J 16. 6. 1936) je povsem zaznamovan in prek zaznamovanih besed izraža stališče avtorja do sovjetskega voditelja Stalina. Ob pisanju o sovjetskih volitvah, je uvodnik *Slovenca* naslovljen *Sovjetska volilna komedija* (S 15. 12. 1937) in s tem nakazuje na nepravilnosti volitev ter se jim hkrati z rabo besede *komedija* posmehuje in vrednoti. Med aktualizirane naslove z informativno-stališčno funkcijo lahko uvrstimo tudi naslov *20 novih radio postaj bo bruhalo komunističen strup po vsem svetu* (S 5. 1. 1936). Značilnost izražanja stališč v naslovju *Slovenca* v primerjavi z *Jutrovimi* naslovji, je raba narekovajev, s katerimi nezaznamovano besedo postavijo v ironičen kontekst: naslov »*Osvobojene*« *ženske v Sovjetiji* (S 15. 1. 1937) tako nakazuje, da je usoda tamkajšnjih žensk ravno obratna.

V obravnavanih številkah časnikov smo opazili tudi neuspele naslove, ki bodisi namensko ali nenamensko zavajajo oz. izpostavljajo sodbe, ki v besedilu niso utemeljene. Zavajajoč je na primer naslov članka *Boljševiška trgovina z ljudmi* (S 2. 9. 1936), ki opisuje upore v Ukrajini zaradi lakote, čeprav bralec iz naslova pričakuje, da bo izvedel, kako v SZ kupčujejo z ljudmi. Avtor skuša sicer kasneje naslov (neuspešno) upravičiti z navezovanjem na slabo stanje sovjetskega ljudstva, ki mora delati v tovarnah orožja, saj so v SZ povečali oboroževanje, namesto da bi poskrbeli za lakoto. Naslove, ki ne dobijo ustreznega pojasnila v besedilu, Korošec imenuje zastrti naslovi. Ti povzročijo, »da naslov izstopi iz okvira konvencije, se pravi iz ustaljenih navad pri branju časopisa, in povzroči motnje pri sprejemanju časopisnega poročila« (Korošec 1998: 149). Deli jih na prazne in hiperbolične časopisne naslove, pri čemer je pri slednjih izbor jezikovnih sredstev zavajajoč glede na besedilo (zgornji primer naslova je hiperboličen naslov saj večja dejansko pomembnost sporočila), pri praznih naslovih pa vsebinske povezave med naslovom in besedilom sploh ni. Primer praznega naslova smo

odkrili v dnevniku *Slovenec*, 17. 6. 1937, v besedilu, kjer nadnaslov *Ni čudno...* in naslov *Stalin bolan* nakazujeta, da bo prispevek obravnaval Stalinovo slabo zdravstveno stanje, ki da naj bi bilo že povsem očitno. Vendar podnaslov *Upori armade po številnih krajih Rusije* bralca zmede, saj je popolnoma nepovezan s svojim naslovom in nadnaslovom. V razširjenem sinopsisu, ki je od besedila ločen z odebeljenim tiskom, izvemo, da je Stalina pregledal dunajski strokovnjak in ugotovil, da je diktator resno bolan. Sinopsis se torej vsebinsko navezuje na naslov in nadnaslov, medtem ko se nadaljnje besedilo prične s povedjo »*Semkaj prihajajo vesti o nadaljnjih aretacijah v sovjetski Rusiji*« in se torej navezuje na podnaslov. Stalinovo zdravstveno stanje v nadaljevanju ni več omenjeno. Ker vsebinske povezave med naslovom in besedilom ni, lahko opisani primer naslova res uvrstimo med prazne naslove.

2.2c ANALIZA PRIMEROV

Namen analize primerov je prikazati, kako so avtorji prek izbora jezikovnih sredstev skušali vplivati na bralca. Analizirali bomo tri prispevke. Prvega, z naslovom *Suženjstvo svobode v rdeči Rusiji*, ki je bil objavljen v *Slovenecu*, smo izbrali zato, ker nazorno prikazuje povsem odklonilen odnos avtorja do Sovjetske zveze, drugi in tretji analizirani prispevek pa kažeta ubeseditev enakega dogodka (gradnja prekopa med rekama Moskva in Volga) na popolnoma različen način in s tem ustvarjanje dveh popolnoma različnih podob.

Suženjstvo svobode v rdeči Rusiji

Slovenec, 13. 8. 1935, str. 6.

Da bo prispevek pričal o negativnih podobah iz Sovjetske zveze, zrcali že v naslovu zapisan oksimoron *suženjstvo svobode*. V besedilu se avtor sklicuje na pričanja nemških inženirjev, ki naj bi pripovedovali o *lažnivi svobodi*, *suženjstvu svobode* in *peklu boljševiške Rusije*. Dogajanje v zadnjih letih označuje z aktualizmi, ki nosijo izrazito negativen pomen: *trnjeva pot*, *poslednje dejanje žaloigre*, *mrtvaški ples*, *mrtvaška pot ruskega naroda*, *proletarska gonja*. Delavstvo avtor ironično imenuje »*izvoljenci*«, pri čemer z dosledno rabo navednic nakazuje, da to v resnici niso, kar kasneje tudi razloži: »*Zares 'izvoljena' in 'višja' je le ena skupina: to so višji sovjetski uradniki, ki so po večini Judje; dalje čekisti in častniki Rdeče*

armade, ki na rovaš lačnih in razcapanih 'izvoljencev' živijo razkošno in požrešno.«

Svoja predvidevanja, ki pa jih posplošuje, ubesedi s »človek bi menil, da bo proletarska vlada poskrbela najprej za brezposelne«. Ob pisanju o tem, koliko gramov živil pripada posamezniku na dan, avtor v oklepaju doda: »Če so vsa ta živila zares na prodaj v trgovinah!« s čimer želi pri bralcih vzbuditi dvom v resničnost uradnih statističnih števil. Enak postopek ponovi, ko govori o nakaznicah, ki jih državljani prejemajo za živila, in v oklepaju doda: »Če jih res prejme – časih zaloge poidejo«. Po nizanju statističnih podatkov, za katere avtor ne navede njihovega vira, ugotovi: »V sovjetski Rusiji je torej kar nemogoče živeti – prehranjevati se, kaj pa šele obleči in obuti!«, pri čemer je raba klicaja tu zaznamovana.

Da bi avtor tembolj vplival na čustva bralca, opisuje sovjetske razmere s pomočjo negativnih primer: da z brezposelnimi ravnajo »ko z najhujšimi izvržki človeštva« in da delavstvo »biva v takih luknjah ko živali«. Slovar slovenskega knjižnega jezika (2002) označuje besedo *izvržek* v primeru besedne zveze *izvržek človeštva* s kvalifikatorjem *slabšalno*, beseda *luknja* v pomenu *stanovanja* pa nosi kvalifikator *ekspresivno*, torej čustveno zaznamovano, v našem primeru *slabšalno* zaradi dodatka *ko živali*. Stilno zaznamovan je tudi izraz, uporabljen v povedi »Delavca, ki v službi izostane en sam dan, /.../ pa vržejo iz stanovanja.« saj v SSKJ (2002) glagol *vreči* v besedni zvezi *vreči iz stanovanja* označuje kvalifikator *ekspresivno*. Za doseganje stilnih učinkov tvorec besedila posega tudi po ironiji, ko retorično vprašuje »Kako je z bolniki v sovjetskem paradižu?«, iz sobesedila pa je očitno, da je sovjetsko življenje vse prej kot *paradiž*. Ironičen je tudi vzklik »Takšna je 'enakost' svobodne Rusije!«.

Med besedilom se tretjeosebno pripovedovanje spremeni v drugoosebno, kar bralca navidezno vključi v opisovano dogajanje: »Zato pa videvaš v Rusiji, kako tekajo 'izvoljenci' vsi v razcapani, v človeka nevredni obleki,« kasneje pa se avtor zopet vrne k tretjeosebni pripovedi. Stilna posebnost avtorja je tudi ta, da zapiše pozitivno dejstvo, ki ga v naslednji povedi takoj ovrže: »Vsak delavec ima pravico, da ga zdravijo brezplačno in mu zato vse življenje odtegujejo po 10 odstotkov od plače. A čim kdo zboli, se ne zmeni nihče zanj.« Z izborom in rabo logičnih utemeljitev pisec besedila vpliva na bralca, da se mu zapisano zdi samoumevno in povsem resnično, posledično pa tudi sprejme mnenje avtorja. Slednji prispevek zaključuje z retoričnim vprašanjem, s katerim besedilo zaokroži, saj se vrne na svoje izhodišče v naslovu: »Kakšna je po vsem tem še svoboda v Rusiji? Ali ni to naravnost suženjstvo svobode?«

Pristanišče petih morij

Jutro, 4. 7. 1937, str. 3.

Besedilo obravnavamo tudi zato, ker se izbor jezikovnih sredstev v njem bistveno razlikuje od zgoraj omenjenih stilnih značilnosti opisovanja Sovjetske zveze. V prispevku avtor povečuje nov moskovski prekop čez reki Moskvo in Volgo in želi v svoje navdušenje pritegniti tudi bralce. Na njihova čustva vpliva z vrednotenjem opisovanega prek rabe stilno zaznamovanih sredstev, predvsem s pridevniki in njihovimi presežniki: *lep, najlepši, hiter, ponosen, genialen, smotrni, duhovit, velik, največji, najrodovitnejši, prekrasen*. Da bi bralce navedel k sebi enakim zaključkom, se tvorec besedila zateka tudi k »razumskim utemeljitvam« (Kalin Golob 2000: 370) oz. logičnem utemeljevanju in niza ter izbira statistične podatke ter trditve, s katerimi vpliva na njihovo objektivizacijo upovedanega.

V besedilu pisec podrobno oriše izgrajeni prekop, ki je prestolnico povezal z obema severnima in Kaspijskim morjem z *lepo, hitro in kratkovodno potjo*, ter opisuje njegove prednosti. Poimenuje ga *pravo čudo moderne tehnike*, ki je delo domačih ruskih inženirjev, na kar so v Moskvi seveda posebno ponosni. Prekop naj bi bil zamisel Petra Velikega, v katerega je Stalin v zgoraj omenjenih besedilih preimenovan na osnovi krutosti kot tertium comparationis, tu pa je označen pozitivno, kot stvaritelj *genialnega načrta preteklosti*. Avtor opisuje ogromno pristanišče in lepo urejeno železniško postajo ter v vrinjenem stavku zapiše, da so v njej posebne čakalnice za matere z otroki. Vrinjeni stavek je od besedila ločen s pomišljaji, s katerimi pisec poudari zapisano ter nakaže svoje odobravajoče stališče. Dalje piše, da je prekop med največjimi na svetu, *po izredni smotrnosti pa jim nedvomno prednjači* in da so *znaten prihranek dela, časa in denarja* dosegli s *posebno duhovitim sistemom posebnih črpal*. Prilastek *duhovit* se pojavi tudi v preimenovanju prekopa v *duhovito vodno stavbo*. Avtorjev stil se približa umetniškemu, ko opisuje, kako »brez nevarnosti hite avtomobili skozi predor, nad katerim se vale tisoči ton vode, ki nosijo morske parnike, še više pa se vzpenja viadukt, po katerem neprestano puhajo vlaki v obeh smereh.« Med naštevanjem pozitivnih posledic prekopa omenja tudi rezervoar užitne vode, izdatni vir električne energije in *najlepšo priliko za vodni šport* ter ugoden vpliv na suho moskovsko podnebje. Avtor nadaljuje s pohvalami za dela, ki še niso storjena, temveč so le v načrtu: *zgrajena bodo nova prekrasna nabrežja; prav na ameriški način bodo prenesli celo starodavni hram sv. Vasilija Blaženega* (kar se kasneje nikoli ni zgodilo). Predvsem pa se navdušuje nad močjo tehnike, k

čemur z nizanjem in stopnjevanjem statističnih podatkov o gradnji, prekopu, jezu in zgrajeni hidroelektrarni želi pritegniti tudi bralca. Z omembo dejstva, da je v rekah Moskva in Volga sedaj več vode kakor pred prekopom, avtor zaključuje v preroškem stilu – da bo to do sedaj sušno območje *postalo najrodovitnejše ozemlje in glad bo tam znan le še iz zgodovine*.

Strašno poglavje javnih del v Sovjetski Rusiji

Slovenec, 25. 7. 1937, str. 1–2.

Popolno nasprotje izbora jezikovnih sredstev v primerjavi z *Jutrovim* se kaže v *Slovenčevem* besedilu z enako tematiko. Prekop Moskva–Volga avtor že v naslovju vrednoti, ko ga v nadnaslovu preimenuje v »*Kanal Jagoda*«, v naslovu *Strašno poglavje javnih del v Sovjetski Rusiji* in podnaslovu *Postlan s trupli tisočev bednih sužnjev* pa izrazi svoje odklonilno stališče, ki ga v besedilu tudi utemelji. Izrazito negativno stališče je razvidno že iz pregleda rabljenih stilemov: *moderni sužnji*, *suženjsko delo*, *krvolok*, *satansko delo*, *brozga*, *škandal*, *beden*, *strašen* in večkrat rabljeni pridevnik *strahoten*. Poleg vpliva prek izbire jezikovnih sredstev je iz primerjave obeh besedil viden tudi pomen vpliva na bralca prek izbora podatkov, trditev in razumskih utemeljitev. Primerjava obeh besedil nakazuje novinarsko manipulacijo s svojimi bralci, saj je vtis ob branju obeh člankov popolnoma različen, v besedilih pa ni niti ene enake informacije. Medtem ko *Jutrov* novinar našteva mnoge gospodarske prednosti in navdušenje Sovjetov nad prekopom, ki da je skrbno načrtovano delo sovjetskih inženirjev, *Slovenčev* avtor zapiše, da so prekopu ugovarjali *gospodarski in tehnični izvedenci sovjetske vlade* ter da *kanal ne odgovarja nobeni gospodarski potrebi*. Dalje piše, da so stroški previsoki, medtem ko v *Jutru* beremo, da je gradnja prekopa potekala izredno smotrno. Čeprav *Jutrov* avtor piše, da je prekop že davna zamisel Petra Velikega, v *Slovincu* trdijo, da je zamisel Jagodova, ki ga ob sklicevanju na baltsko časopisje označijo za »*bivšega predstojnika sovjetske tajne policije, ki je bil zaprt pod obtožbo, da je bil veleizdajalec, vohun, zapravljevec državnega denarja in sploh najbolj grd človek Sovjetije*«, na drugem mestu pa ga preimenujejo v *notranjepolitičnega diktatorja*. *Slovenec* gradnjo prekopa povezuje s tisočimi žrtvami kaznjencev, ki so *pomrli*, ko so pod generalom Jagodo opravljali *suženjsko delo*. Med umrlimi omenja može, žene, otroke, duhovnike in škofe, s čimer zajame skoraj vse za svoje bralstvo pomembnejše družbene skupine. Zapisanim podatkom poveča resničnost tako, da poved začne s frazo *kot znano* (*»Kot znano, je delalo in*

*deloma umrlo /.../«). Ob opisovanju poteka del piše, da je bil »način, kako so kaznjenci gradili velika javna dela, strahoten« ter da so kaznjence iz koncentracijskih taborišč »kupovali«, »prodajali« in »odrabili«, pri čemer glagole zapiše v navednicah. Kaznjence metaforično poimenuje *moderni sužnji* oz. »*blago*« in »*kupljeno blago*«, s čimer se nanaša na zgoraj omenjene glagole. Dalje piše, da naj bi bilo nad strahotami, za katere so izvedeli šele po zaprtju Jagode, presenečeno tudi sovjetsko vodstvo, pri čemer avtor uporabi frazem »*so tudi boljševikom stopili lasje pokoncu*«. Da bi bralca pripeljal do sebi lastnih zaključkov, navaja svoja predvidevanja v obliki sodb in trditev: »*Sovjetska država je s pomočjo uporabe modernega suženjstva ali z 'Jagodovimi delavci' prihranila ogromne vsote. Jagoda in njegovi sodelavci so sicer kradli, kar so mogli. Ljudje so umirali po desetih tisočih od gladu in stradanja.*« S kratkimi povedmi tvorec besedila stopnjuje napetost, ki doseže svoj vrhunec v zaključku, ko se intenzificira tudi raba stilno zaznamovanih sredstev. Napetost avtor dosega še s pretiravanjem, posploševanjem in ponavljanjem zveze *prav tako*: »*Kanal Moskva–Volga, prav tako kot prekop Leningrad–Belo morje, prav tako kot ceste po Sibiriji in železnice po Mongoliji, vse je postlano s človeškimi življenji. Na vsak meter pride človeška žrtev.*« Zaključna poved je tako kot pri *Jutru* tudi v *Slovincu* udarna in deloma deluje preroško, le da je pri prvem izrazito pozitivna, pri drugem pa negativna, slabšalna in z nizanjem stilemov popolnoma aktualizirana: »*Tisti krvolok, ki je to satansko delo res izvedel, pa čaka sedaj na zemeljsko plačilo v ječi, če ga ni že sprejel.*«*

VI. ZAKLJUČEK

Politična organiziranost pisateljev v Franciji med svetovnima vojnama je bil eden velikih dogodkov v svetovni literarni zgodovini, ki je delno k politični angažiranosti spodbudil tudi slovenske intelektualce. V prvem delu diplomske naloge smo obravnavali angažiranost Andréja Gida, *sopotnika* Sovjetske zveze, ki je svoje spoznanje sovjetske resničnosti podal v kritičnem potopisu *Vrnitev iz Sovjetske zveze* in s tem sprožil val polemik doma in po svetu, komentarji potopisa pa so bili objavljeni tudi v slovenskih literarnih revijah in informativnem časopisju.

Gide se ni le spogledoval s komunizmom, temveč je v uspeh revolucije in rojstvo nove družbe z novim Človekom, globoko verjel. V obdobju političnega angažmaja med letoma 1932 in 1936 se je njegovo sicer obsežno literarno ustvarjanje ustavilo, saj je namesto literarnega v ospredje postavljal socialno vprašanje. Popolnoma ga je prevzela podoba idejne revolucije in enakost vseh ljudi, odpor do družbenih krivic kapitalističnega sistema pa ga je pripeljal do komunizma, v katerem je videl rešitev Človeka in prek tega tudi literature. Pri slednji je namesto angažiranega socialnega realizma, ki naj bi bil le nujno zlo prvih let revolucije, zahteval t. i. *komunistični individualizem*, zvezo svobodne umetnosti s komunistično doktrino, »radostno književnost«, ki bo bistveno nasprotovala meščanski književnosti. Intenzivno se je udeleževal v kulturno-literarnih javnih razpravah in predsedoval prosovjetskim kongresom, dosledno pa zavračal članstvo v vsakem društvu, zvezi ali stranki, saj je le tako lahko ohranil svojo individualnost in neodvisnost. Ob pregledu njegovih javnih govorov in razprav na eni strani ter dnevniških zapiskov in osebnih pisem na drugi, se nam razkrivata dve osebnosti Andréja Gida. Prvi, sovjetofil, je popolnoma očaran nad sovjetskim sistemom in ga povzdiguje visoko nad evropski kapitalizem; v njem utopično vidi prihodnost človeštva. Slepo in namensko zavrača negativna pričanja o sovjetski realnosti in večkrat poudarja popolnost družbenega sistema, kot ga ustvarja Sovjetska zveza. Drugi, nekoliko razumnejši André Gide, ki se nam razkriva prek dnevniških zapiskov, svoje upe še zmeraj sicer polaga na Sovjetsko zvezo, vendar ga hkrati obhajajo močni dvomi. Nerazumljivo se zdi, da je Gide v Sovjetsko zvezo odpotoval šele štiri leta po svojem javnem pristopu k *sopotnikom*, ki so navadno bili redni gostje Sovjetske zveze. Postavlja se vprašanje, kako je lahko ta večni racionalist tako goreče zagovarjal Sovjetsko zvezo in se pri tem nanašal le na samo idejo in

prosovjetska poročila drugih. Čeprav je zavračal negativna pričevanja, je težko verjeti, da bi resnično zmogel prezreti krivične usode pisateljev kot sta Panait Istrati in Victor Serge. Za izpustitev slednjega je celo prosil Stalinovega namestnika na sovjetskem veleposlaništvu v Parizu, Serge pa je Gide v javnih pozivih in zasebnih pismih opozarjal na položaj drugače mislečih v SZ. Gide se je torej že pred potovanjem moral zavedati sovjetske represije nad ljudstvom ali vsaj nad pisatelji. Utemeljen se nam zdi zato sum, da je ob njegovem odhodu v SZ leta 1936 njegova vera v domovino komunizma že bila zamajana. Dokončno se je porušila med potovanjem, ko je iz prve roke spoznal surovo indoktrinacijo, konformizem, represijo, izkoriščanje delavstva, oblikovanje novega meščanskega razreda, umetniško nesvobodo in vsesplošno Stalinovo strahovlado. V Sovjetski zvezi ves čas razočarano opaža protislovja med čudovitim idealom socializma in kruto resničnostjo stalinizma. Ko je svoje videnje stalinističnega sistema, v katerega se je spremenila idejna revolucija, opisal v potopisu *Vrnitev iz Sovjetske zveze*, je naletel na silovit odpor ostalih *sopotnikov*, nasprotniki komunizma pa so njegovo delo in ime izkoriščali kot dokaz za boj proti komunizmu. Vendar se Gide nikoli ni popolnoma odpovedal svoji utopiji. V začetku angažmaja je bil res skoraj zaslepljen z idealno podobo Sovjetske zveze, nato se je njegovo prvotno navdušenje spremenilo v obup in nazadnje celo stud do stalinističnega sistema – še leta 1935 je ob prvem Mednarodnem kongresu za zaščito kulture v svojem govoru dejal: »*Posameznik ali posebnost vsakega posameznika se lahko najpopolneje razvije v komunistični družbi,*« leto kasneje pa je ob koncu svojega potopisa zapisal popolnoma nasprotno mnenje: »*Dvomim, da bi bil v katerikoli drugi državi, pa naj bo to tudi Hitlerjeva Nemčija, duh manj svoboden, bolj ustrašovan in bolj podjarmljen, kakor je v sovjetski Rusiji*« (Gide 1936: 67). A ker je odklanjal zgolj boljševiško prakso v Sovjetski zvezi, je lahko kljub velikemu razočaranju ohranil upanje v komunizem kot idejo, ki si prizadeva za enakost vseh.

Medvojna dogajanja v Sloveniji in Franciji je skoraj nemogoče je primerjati, saj je bila slednja država z že tradicionalno utrjeno demokracijo, med tem ko je bila Slovenija po razpadu Avstro-Ogrske del monarhije kralja Aleksandra, kraljevine SHS in kasneje kraljevine Jugoslavije, ter se ves čas borila za ohranitev lastne identitete. V Franciji je bila svoboda govora že zagotovljena, kulturniki so se borili za višje vrednote, za novega Človeka in predvsem svobodo duha. V Sloveniji, ki je bila takrat prežeta s političnimi boji in cenzuro, ni bila zagotovljena niti popolna svoboda govora. Mnogi kulturniki, ki so zagovarjali načela socializma in pozdravljali uspehe Sovjetske zveze, so zato svoja mnenja izražali prikrito s psevdonimi in med vrsticami, med tem ko so v Franciji že v dvajsetih letih kulturniki javno

dvigovali glas, se povezovali v skupine, izražali svoja prosovjetska stališča in predvsem glasno oporekali nacifašizmu, pri čemer je ugodno ozračje omogočala predvsem takratna leva vlada, ki je bila na oblasti do leta 1938. Kljub strogemu nadzoru in cenzuri so slovenski kulturniki poleg kulturnih vprašanj kritično razmišljali tudi o trenutni družbeno-politični situaciji, predvsem v okviru razkola sveta na socialističen in fašističen pol ter sočasni krizi duhovnega človeka. V drugem delu diplomske naloge smo obravnavali odnos petih najbolj uveljavljenih slovenskih literarnih revij med letoma 1935 in 1940 do dogajanj v Sovjetski zvezi in njihovo recepcijo Gidovega potopisa, pregledu pa smo dodali tudi revijo *Književnost*, ki z letnicami obstoja sicer ne spada v omenjen časovni razpon, a je njena prepoved leta 1935 močno vplivala na razvoj revije *Sodobnost*, ki se je nato usmerila v izrazito zagovarjanje komunizma. Pregledali smo enaintrideset letnikov slovenskih literarnih revij in ugotavljali njihovo naravnost do Sovjetske zveze, da bi tako lažje razumeli njihovo recepcijo Gidovega potopisa.

Literarne revije so v drugi polovici tridesetih let pogosto pisale o Sovjetski zvezi – ne le o njeni književnosti in umetnosti sploh, temveč tudi o gospodarstvu, graditvi socializma, šolstvu in drugem. Edina revija, ki v tem pogledu izstopa, je *Dom in svet*, ki tudi sicer obravnava manj politično-družbenih tem, saj se bolj posveča umetnosti, filozofiji in krščanstvu. V redkih prispevkih, kjer omenja Sovjetsko zvezo, te omembe niso pozitivne. O Gidovem potopisu v *Domu in svetu* konec leta 1936 piše Edvard Kocbek in njegov zapis je prva slovenska recenzija *Vrnitve iz Sovjetske zveze*. V njem Kocbek opisuje usodo razočaranih *sopotnikov* in omenja Gidovo razdvojenost med sovjetskim idealom in resničnostjo, opisuje pa tudi pozitivne strani Sovjetske zveze kot jih vidi Gide (in s katerimi se strinja tudi Kocbek). Delo oblikovno-stilno pohvali, ob koncu pa ugotavlja, da komunizem sicer izhaja iz pravih predpostavk, a je obsojen na propad. Kocbekova recenzija v katoliških krogih ni sprejeta z velikim odobravanjem, njen avtor pa leto kasneje prekine sodelovanje z *Domom in svetom* ter ustanovi novo literarno revijo *Dejanje*. Ta je idejno blizu krščanskemu socializmu, v svoji veliki želji po družbeni in duhovni revoluciji pa se približuje idejam komunizma in socializma, čeprav uredništvo ves čas ohranja kritično stališče tudi do teh sistemov in v ospredje postavlja predvsem opredelitev proti fašizmu in nacizmu ter nujno političnega angažmaja kulturnikov.

Tradicionalno liberalna revija *Ljubljanski zvon* po dvoletni krizi leta 1935 pod uredništvom Juša Kozaka postaja odprta za marksistične ideje. V tem letu se poveča število prispevkov o

Sovjetski zvezi, ki predvsem pozitivno opisujejo odnos do kulture, povzemajo misli Marxa in Engelsa, redno objavljajo pisanje leningrajskega dopisnika Ljubljanskega zvana Nikolaja Bahtina ter so kritični do negativnih pričevanj o usodi Sovjetske zveze. Recenzijo Gidovega potopisa objavijo maja 1937. V njej avtor, podpisan z začetnicama T. V., Gidu očita, da so pri njem ob pisanju prevladovala čustva namesto razuma, da je imel pred potovanjem nekritične predstave o Sovjetski zvezi in da razmer ne pozna dovolj dobro, da bi o njih lahko sodil. Potopis označi kot fragmentarno resignirano reportažo, ki je polna nasprotij, v njej pa bralec ne izve veliko novega. Kot mnogi francoski prosovjetski kritiki *Vrnitve iz Sovjetske zveze* tudi avtor v *Ljubljanskem zvonu* Gidu očita prezrtje ekonomskih vprašanj, ki da so za razumevanje sovjetskega sistema nujnejša od socialnih.

V diplomskem delu smo nekoliko več prostora namenili reviji *Sodobnost*, saj so ob njej zbrani kulturni delavci predstavljali pomembno gibanje, ki je imelo velik vpliv na slovensko kulturno in politično življenje. *Sodobnost* je na Slovenskem najbolj intenzivno opozarjala na politično vlogo kulturnikov in pogosto pisala o javnem združevanju in političnem opredeljevanju francoskih intelektualcev. Gidov preobrat v komunizem sporoči slovenskim bralcem prva, že leta 1933, in ga kasneje večkrat omenja. O Sovjetski zvezi je sprva pisala uravnoteženo in prikazovala tako pozitivne kot negativne vidike graditve socializma, s prepovedjo revije *Književnost* pa je *Sodobnost* delno prevzela njeno vlogo in se usmerila h komunizmu ter prosovjetskim stališčem. V njeno uredništvo prestopijo tudi znani slovenski komunisti Kardelj, Zihlerl, Kidrič in Kermavner, ki pod psevdonimi ostro obračunavajo s fašizmom in nacizmom. Ob pisanju o *Vrnitvi iz Sovjetske zveze* avtor z začetnicama M. R. polemizira predvsem o dvojnem branju potopisa in protisovjetsko naravnanim kritikom očita selektivno branje, ki izpušča Gidova pozitivna mnenja o prihodnosti Sovjetske zveze. Avtor pod vprašaj postavlja objektivno vrednost potopisa, pri čemer omenja Gidovo nepoznavanje jezika in prekratko bivanje v Sovjetski zvezi. Strinja se sicer z negativnimi platmi sovjetskega sistema, a jih posploši kot del vseh avtoritativnih sistemov in omili z enakimi utemeljitvami, kot jih je pred svojim odhodom v domovino komunizma večkrat izrazil tudi Gide: da se sistem v Sovjetski zvezi šele gradi in da je vse negativno le nujno zlo ter da mora revolucija znati tudi čakati.

S pregledom odnosa pomembnejših literarnih revij do Sovjetske zveze smo ugotovili, da te niso bile izrecno nastrojene proti sovjetskemu sistemu in so avtorji bralcem poleg negativnih vidikov predstavljali tudi pozitivne, ki so bili v ospredju predvsem v drugi polovici

obravnavanega obdobja (z izjemo revije *Dom in svet*). Odzivi slovenskih kulturnikov na Gidov potopis so bili v literarnih revijah podobni francoskim: na eni strani očitki o fragmentarnosti, subjektivnosti, nasprotujočih si trditvah, izogibanju ekonomskih vprašanj, nepoznavanju jezika, razmer in političnega sistema Sovjetske zveze, ter na drugi strani priznavanje Gidove resnicoljubnosti kot najvišje vrednote in s tem priznavanje tudi negativnih plati sovjetskega sistema.

Dalje nas je v diplomskem delu zanimala splošna podoba Sovjetske zveze na Slovenskem. Ker že od pojava množičnega tiska velja, da mediji z izborom ubesedenih dogodkov oblikujejo, ali vsaj sooblikujejo posameznikovo realnost in stališča, smo raziskovali, kakšno podobo o Sovjetski zvezi sta v drugi polovici tridesetih let dvajsetega stoletja ustvarjala takrat najbolj vplivna slovenska dnevnika *Slovenec* in *Jutro*. Pregledali smo 3045 številčk časopisov v katerih smo zasledili 1430 na Sovjetsko zvezo nanašajočih se prispevkov, pri čemer v pregled nismo vključevali kratkih informativnih vesti. Iz pregleda prispevkov smo ugotovili, da sta bila oba dnevnika protisovjetsko naravnana, *Slovenec* nekoliko bolj kakor *Jutro*, ki je pogosteje poročalo o sovjetskih (predvsem vojaških, znanstvenih, kulturnih in športnih) uspehih in mestoma tudi pozitivnih vidikih sovjetskega sistema (npr. enakopravnost žensk). V diplomskem delu smo prispevke razvrstili v štiri vsebinske sklope: poročanje o političnih dogodkih in gospodarstvu; življenje v »sovjetskem raju«; kultura, znanost, tehnika in šport ter neporočevalska besedila. Časnika sta z izborom tem skušala podajati celostno podobo Sovjetske zveze, vendar je ta bila glede na vrednotenje in izbor dogodkov znotraj tem večinoma enostranska. Največ prostora sta namenila poročanju o političnih dogodkih in moči sovjetske vojske. Bolj kakor ob pisanju o političnih dogodkih, se odnos časnikov razlikuje ob pisanju o sovjetskem vsakdanu. Oba sta sicer slikala podobo Sovjetske zveze kot države, v kateri nad ljudstvom vlada popolna represija, vendar *Slovenec* pogosteje kakor *Jutro* orisuje sovjetsko življenje izrazito negativno, pri čemer se največkrat ustavi ob sovjetski družinski politiki in razvrednotenju družine. Oba poročata o zatiranju verske svobode, a *Slovenec* o tem poroča intenzivneje in v verski nesvobodi vidi popoln propad moralnih vrednot. Odstopanje od ustaljene negativne podobe Sovjetske zveze smo tako v *Slovincu* kot *Jutru* zasledili ob poročanju o sovjetski kulturi, ki ji oba večkrat priznavata odličnost, čeprav hkrati opozarjata na represiven odnos države do kulturnikov.

Podobe Sovjetske zveze pa časnika nista ustvarjala le z izborom tem, temveč tudi z izborom jezikovnih sredstev, s katerimi sta upovedovala dogodke – jezikovni stil je namreč izbira z

namenom (Kalin Golob 2002). S stilno analizo smo ugotovili, da je tudi glede na rabljena jezikovna sredstva, ki so nemalokrat žaljiva, v obravnavanih prispevkih podoba Sovjetske zveze večinoma negativna, na kar nakazuje že pregled rabljenih ekspresivnih glagolov: *zastrupljati, rovariti, iztrebiti, divjati, presti mreže, hujskati, spletkariti, izlivati strup, naščuvati* itd. Učinek, ki sta ga časnika skušala doseči, je splošno obsojanje in odpor do političnega sistema Sovjetske zveze. Ob poročanju o sovjetskem političnem vrhu in samem sistemu sta časnika pri svojih bralcih skušala z izborom jezikovnih sredstev vzbuditi zgražanje in strah (s slabšalnimi pridevniki v vlogi levih prilastkov kot so *pobesneli marksizem, krvava samovolja tirana, krvavi teror, zahrbtno in razdiralno delo komunizma, požrešno sovjetsko vodstvo*; s preimenovanjem Stalina v *Hudiča, Satana* in *georgijskega demona*, boljševizma v *prokletstvo Moskve, rdeči pekel* in *rdeči ogenj*, sovjetskega ljudstva pa v *tlačanstvo rdečega carja*, če jih naštejemo le nekaj), opisovanje sovjetskega ljudstva, za katerega je najpogostejša metafora *sužnji*, pa je usmerjeno v vzbujanje drugačnih čustev, predvsem sočutja (s pridevniki *ubog, beden, lačen, razcapan* in *nesrečen*; z enakim namenom sta rabljena tudi frazema *trnjeva pot* in *mrtvaški ples sovjetskega ljudstva*). Pogosta je uporaba ironije, ki je razvidna bodisi iz sobesedila bodisi prek zaznamovane rabe narekovajev (*komunistični »raj«*; *boljševiški »paradiž«*; *stvaritelji »novega srečnega življenja«*; *»mir«* *boljševizma*). Analiza zaznamovanih jezikovnih sredstev je bila sicer otežena zaradi časovne oddaljenosti, saj so se v sedmih desetletjih zaradi spremenjenih družbenih okoliščin in razvoja slovenskega jezika nekatere vrednostne oznake pomensko lahko spremenile.

Ob upoštevanju zgodovinskih okoliščin lahko sklepamo, da je bil izbor vsebin, njihovo vrednotenje in raba zaznamovanih jezikovnih sredstev ob pisanju o Sovjetski zvezi v časnikih *Slovenec* in *Jutro* v skladu z njuno uredniško politiko in politično opcijo, kateri sta časnika tudi javno pripadala (katoliška in liberalna). Pisanje časnikov je bilo v veliki meri tendenčno – podoba Sovjetske zveze, ki sta jo ustvarjala, je bila namensko negativna in je odsevala strah pred širjenjem boljševizma v Evropo ter odpor do kakršne koli oblike komunizma. S podajanjem enostranskih in posplošenih informacij so avtorji pri bralcih ustvarjali predsodke o Sovjetski zvezi, ki so se v kriznih razmerah med vojnama lažje oblikovali in hitreje širili, tako da bi pojav morda lahko imenovali že kar sovjetofobija, v pomenu kot ga razume Daniel-Henri Pageaux (2002), in sicer, da je tuja realnost pojmovana kot manjvredna v razmerju do izborne kulture. Po mnenju Pageauxa podoba o Drugem, Tujem (opazovana kultura – *la culture regardée*) pogosto izraža značilnosti opazujoče kulture (*la culture regardante*) in na »metaforični ravni preokrene 'nacionalne' realnosti, ki niso jasno izrečene ali definirane in

zato razkrivajo ideologijo.« (Pageaux, 2002: 10) Iz slovenske podobe Sovjetske zveze bi lahko torej sklepali tudi o podobi takratne Slovenije o sami sebi.

Prvotni namen diplomskega dela nista bili vsebinska in stilna analiza, temveč me je kot študentko primerjalne književnosti in novinarstva zanimala predvsem slovenska recepcija Gidovega potopisa v časopisju in literarnih revijah, na katero je vplivala takratna podoba Sovjetske zveze in njenega političnega sistema. Medtem ko sta najbolj brana slovenska dnevnika ustvarjala večinoma izrazito negativno podobo Sovjetske zveze, so bili sodelavci literarnih revij, namenjenih ožjemu krogu bralcev, pogostejše dovzetni za ideje sovjetskega sistema. Zaradi obsežnosti naloge in velike količine gradiva sem se vsebinske in stilne analize lahko žal le dotaknila, dobrodošla pa bi bila nadgradnja teme v smeri poglobljene besediloslovne analize – analize zgradbe, žanrov, argumentacij ... Med prebiranjem obsežnega gradiva me je presenetila količina in struktura prispevkov o Sovjetski zvezi ter očitnost, neposrednost usmerjene propagande. Čeprav sem v diplomskem delu ugotovila, da je bila podoba Sovjetske zveze v dnevnikih, ki sta dosegla največ bralcev, negativna, bi bilo zanimivo raziskati tudi, v kakšni meri sta časnika (morda v primerjavi z literarnimi revijami) dejansko vplivala na slovensko ljudstvo med obema vojnama, kakšno je bilo stilno učinkovanje in kako se je ta podoba spremenila med ali po drugi svetovni vojni. Bolj književna vprašanja, ki so se mi ob pisanju diplomskega dela postavljala, so bila, kako pisateljeva politična angažiranost vpliva na njegovo nadaljnje pisanje ter v kolikšni meri je podoba Sovjetske zveze med slovenskimi kulturniki (predvsem pisatelji) vplivala na literarna dela in s tem kakšni bi bili izsledki literarno-imagološke raziskave.

VII. VIRI IN LITERATURA

1. VIRI

- André Gide, 1936: *Retour de l' U. R. R. S.* Pariz: Gallimard.
- André Gide, 1980: »Popravki k moji vrnitvi iz Sovjetske zveze«. Darko Gašparović: *Povratak iz SSSR-a i drugi politički članci*. Reka: Otokar Keršovani.
- André Gide, 1980: »Vrnitev iz Sovjetske zveze.« Darko Gašparović: *Povratak iz SSSR-a i drugi politički članci*. Reka: Otokar Keršovani.
- *Dejanje*. 1938–1940.
- *Dom in svet*. 1935–1940.
- *Jutro*. 1935–1940.
- *Književnost*. 1932–1935.
- *Ljubljanski zvon*. 1930–1940.
- *Misel in delo*. 1937, 7–8.
- *Modra ptica*. 1937, 2. 9.
- *Pohod*. 13. 2. 1937. 1.
- *Slovenec*. 1935–1940.
- *Sodobnost*. 1933–1940.

2. LITERATURA

- Smilja Amon, 1996: *Tisk in politika v Jugoslaviji od 1918–1941*. Ljubljana: FDV.
- Smilja Amon, 2004: »Obdobja razvoja slovenskega novinarstva.« Monika Kalin Golob, Melita Poler Kovačič (ur.): *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri. Znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*. Ljubljana: FDV. 53–68.
- David Caute, 1964: *Communism and the French Intellectuals: 1914–1960*. New York: The Macmillian Company.
- Marjan Dolgan (ur.), 1994: »Diskusija.« *Balantičev in Hribovškov zbornik: referati*

simpozija 20. in 21. januarja 1994. Celje: Mohorjeva družba. 337–365.

- Marjan Dolgan, 2002: XX. stoletje – »Slovenske literarne revije: Dom in svet.« *Književni listi Dela*, XLIV/28. 6.
- Marjan Dolgan, 2002: XX. stoletje – »Slovenske literarne revije: Ljubljanski zvon.« *Književni listi Dela*, XLIV/22. 5.
- Marjan Dolgan, 2002: XX. stoletje – »Slovenske literarne revije: Sodobnost.« *Književni listi Dela*, XLIV/33. 6.
- Aleš Gabrič, 1991: »Med eno in drugo Sodobnostjo.« *Sodobnost* 39/1. 100–109.
- Darko Gašparović, 1980: *Povratak iz SSSR-a i drugi politički članci*. Reka: Otokar Keršovani.
- *Enciklopedija Slovenije*, 1998. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- André Gide, 1982: *Dnevnik (1889-1949)*. Beograd: Nolit.
- Joža Glonar, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- Monika Kalin Golob, 1999: »Publicistika in poročevalstvo.« *Slavistična revija* 47/2. 197-194.
- Monika Kalin Golob, 2000: »Interpretativna funkcija kot merilo izbire jezikovnih sredstev v uvodnikih *Slovenskega naroda*.« *Slavistična revija* 48/4. 363-378.
- Monika Kalin Golob, 2002: »Jezikoslovna stilistika in razžalitve v tiskanih medijih.« Tomo Korošec idr.: *Razžalitve v tiskanih medijih*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, FDV. 31–46.
- Monika Kalin Golob, 2003: »Stil in novinarski škandal.« *Teorija in praksa* 40/2. 229–244.
- Janez Gradišnik, 1991: »Predvojna Sodobnost – liberalna revija?« *Sodobnost* 39/5. 546–548.
- Tomo Korošec, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Manca Košir, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- Janko Kos, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Janko Kos, 2005: *Pregled svetovne književnosti*. Ljubljana: DZS.
- *Kronika 20. stoletja: 1930-1939*, 2000. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rudolf Maurer, 1983: *André Gide et l'URSS*. Bern: Edition Tillier.
- Sonja Merljak Zdovc, 2007: *Preteklost je prolog: pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: FDV.
- Metod Mikuž, 1966: *Svet med vojnama 1918-1939*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Dušan Nećak in Božo Repe, 2008: *Kriza. Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do*

sredine tridesetih let. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

- Anton Ocvirk, 1933: *Razgovori*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Anton Ocvirk, 1986: »André Gide ali odčarani narcis.« André Gide: *Vatikanske ječe*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 5–65.
- Matija Ogrin, 2001: »Površje in žarišče krize Doma in sveta leta 1937.« Marjan Dolgan (ur.): *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937. Zbornik dokumentov*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU. 427–450.
- Daniel-Henri Pageaux, 2002: »Uvod v imagologijo.« Tone Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: imagološko berilo*. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 9–20.
- Janko Prunk, 2004: *Zgodovina ideoloških spopadov med vojnama*. Ljubljana: Založba dvatisoč.
- Janko Prunk, 1990: »Kulturnopolitični profil revije Sodobnost v letih 1933–1941.« *Sodobnost* 38/8–9. 866–869.
- Sandi Sitar, 1999: *Sto pričevanj o slovenski zgodovini*. Ljubljana: Prešernova družba.
- *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2002. Ljubljana: DZS.
- Vlado Strugar, 1980: *Jugoslavija 1941-1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Ingrid Šafranek, 1974: »André Gide ili (a)moralist u traganju za samim sobom.« André Gide: *Uska vrata*. Reka: Naprijed. 243–254.
- Fran Vatovec, 1969: *Slovenska in jugoslovanska časniška beseda*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Peter Vodopivec, 2006: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Priloga A: Suženjstvo svobode v rdeči Rusiji. *Slovenec*, 18. 8. 1935. 6.

Stran 6.

»SLOVENEČ«, dne 18. avgusta 1935.

Suženjstvo svobode v rdeči Rusiji

Boljševski imajo venomer na jeziku: svoboda, enakost, bratstvo — kadar razširjajo svoje misli po svetu. A nikjer na svetu ni večjega nasprotja med besedami in resničnostjo kot v boljševski Rusiji, v delavski in kmečki državi. Nemški inženjerji, ki so se vrnili iz Rusije, poročajo o lažni svobodi, o suženjstvu svobode in o peklu boljševske Rusije.

Število mrtvih, ki so bili žrtve pouličnih poboj, je neizmerno, a samo na povračku Kolčakove armade od Urala do Bajkalskega jezera je umrlo milijon ljudi. Podobne so bile izgube v bojih v Ukrajini, na Kavkazu in na severni Rusiji. Od leta 1918—1922 je po uradnih podatkih proslula Čeka »likvidirala« 1.800.000 ljudi, to je, da je bilo toliko ustreljenih ali do smrti trpinčenih. Poslednji konec te trnjeve poti je pa izvedba nasilne industrializacije in kolektivizacije v poljedelstvu. Tu je bila spet lakota, preganjanje, umor in nasilje. Od leta 1933 se proizvaja poslednje dejanje te žalostne, ki je uničila toliko človeških življenj, kakor še nikoli v zgodovini. Navzlic tem velikanskim izgubam je število boljševskih žrtev šele v poslednjih letih doseglo višek. Vprašanje je, ali se ne bo že v prihodnjih mesecih začel še groznejši mrtvaški ples. Radi podržavljenega kmetijstva je po podatkih canterburyškega nadškofa samo poznani spomladani 1. 1932-33 umrlo od lakote rajši sedem kot tri milijone ljudi. — Proletariat, to so delavci, kmetje in uslužbenci, pripada v rdeči Rusiji »izvoljenec«. Človek bi menil, da bo proletarska vlada skrbela najprej za brezposelnost, ki jih je v Rusiji več, kot jih je bilo po drugih državah v najhujših gospodarskih krizah. Pred nekaj leti so v Rusiji ukiniteli brezposelnim vsakršno podporo in ravno z njimi ko z najhujšimi izvržki človeštva. Pristevajo jih skupno z duhovščino in pripadniki prejšnje buržuzije glede živila k 3. razredu in ne prejemajo niti živiliških nakaznic. Torej si ne morejo v državnih trgovinah z živili ničesar kupiti, a na prostem trgu so živila tako neznansko draga, da so še za bogatine predraga. V 2. razred glede živila spadajo manjši državni uradniki, prodajalci, gospodinjice in podobni. Ti prejemajo na nakaznice vsak dan po 400 gramov kruha in na mesec po 600 gramov sladkorja, 400 gramov kaše in 5 kilogramov krompirja (če so vsa ta živila zares na prodaj v trgovinah!). V 1. živiliški razred spadajo mojstri, inženjerji, delavci, delovodje, višji uradniki, znanstveniki, ki prejemajo malo več kruha, kaše in krompirja, a mimogrede še na mesec po 1 kg mesa in 400 gr margarina. Nicer stane 1 kg sirovega ma-

sla 24—30 sovjetskih rubljev (to je kraj 400—600 dinarjev!). Stredovni delavec prejme na mesec 120 do 300 spornih rubljev, navaden delavec 60—130 pap. rubljev, uradnik 80—175. Koliko sirovega mesa po 30 rubljev si more kdo izmed teh privoščiti? Za 1 kg klobase daš 27 rubljev, za gnjat 35 rubljev (700 dinarjev!). Trgovine za tujence so pa na razpolago le onim srečnim tujcem, ki imajo zlato ali tujo valuto, zlasti dolarje. Tista količina živila, ki jo prejema ljudstvo na nakaznice (če jih res prejme — časih zaloge poidejo!) pa je premajhna in zato ljudstvo strada in hira. V sovjetski Rusiji je torej kar nemogoče živeti — prehranjevati se, kaj pa šele obleči in obiti se! Cene oblačil so od 400—1000 rubljev (4000—20.000 dinarjev!), par čevljev — 100 do 150 rubljev! Zato pa videvaš po ruskih mestih, kako tekajo »izvoljenca« vsi v razcepani, človeka ne vredni obleki. Zares »izvoljenca« in »volja« je le ena skupina: to so višji sovjetski voditelji, ki so po cešni ljudje; dalje čestiti in častniki Rdeče armade, ki na rovaš lačnih in razcepanih »izvoljenec« živijo razkošno in požrešno. Takšna je »enakost« svobode Rusije!

Vsak delavec, ki brez katerega važnega vzroka izostane en sam dan, izgubi takoj službo, a tudi živiliško nakaznico in ga vržejo iz stanovanja. Obsojen je z družino vred na smrt, ker nima ne dela ne jela ne strehe. Na ta način naglo izumira rusko delavstvo, ki — zlasti po boljševskih industrijskih okoliščinah — biva v takih hiškah kot živali. Koliko neke bogatili ukrajinčeli vasi je od lakote popolnoma uničeni! Mrtvaška pot ruskega naroda bo pač šele tedaj končana, ko bo tudi konec boljševizma v Rusiji.

Kako je z bolniki v sovjetskem paradizu? Vsak delavec ima pravico, da ga zdravijo brezplačno in mu zato vse življenje odtegujejo po 10 odstotkov od plače. A čim kdo zbolí, se ne zneni nihče zanj. Pravljica je tudi, da so spričo zakona v Rusiji vsi enaki... V neki sanatorij »hravilišča« Kisljovodsk na Kavkazu so nekoga dne prišli neki rdeči strankar, neki rudarski inženjer in telefonska uradnica. Gospodično so sprejeli, onadva pa zavrnili, dasi sta bila bolna. Gospodično so sprejeli, ker je bila po rojstvu proletarka, onadva pa ne, a sta se bojevala za Rusijo in bila ves čas v državni službi.

V sedanjí Rusiji cvete tlačanstvo ko v srednjem veku. Kakor poroča »Pravda« z dne

10. junija t. l. je upravnik nižnjenogorodskega eksekutivnega komiteja zapovedal vsem stanovanjem v državnih stanovanjih od 17. do 50. leta starosti, da v letu 1935 še po svojih delovnih urah brezplačno delajo za mesto. To je 1500 ur dela — brezplačno! Torej mora vsak prebivalec Nižnjega Novgoroda vsak dan po 5 ur delati na ukaz upravnika! Kaj bi pač dejali gospodje v Kremli, če bi se kaj takega pripetilo v kakki drugi državi, kjer ni komunizma?

Proletarska gonja, zlasti vzgoja mladine, se v Rusiji vneto nadaljuje. Že leta 1934 je izšla knjižica »Protivarska vzgoja v osnovnih šolah. Tedaj so v šoli vprašali 84 otrok (izmed katerih je bilo 67 iz mesta, drugi z dežele; 30 je bilo delavskih otrok, 30 uradniških, 18 kmečkih), ali doma kaj molijo. Dokler niso začeli hoditi v šolo, je doma molilo 29 otrok; 25 otrok je molilo večkrat čez dan; 34 jih je hodilo v cerkev, 17 se je sploh udeleževalo cerkvenih ohredov. A 9 otrok je izjavilo, da »radi molijo« in 13 jih je dejalo, »da gredo radi v cerkev«. Kako so bili ti otroci junački, ki so se sprličo najsirovejšega preganjanja vere upali svojim učiteljem tako odkrito priznati, »da radi molijo in radi hodijo v cerkev«!

»Predvsem se boljševiki trudijo« — poroča p. Ladič v »Pismih iz Rima« — »ljudem dokazati, da krščanstvo ni kulturno in jim privzgojiti druge kulturne vrednote, ko: narodnost, sebičnost, materijalizem. Predavajo o kulturi rastlinstva, napravljajo kinematografe, zapirajo cerkve in jih vporabljajo za kašče, ustanavljajo radio-postaje, delijo zobne krtačice, lepe uniforme za Rdečo armado... Na vsak način pa nikjer nobene besede ne o krščanstvu, ne o Bogu in cerkvi. Tako hočejo otroke oropati vsega, kar je najlepšega zanje in kar je paradiz otroške duše. — Boj zoper vero je bistvo boljševške izobrazbe od najnižjih do najvišjih šol in vero pobijajo po otroških vrtcih pa navzgor do univerz. — Kakšna je po vsem tem še svoboda v Rusiji? Ali ni to naravnost suženjstvo svobode?

Priloga B: Pristanišče petih morij. *Jutro*, 4. 7. 1937. 3.

Pristanišče petih morij

Od letošnjega prvega maja dalje je Moskva, to tipično celinsko mesto, kjer vsakdo takoj začuti izredno suho ozračje, spojena s tremi morji: Baltikom, Belim in Kaspiškim. Že v prvi petletki zgrajeni belomorsko-baltiški prekop v dolžini 228 km spaja leningrasko Nevo z Ladoskim in Oneskim jezerom, tedaj Baltsko z Belim morjem. Davna zamisel Petra Velikega je uresničena šele sedaj, čeprav je med svetovno vojno rusko brodogradnje trpelo nad tem, da je bilo popolnoma zaprto v baltičkih lukah. Ta prekop, izpopolnjen h Barinškim sistemom omogoča lesu, nitam in rudam iz bogate Karelije najkrajšo pot v notranjost Rusije. Doslej so morale ladje s tem dovornim pluti okoli Skandinavije. Drugi prekop, 128 km dolg, toda v izvedbi daleko težji, je bil odprt na dan prvega maja in veže Volgo z reko Moskvjo. Tako je tudi prestolnica spojena z obema severnima morjem in s Kaspiškim morjem z lepo, hitro in kratkovodno potjo. Zveza Moskve z Asrahanom je zdaj za 1100 km krajša.

Ko bo zgrajen še tretji prekop, ki bo vezal Volgo pri Stalingradu z Donom, bo ruska prestolnica imela neposredni vodni spoj tudi z Azovskim in Črnim morjem. Tudi ta prekop je stara zamisel Petra Velikega in sovjeti se silno ponašajo s tem, da so oni izvrševalci genialnih načrtov preteklosti. Za »pristanišče petih morij« je že danes po kimski pregradi na severnem kolodvoru postavljen ogromen spomenik v obliki velikanse stilizirane ladje iz belega marmorja z visokim jamborom in dvema velikima hodnikoma pod širokimi oboki. Ta velikanški kolodvor s prostorno dvorano, restavracijo in čakalnimi — posebnimi čakalnici za matere z otroki — leži okoli 30 km od Moskve in je samo del celotnega pristanišča. Tudi tu je zgrajen velik park in na peščeno ravan so že zasadili 12000 mladih drevesc. Poleg tega osebnega kolodvora se stavi drugi še veliko obsežnejši z nepreglednimi skladišči za tovarni promet. V gradnji je obenem posebna stanica za čiščenje vode ter zlasti prostorna stanica za vodne sporte.

Prekop Moskva—Volga je bil zgrajen v 22 mesecih in je stal 2 milijardi rubljev. Preden se je začelo delo, so ozemlje celo leto podrobno preiskovali geologi, arheologi in prirodoslovci ter inženjerji, ki so izdelali gradbeni načrt. Novi prekop je daljši kakor Panamski in spada med največje vodne stavbe sveta, po izredni enotnosti pa jim nedvomno prednjači. Pri gradnji Panamskega prekopa so izkopali 160 milijonov kubičnih metrov zemlje, pri prekopu Moskva—Volga pa le 162 milijonov. Kako se je dosegel tako znaten prihranek dela, časa in denarja? Samo zaradi posebno duhovitega sistema posebnih črpal, ki dvigajo vodo postopoma do višine 36 m nad gladino reke Moskve. Samo na ta način je mogoče, da se polniki vozijo v dolgem betonskem predoru pod vodo tam, kjer prekop seka železnico v Kalinin in cesto v Volokolamsk. Brez nevarnosti lute avtomobili skozi predor, nad katerim se vale tisoči ton vode, ki nosijo morske parnike, še više pa se vzpenja viadukt, po katerem neprestano puhajo vlaki v obeh smereh.

Novi prekop ni samo 128 km dolg, mar-

več tudi 14 do 86 km širok. Sledajo širino dosega v tako zv. moskovskem morju, ki zavzema ploščino 327 štirijakih kilometrov. Moskovsko morje so orjaške prirodne neške, ki drže 1120 milijonov kubičnih metrov vode iz Volge. Na tem mestu je prej stalo mesto Kortevo in kakih 150 vasi. Vse te naselbine so lani enostavno premestili drugam. Že od 2. maja plovejo po vodni površini osebni parniki, kmalu pa se bodo pojavile na nji morske ladje do 18.000 ton. Prekop je namreč na najplitvejšem mestu globok po šest metrov, ponekod pa celo do 32 metrov. Ves prekop z 11 dvigali, 11 jezovi, 8 hidrocentralami, 19 mostovi, 2 predoroma in 5 črpalnimi stanicami je pravo čudo moderne tehnike. Vse to je delo domačih ruskih inženjerjev, na kar so v Moskvi seveda posebno ponosni.

Vendar la duhovita vodna stavba, ki veže reko in prestolnico Moskvo z največjim evropskim veletokom, ni samo prometnega pomena. Z njo je zgrajen tudi neizčrpni rezervoar užitne vode, izdatni vir električne energije in najlepša prilika za vodni sport vseh vrst v neposredni bližini — 30 km na Ruskem ni nikak razdalja — milijonske prestolnice. Pravijo, da bo novo moskovsko morje tudi odločilno in dobrodejno vplivalo na suho moskovsko podnebje. Pre skrbja s pitno vodo je bila od nekdaj silno pereča vprašanje rastoče prestolnice. Dobrih 30 let pred revolucijo je Moskva dobila prve vodovode, ki pa so bili nedostalni, ker so dajali le 64 litrov vode na dan in na osebo. Tudi današnja količina 168 litrov ne zadostuje več. Vsa ta voda se črpa iz reke Moskve, tako da mesto porabi 80% vse vode reke Moskve. Če bi šlo to dalje, bi Moskva popila vso Moskvjo in od prestolnice dalje bi se ozemlje izpremenilo v suho puščavo. Zdaj pa novi prekop dovaja do 600 litrov čiste vode iz Volge in gladina reke Moskve se je dvignila za 3 metre.

Zaradi tega morajo v Moskvi prestaviti vse mostove, da bi pod njimi lahko pluli oceanški parniki, zgrajena bodo nova prekrasna nabrežja. Prav na ameriški način bodo prenesli celo starodavni hram sv. Vasilija blaženega z Rdečega trga na nabrežje. Toda to so le manjša vzporedna dela v ogromnem sklopu prekopa samega. Osem zgrajenih hidrocentral dobavlja električno silo za dvigala in črpal, toda v to svrhu porabijo centrale komaj polovico svojega toka. S pomočjo šestih dvigal premaguje Volga verigo holmov; voda se dviga na 162 m nad morskjo gladino, dosega razvodje in od kod zopet polagoma v dveh pregradah pada, da se združi z reko Moskvjo. V vsaki izmed šestih črpalnih stanic so po štiri ogromne črpalke, ki dodajajo na sekundo po 21.000 litrov vode. Hidrocentrala na moskovskem morju daje 20000 kw in je samo začetek silovite mreže jezov in elektrarn, ki bodo iz največjega evropskega veletoka napravile tudi najizdatnejši vir električne energije. Šest pregrad na Volgi bo dajalo letno 40 milijard kilovatih ur. Razen tega bo voda Volge namakala rodovino, toda suho Povolžje, kjer prebiva skoro četrtina ruskega prebivalstva. Povolžje s periodičnimi pojavami suše bo postalo najrodovitnejše ozemlje in glad bo tam znan le še iz zgodovine.

„Kanal Jagoda“

Strašno poglavje javnih del v Sovjetski Rusiji

Postlan s trupli tisočev bednih sužnjev

Ob priliki, ko so predali prometu veliki prekop, ki veže Moskvo z Volgo ter spreminja sovjetsko prestolnico v veliko pristaniško mesto Kaspiškega morja, je baltsko časopisje zopet začelo mnogo pisati o znanem Jagodi, bivšemu predstojniku sovjetske tajne policije, ki je bil zaprt pod obtožbo, da je bil veleizdajalec, vohun, zapravljevec državnega denarja in sploh najbolj grd človek Sovjetije in o katerem danes ne vemo, če je še živ ali mrtev.

Kajti misel, zgraditi prekop od Moskve do Volge, je Jagodova. Kanal ne odgovarja nobeni gospodarski potrebi, so ugovarjali gospodarski in tehnični izvedenci sovjetske vlade. Kajti Moskva ima veliko število železniških prog s Povolžjem in vodne zveze ne potrebuje. Vsaj za zdaj ne. Tudi gradbeni stroški so previsoki, so dejali izvedenci. Naravne ovire so takšne in tolike, da ni misliti na to, da bi jih premagali in da bi bile vredne tako velikih žrtev. Toda Jagoda, ki je bil notranjepolitični diktator, je s svojim načrtom prodrl. Kanal se je moral graditi.

Zakaj? Jagoda je kot predstojnik tajne policije

in političnih kaznjencev imel pod seboj ogromno armado treh milijonov kaznjencev. Te ljudi je treba preživljati, četudi jih pusti napol od gladu umirati. Prehrana, četudi zločinsko skromna, mnogo stane. In Jagoda je predlagal, naj se kaznjenci uporabijo za javna dela. Na ta način si bodo sami pridelali svoj živež. Država bo stroške dobila povrnjene. Jagodin načrt je bil sprejet in milijonska armada kaznjencev je začela s suženjskim delom.

Uporaba kaznjencev za javna dela je temu odličnemu boljševiku prožila možnost, da mu ni bilo treba polagati nobenih računov. Delal je, kar je hotel. Začel je s kaznjenci graditi kanal od Leningrada do Belega morja. Zgradil je ogromne električne centrale po najbolj oddaljenih divjih krajih Sibirije, kjer jih nikdo ni potreboval, na tisoče kilometrov cest je zgradil v dosedaj nedostopne kraje na severu in proti kitajskemu Turkestanu ter v Sibiriji vzdolž mongolskih meja, zgradil cestno omrežje po Sibiriji in južno od Kaspiškega morja ter končno začel kopati tudi kanal iz Moskve do Volge.

Način, kako so s kaznjenci gradili velika javna dela, je bil strahoten. Posamezna vodstva koncentracijskih taborišč so »kupovala« in »prodajala« kaznjence. Plačevali so za vsakega teh modernih sužnjev od 200 do 300 rubljev, če je bil strokovno sposoben, 10 do 20 rubljev za običajnega mužika. Po Jagodovih navodilih so kupci sprejeli »blago« na podlagi skrbno sestavljenih listin in jim ni bilo treba podpisati nobene obveznosti, da »blago«

Nadaljevanje na 2. strani

(Nadaljevanje s 1. strani)

vrnejo, ko so ga »odrabili«. Od države pa so dobivali še denarno podporo za vzdrževanje »blaga«. Če so jim nekateri pomrli, so še naprej dobivali podporo za vso listo »skupljenega blaga« in je predstavljal odbitek za umrle člane za nje čisti dobiček. Ko so Jagodo zaprli in pregledali njegovo računovodstvo, so tudi boljševikom stopili lasje pokoncu. Tako strašne podrobnosti o prekupčevanju s človeškim blagom so odkrili. Listi so nekaj časa pisali o škandalu, toda presegel je že vse meje in so morali utihniti. Brozga je bila prevelika.

Nikdar ne bomo izvedeli za število kaznjencev, ki so pomrli po kazenskih kolonijah in za katere je država še naprej plačevala vzdržnino. Toda nekaterim se je le posrečilo, da so pod strahotnimi okoliščinami zbežali iz taborišč, ki so gradila kanal Leningrad—Belo morje. Ti srečni begunci pravijo, da jih je moralo samo pri gradbi tega kanala umreti najmanj 200.000 mož, žen in otrok.

Ko je bil kanal Moskva—Volga predan prometu, so moskovske oblasti uradno priznale, da je spuščenih na svobodo 55.000 kaznjencev, ki so se »s poštenim delom in s svojo pridnostjo in poslušnostjo odlikovali in koristili proletarski državi«. 55.000! To je številka, ki govori svoj strašen roman. Ta številka dokazuje, koliko stotisočev kaznjencev je delalo pri raznih javnih delih. A dokazuje tudi, da razne cenvite umrlih niso pretirane.

Kot znano, je delalo in deloma umrlo med kaznjenci tudi večje število duhovnikov in celo škofov, ki so bili obsojeni na javna dela. Najbolj znan iz zadnjih časov je metropolit Peter Kruticki, ki je že 10 let gradil ceste v Sibiriji ter v starosti 76 let umrl v kazenskem taborišču.

Sovjetska država je s pomočjo uporabe moderne suženjstva ali z »Jagodovimi delavci« prihranila ogromne vsote. Jagoda in njegovi sodružniki so sicer kradli, kar so mogli. Ljudje so umirali po desetih tisočih od gladu in stradanja. Toda sovjetska država je še imela svoj dobiček. Jagoda je zaslovel kot največji genij Sovjetske Rusije. Kanal od Moskve do Volge so hoteli imenovati kar po njem: »Prekop Jagoda«. V Moskvi so postavili ob začetku prekopa dve velikanski sohi Stalina in Ljeninga. Na Volgi, kjer se kanal steka v reko, pa so hoteli postaviti ravno tako ogromno soho Jagode, visoko 25 m. Bila je že do polovice dograjena, ko so Jagodo zaprli in odkrili vse njegove ogabnosti. Kanal bi bili lahko predali prometu že v začetku meseca majnika, toda potrebovali so dva polna meseca, da so izbrisali vse napise in podobne, ki so povečevala Jagodo.

Kanal Moskva—Volga, prav tako kot prekop Leningrad—Belo morje, prav tako kot ceste po Sibiriji in železnice po Mongoliji, vse je postlano s človeškimi življenji. Na vsak meter pride človeška žrtev. Tisti krvolok, ki je to satansko delo res izvedel, pa čaka sedaj na zemeljsko plačilo v ječi, če ga že ni sprejel.